ANALELE ŞTIINŢIFICE

ALE

UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA“ DIN IAŞI

(SERIE NOUĂ)

SECŢIUNEA III

a) Istorie

TOMUL XVIII, ANUL 1972

FASC. 1-2 coplet

ANALELE ŞTIINŢIFICE

ALE

UNIVERSITĂŢII „AL. I. CUZA"
DIN IAŞI

(SERIE NOUĂ)

SECŢIUNEA III

a. Istorie

TOMUL XVIII, ANUL 1972

FASC. 1

ANALELE ŞTIINŢIFICE ALE UNIVERSITĂŢII
„AL. I. CUZA" DIN IAŞI

Tomul XVIII, s. III a, Fasc. 1 1972

SUMAR

Pag.

STUDII

ARTICOLE, COMUNICĂRI, NOTE

PREZENTĂRI, RECENZII ŞI NOTE BIBLIOGRAFICE

OŞTIREA BIZANTINĂ ÎN CÎMPIA MUNTEANĂ LA SFÎRŞITUL SECOLULUI AL VI-LEA ŞI TOPONOMASTICA

DE

C. CIHODARU

Într-un studiu publicat cu cîţiva ani în urmă, subliniam contribuţia adusă de arheologii noştri în adunarea materialului documentar privind existenţa populaţiei băştinaşe romanizate sau neromanizate în regiunea carpato-dunăreană după anul 271 [1]. Cercetările în această direcţie au continuat şi s-au adăugat noi dovezi [2]. În studiul citat arătam cît de necesară este cercetarea sub acest raport a operelor unor scriitori bizantini şi, mai ales, studierea toponimiei pentru a se separa în cadrul ei fondul moştenit de la lumea băştinaşă de ceea ce este slav. Se vor putea, de asemenea, scoate pe această cale în evidenţă influenţele culturale reciproce şi se vor aduce unele precizări asupra oamenilor şi evenimentelor.

Ne vom opri deocamdată la unii scriitori bizantini care se ocupă de evenimentele din regiunea dunăreană de la sfîrşitul secolului al VI-lea. Vom lua în primul rînd în discuţie numele purtat de conducătorul de triburi slave Daurentios. În legătură cu această căpetenie,

---

[1] C. Cihodaru, *Date istorice şi toponimice privind existenţa populaţiei romanice în regiunile carpato-dunărene în sec. III—IX, e. n.* în „Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi, (istorie), XV (1969), I, p. 1—19.

[2] v. Dan Gh. Teodoru, *Contribuţii la cunoaşterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei,* în „Studii şi cercetări de istorie veche", XIX (1968), 2, p. 227—277, (În cont. SCIV), Ghenuţă Coman, *Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la sec. V—XI.* în „SCIV", XX (1969), 2, p. 288—313. Pentru sec. III—IV v. Gh. Diaconu, *Tîrgşor, Necropolă din sec. III—IV*, Buc., 1965, Geza Bakó, *Autochtoni şi migratori la Tîrgşor în sec. al IV-lea,* în „SCIV", XXII (1971), 1, p. 69—85. Pentru urmările luptelor dintre bizantini şi slavi sau avari la sfîrşitul sec. al VI-lea v. M. Sîmpetru, *Situaţia Imperiului romano-bizantin la Dunărea de Jos la sfîrşitul sec. al VI-lea şi începutul celui de al VII-lea,* în „SCIV", XXI (1971), 2, p. 217—245.

scriitorul bizantin Menandru Protector[3] ne dă următoarea informaţie: În primii ani de domnie ai împăratului Tiberiu al II-lea (578—582), sclavinii pustiiseră o mare parte din teritoriul Peninsulei Balcanice, iar imperiul, încurcat într-un lung război cu perşii, se găsea în imposibilitate de a stăvili atacurile lor. Din această cauză, el a cerut sprijinul chaganului avar Baian, care, fiind supărat pe sclavini pentru faptul că refuzau să-i devină tributari, a acceptat propunerile curţii bizantine.

Corăbiile romane au transportat cetele avare pe malul drept al Dunării şi după un marş de-a lungul fluviului spre răsărit, le-au trecut din nou în nord, probabil, în Cîmpia Munteană. Aici avarii au năvălit „pe neaşteptate în satele sclavinilor", au pustiit ogoarele şi au tîrît după ei sau au răpit tot ce au putut[4]. Chaganul spera să găsească aici multe bogăţii, deoarece ţinuturile romanilor fuseseră pustiite în mai multe rînduri de către sclavini, în timp ce „pămîntul lor nu fusese călcat niciodată de alte neamuri". Ultima parte a acestui pasaj trebuie să fie subliniată, întrucît ne arată cît de precară era viaţa romanicilor din sudul Dunării și în același timp şi gradul de stabilitate politică realizată la nord de fluviu de căpeteniile barbare.

Din textul de mai sus reţinem, în primul rînd, numele de Daurentios, purtat de căpetenia sclavinilor. Evident, numele acesta a fost rău transmis în textul lui Menandru Protector şi se impune să fie restabilit în forma sa originară. El este menţionat de mai multe ori sub forma aceasta și o singură dată ca Dauritas. Evident că o linie lăsată de o literă de pe pagina următoare sau precedentă a putut transforma uşor pe λ (l) în Δ (d)[5] şi de aici un nume ca Λαυρέντιος (Laurenţiu) să fi fost corectat pretutindeni de un copist neavizat.

Chiar dacă nu s-ar fi produs nici o alterare în transmiterea acestui nume, n-am putea susţine că, chiar sub forma menţionată — Daurentios — el este obişnuit în onomastica slavă. Sub forma de Laurentius s-a transmis din antichitate atît la romanici, cît şi la slavi mai tîrziu. (Lavrentie). Evident sîntem aici în prezenţa unui nume de origine latină sau împrumutat de la romanici, căci nume de această formă există numai la aceştia. E vorba de nume derivate de la o formă particulară a unui verb oarecare, nume, ca de exemplu, Auxentius[6], Maxentius[7], Gaudentius[8], Florenţius[9] sau chiar Constantius. O astfel de constatare

[3] Scriitor bizantin din a doua jumătate a secolului al VI-lea. Pe la începutul domniei lui Mauriciu (582) a scris *Istoria*, în care descrie evenimentele dintre anii 558—582. Continuă astfel pe Procopius din Caesarea şi pe Ogathias.

[4] *Izvoarele istoriei românilor*, II, Bucureşti, 1970, p. 518—519.

[5] O corupere în sens invers a suferit termenul δεβα (în text λεβα) „oraş la traci" în *Lexiconul* lui Hesyehius din Alexandria, *Ibidem* p. 388—389.

[6] Auxentius din Dorostolon pe la 380, *Ibidem*, p. 111.

[7] Maxentius, comandant roman, ucis în timpul răscoalei lui Vitalian din anul 514, *Ibidem*, p. 357.

[8] Gaudentius din Dorostolon, tatăl lui Aetius, *Ibidem*, p. 427.

[9] Florentius, consul în anul 315—325, *Ibidem*, p. 365, 503, 599. Florentius, martor creştin din Sirmium, *Ibidem*, p. 709.

nu vine să anuleze calitatea de sclavin atribuită de Menandru acestei căpetenii, ci să constituie o nouă dovadă despre influenţa populaţiei romanice şi a creştinismului asupra neamurilor masate la graniţele imperiului.

Desigur Laurenţius nu este singurul nume împrumutat de barbari de la romanici sub influenţa creştinismului. Se pot lua în discuţie multe altele, dar noi ne vom opri mai ales asupra numelui Dulcilla, purtat de fiica unui rege got. După ce împreună cu mama ei Gaatha a adunat moaştele unor creştini martirizaţi de goţii păgîni în timpul împăraţilor Valens şi Valentinian, ea a trecut cu mama ei pe teritoriul Imperiului Roman unde a ajuns pînă la Cyzic [10]. Unele nume din lista celor ucişi, precum şi afirmaţia autorului listei, ne arată că într-adevăr avem de a face cu goţi, însă numele de Dulcilla este latin şi a fost împrumutat de la populaţia romanică sub influenţa creştinismului. În lista menţionată apar, pe lîngă nume general creştine, ca Anna sau cel, evident tracic, de Anemais, şi altele ca Arphilas, Silas, Suerilas, care trebuie să fie examinate cu mai multă atenţie. Trebuie să recunoaştem aici că onomastice prezentînd sufixul secundar *—l—* se întîlnesc la mai multe popoare europene din vechime, ca, de pildă, germani, lituanieni, traci, greci, iliri şi romani. E de observat însă că la germani sufixul în cauză apare sub forma de *—el—* ca în Wrangel, Mendel etc. La goţi el a luat însă forma de *—ila* ca, de pildă, în Totila [11], Wulfila [12], Traustila [13], Godila [14] etc. ca şi la numele purtate de traci. E de ajuns să amintim aici numele Scorilo, purtat de un rege dac sau gravat pe un vas descoperit la Grădiştea Muncelului [15].

Întrucît onomastice de tipul acesta se întîlnesc şi la huni, ca de exemplu, Roilas sau Rugila [16] şi chiar Atila, putem trage concluzia că numiri de felul acesta s-au modelat aici în spaţiul culturii materiale Sîntana de Mureş-Cerneahov sub influenţa elementului etnic autohton. Numele de Atila suna, probabil, Etzîl, şi sub forma apropiată, de Etzel, a circulat la germani [17]. Aspectul pe care-l ia însă acest nume în izvoarele romano-bizantine se datoreşte populaţiei băştinaşe care l-a răspîndit într-o formă obişnuită ei. Pe lîngă influenţa culturală exercitată

[10] *Ibidem*, p. 726—727.

[11] Rege got în timpul războaielor gotho-bizantine din Italia.

[12] Episcop. Traducătorul bibliei în limba gotă.

[13] Tatăl conducătorului de oşti bizantin de origine gepidă, Mundus.

[14] Comandant roman de origine gotă, *Izv. ist. românilor*, II. p. 503—601.

[15] C. Daicovici, O. Florea şi colab. *Rapoartele asupra săpăturilor arheologice de la Grădiştea Muncelului* în SCIV şi Materiale pe anii 1950 şi urm. Pentru Scorilo, rege dac, la istoricul roman Frontinus sau la Iordanes, v. *Istoria României*, 1960, p. 294—295.

[16] *Izvoarele istoriei românilor*, II, p. 236—237.

[17] Că forma aceasta este mai apropiată de cea originară o dovedeşte numele de Ezelech purtat de unul din nepoţii lui Arpad, căpetenia triburilor maghiare de la sfîrşitul sec. al IX-lea v. Constantin Porfirogenetul, *De administrando imperio*, ed. Bonn, 1840, p. 175.

de populaţia băştinaşă din regiunea carpato-dunăreană asupra neamurilor în trecere ne mai interesează aici şi prezenţa numirilor topice cu sufixul *-ila* în aceste părţi, ca Brăila, Surdila, Burila şi altele de aceeaşi formă. O dată cu aceasta trebuie să ne punem, de asemenea, problema cine sînt acei care ni le-au transmis.

Am citat, nu întîmplător, numele dac Scorilo, pentru a face legătura cu toponimicile terminate în *-ila* din vremea noastră, ci pentru faptul că un nume exact de aceeaşi formă ca şi cel de pe vasul de la Grădiştea Muncelului există în toponimia noastră actuală. E vorba de numele satului *Scorila,* din com. Vlădaia, jud. Mehedinţi [18]. Numele acesta ne aminteşte de altul, *Burila* de prin aceleaşi părţi şi de tribul burilor din vremea războaielor daco-romane [19]. Ele s-au putut păstra ca hidronimice şi de la hidronimice au trecut la nume de aşezări sau s-a transmis prin intermediul unor onomastice. Toate acestea ne duc la concluzia că numirile de locuri terminate în *-ila,* ca Scorila, Brăila, Surdila, Burila sînt o moştenire din fondul toponomastic indigen. Întrucît în sufixul menţionat *-l-* intervocalic nu s-a transformat în *-r-* ca, de pildă, în *solem* „soare“, *salem* „sare“ etc., trebuie să admitem că astfel de grupe băştinaşe s-au românizat destul de tîrziu în perioada de asimilare a slavilor.

Date în legătură cu prezenţa populaţiei băştinaşe în regiunile din nordul Dunării s-ar putea scoate şi din o cercetare mai minuţioasă a unor pasaje din opera scriitorilor bizantini Teofilaet din Simocatta şi Teofane.

Primul şi-a scris opera în prima jumătate a secolului al VII-lea şi se ocupă în ea de evenimentele din istoria bizantină dintre anii 582 şi 602, iar cel de-al doilea a scris cu două secole mai tîrziu şi tratează o perioadă cu mult mai întinsă, dar în cazurile care ne preocupă reproduce într-o largă măsură şi rezumează pe primul.

De la ei aflăm că împăratul Mauriciu se hotărîse să pună capăt prădăciunilor săvîrşite de cetele sclavinilor în Peninsula Balcanică. Comandant al puţin numeroaselor oşti pe care le mai avea imperiul în această parte a fost numit Priscus, un om deosebit de capabil şi energic.

În primăvara anului 585, el a venit la Odessos (Varna), unde iernaseră oştile bizantine şi le-a îndreptat spre Dunăre, cu planul de a da o aspră lecţie triburilor sclavine din Cîmpia Munteană.

Pregătirile pentru trecere le-a făcut, după Teofilact, la Dorostolon (Silistra), unde a stat 12 zile. La capătul acestui interval, după construirea navelor necesare, a trecut pe neaşteptate în cursul nopţii la nord de fluviu, în regiunea unde s-a format mai tîrziu oraşul Călăraşi

[18] *Marele dicţionar geografic al României,* Bucureşti, 1890, vol. 5, p. 358, vol. 3 şi *Judeţele României socialiste,* Bucureşti, 1969, p. 365.

[19] O aşezare Buridava pe malul drept al Oltului, mai jos de Rîmnicul Vîlcea.

și a surprins acolo pe sclavini nepregătiți. Conducătorul lor, Ardagast abia a putut scăpa în mlaștinile Dunării, după o urmărire plină de peripeții. În luptă, un mare număr de sclavini au fost măcelăriți. După distrugerea recoltelor, o pradă bogată și un mare număr de prizonieri au fost îndreptați spre Constantinopol [20].

În ziua următoare, după ce Priscus s-a convins că sclavinii părăsiseră regiunea, a poruncit tribunului Alexandru să treacă, cu trupele de sub comanda sa, peste rîul Ilivachia. În urmărirea sclavinilor, oștirea bizantină s-a îndreptat, probabil, pe cursul acestui rîu spre vărsare și s-a împotmolit în niște mlaștini de unde cu greu a scos-o comandantul amintit.

În timpul cînd efectua asemenea operații, s-a prezentat înaintea sa un gepid creștin care l-a informat că cetele altei căpetenii barbare, Musokios se găseau numai la o distanță de 30 de parasange și puteau fi cu ușurință surprinse.

Gepidul a fost dus în fața lui Priscus, care după ce l-a cercetat cu amănuntul, a pus din nou oștirea bizantină în mișcare și s-a îndreptat spre locul indicat. Cu ajutorul unor luntre monoxile, a trecut peste rîul pe care locuitorii îl numesc Paspirios și aici a surprins pe neașteptate pe „barbari". Conducătorul lor Musokios, care se afla în stare de beție, căci în ziua precedentă dăduse un praznic, în amintirea fratelui său mort, a fost ucis.

După victorie, bizantinii s-au dedat fără grijă la petreceri, și, surprinși de barbari ar fi pierit, dacă nu ar fi intervenit pedestrimea comandată de Genzon. Drept pedeapsă pentru neglijență, comandantul străjilor a fost tras în țeapă, iar unii dintre oștenii aflați sub comanda lui au fost biciuiți cu cruzime [21].

Datele acestea prezentate de Teofilaet din Simocatta și reproduse mai tîrziu rezumativ de Teofane, comportă o disecare mai amănunțită. În primul rînd trebuie să se stabilească mai precis locul unde s-au petrecut evenimentele arătate și credem că lucrul acesta se poate realiza.

Punctul de pornire în urmărirea itinerariului parcurs în Cîmpia Munteană de oștile bizantine îl dă orașul Dorostolon (Silistra) unde a avut loc trecerea lor în nordul Dunării. Aici după înfrîngerea lui Ardagast, ele s-au îndreptat spre nord prin Bărăgan și au trecut peste rîul Ilivachia, care, fără nici o îndoială, este Ialomița [22]. Am arătat că în continuare ele au urmat cursul acestui rîu spre vărsare, căci într-acolo trebuie căutate mlaștinile în care s-a împotmolit oștirea bizantină. Aici

---

[20] Pînă aici ne-a servit textul reprodus și tradus în *Izv. ist. rom.*, II, p. 451—453. E regretabil că pasajul privind această campanie nu a fost reprodus în întregime.

[21] *Theophilacti Simocattae Historiarum libri acto,* Bonn, 1834, p. 257—260. Theophanis, *Cronographia*, I, Bonn 1839, p. 418—419.

[22] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. II, București, p. 254, propune o identificare cu Ilfovul.

este lacul Coşcovata, care comunicînd cu Dunărea, transformă, cînd apele acestui fluviu cresc primăvara, cîmpia înconjurătoare, pînă departe, într-o mlaştină [23].

Nu prea departe de aici se ascundeau cetele lui Musokios. Pentru a ajunge la el, bizantinii au trebuit să treacă din nou o apă, pentru care traducătorii de la Bonn, întrebuinţează, pentru a-l reda în limba latină, termenul „fluviu". Se folosesc din nou monoxilele. „Fluviul" poartă numele de Paspirios. Nu este Calmăţuiul şi cu atît mai puţin Buzeul. Credem că nu este greşit să se identifice acest fluviu, cu apele lacului Mozoc, situat puţin mai la nord de gura Ialomiţei, lîngă satul Giurgeni [24]. Mozoc ar fi deci lacul regelui barbar Musokios de pe la 585. Pe lîngă acestea se mai poate observa că cetele barbare din nordul Dunării se masau la vadurile de trecere peste fluviu, vaduri cum sînt cele de la Giurgeni şi Silistra.

Numele, purtat de Musokios [25], nu este un nume slav, ci nume geto-dac. El ne aminteşte numele lui Rundakios (Rundacius) din inscripţia descoperită în castrul de la Bărboşi. Convingerea aceasta creşte dacă îl comparăm şi cu numele cîmpiei Muzakia din Albania [26]. Numele de Ilivachia şi Paspirios sînt, de asemenea, băştinaşe. Numai în mediul trac găsim numiri cu terminaţii asemănătoare ca, de pildă, Versinikia, Calinikia, Muzakia, Kapadokia etc. Mai tîrziu, sufixul *-akia* a fost înlocuit cu sufixul slav *-iţa* şi prin transformarea lui *-v- în -m* — ca în *Stevnic* →*Stemnic* sau *Stavnic* →*Stamnic*, s-a ajuns la forma actuală Ialomiţa.

Ogoarele pe care le pustiiseră bizantinii sînt ale acestor băştinaşi, iar pomii distruşi cu aceeaşi ocazie sînt tot ai acestora. Din viile lor provenea vinul care ameţise atît de tare pe Musokios.

Cîţiva ani mai tîrziu, după un marş de-a lungul Dunării şi după unele ciocniri cu bulgarii aşezaţi de avari pe la vărsarea Tisei în Dunăre, oştile bizantine conduse de Petru, fratele vitreg al împăratului, au reluat operaţiile militare din Cîmpia Munteană. Locurile sînt aceleaşi şi lipsa de apă de care suferă oştirea bizantină indică Bărăganul. De aici, ni se întăreşte convingerea că identificarea Ilivachiei, menţionată şi de această dată, cu Ialomiţa, este justă [27].

Amestecaţi cu sclavinii şi băştinaşii, se mai aflau aici şi un mare număr de romanici transferaţi în urma pustiirilor săvîrşite de huni,

---

23 *Marele dicţionar geografic al României*, vol. II, p. 684, col. 3.

24 *Marele dicţionar geografic al României*, III, p. 410.

25 *Ibidem*, sate cu numele de Mozăceni mai spre apus, unul în judeţul Argeş, pe apa Dîmbovnicului şi altul, mai la sud, pe Vedea.

26 Apropierea o face şi N. Iorga, *op. cit.* p. 252.

27 Pentru aceste expediţii v. şi N. Iorga, *La „Romania" Danubienne et les barbares an VI-siècle*, în „Revue belge de philologie et d'histoire", t. VI (1924), p. 35—50 şi *Les plus anciens états raumains sur la rive gauche du Danube*, în „Revue des études slaves", t. V, p. 3—4.

avari şi de slavi în sudul Dunării pe teritoriul muntean. Mulţi au ajuns la înţelegeri cu barbarii şi au trecut la ei de bună voie. E cazul celor care au dat numele oraşului Olteniţa. Acesta este un diminutiv de la numele oraşului Oltina (Altina) de pe celălalt mal al fluviului.

L'ARMÉE BYZANTINE DANS LA PLAINE VALAQUE A LA FIN DU VI-e SIÈCLE ET LA TOPONOMASTIQUE

Résumé

Les résultats obtenus par les archéologues roumains dans leurs recherches concernant la continuité de la population autochtone dans la région carpato-danubienne pendant la migration des peuples peuvent être confirmés par les traces qu'elle a laissées dans la toponymie. Dans la présente étude, l'auteur examine de ce point de vue la toponymie et l'onomastique enregistrées par les historiens byzantins Théophilacte de Simocatta et Théophane dans l'information qu'ils donnent sur l'expédition de l'armée byzantine dans les régions situées au nord du Danube pendant l'année 585.

Sous la commande de Priscus, elle a passé le Danube dans la Plaine Valaque à Silistra (Derostolon). Sur la rive opposée, elle anéantit les bandes des esclavins d'un chef Ardagaste. En continuant sa marche vers le nord, elle passa la rivière d'Ilivachia et puis, près du „fleuve" Paspirios, elle vainquit les tribus d'un roi appelé Musokios.

L'auteur identifie la rivière d'Ilivachia avec l'actuelle Ialomiţa et le fleuve Paspirios avec le lac de Mozok situé non loin de la bouche de celle-ci, près du village de Giurgeni où se trouvait un gué, utilisé par les barbares pour passer le Danube. La ressemblance entre les deux noms est visible.

Les noms d'Ilivachia, de Paspirios et de Musokios sont des noms thraces.

L'auteur montre aussi que les toponymes présentant le suffixe -ila rencontré également dans l'onomastique gothique et aussi dans celle des Thraces, sont hérités, sur le territoire de notre pays, de ces derniers. Un témoignage en ce sens nous fournit le nom du village de Scorila de l'Olténie, nom qui nous rappelle le nom du roi dace Scorilo. Il a été transmis par l'intermédaire d'un hydronyme.

Dans cette étude on rectifie aussi en Laurentios le nom du chef des esclavins Daurentios, mentionné avec les siens en cette Plaine Valaque, dans un passage de l'écrivain byzantin Ménandre. Même sans cette rectification, le nom de Daurentios n'est pas un nom habituel chez les Slaves. C'est un emprunt de la population romane chrétienne habitant les bords du Danube.

PLANUL YOUNG ŞI ROMÂNIA. (II)*

DE

EMILIAN BOLD

În momentul în care s-a anunţat oficial că marile puteri intenţionau să înlocuiască planul Dawes cu un nou sistem de plăţi a reparaţiilor, cercurile politice româneşti s-au arătat deosebit de interesate. Anumite motive de ordin politic şi economic determinau România să acorde noului sistem al reparaţiilor preconizat consideraţia necesară. Aşa, de pildă, pînă la data elaborării planului Young reparaţiile orientale, în care România era direct interesată, se aflau încă în stadiul incertitudinilor ; noul plan încerca să rezolve numai reparaţiile germane din care România primise o cotă neînsemnată ; anul 1929 aducea primele simptome ale crizei economice în România cu repercusiuni grave în situaţia ei financiară ; unele ţări învinse, care promovau o politică de revizuire a tratatelor, se bucurau de bunăvoinţa Angliei şi Italiei. La toate acestea se adaugă intenţia marilor puteri ca, în cadrul discuţiilor pentru planul Young, să se procedeze ca în trecut cînd ţările cu „interese limitate" au fost excluse de la dezbaterile şi hotărîrile cele mai importante privind soluţionarea sistemului de reparaţii. De altfel, o serie de informaţii din perioada premergătoare planului Young confirmau această intenţie a marilor puteri. Conştient de gravitatea situaţiei, cu atît mai mult cu cît România făcea parte din categoria statelor cu „interese limitate", G. G. Mironescu, pe atunci ministru de externe în primul guvern P.N.T., cerea delegatului român la Comisia reparaţiilor să intervină pe lîngă guvernele Franţei, Angliei şi a altor ţări şi să ceară ca statele care nu figurau în listele comitetului de experţi, deşi erau creditoare Germaniei, să obţină, totuşi acest drept. „Cerinţa noastră este — scria el — să fim ţinuţi la curent,

* Partea I a articolului a fost publicată în Analele şt. ale Universităţii „Al. I. Cuza", Tomul XVII, fasc. 2/1971.

în mod oficial, cu lucrările experţilor şi aceste lucrări să fie supuse ulterior unei conferinţe în care România să-şi spună cuvîntul"[1].

La rîndul său, N. Titulescu a iniţiat o serie de sondaje pe lîngă guvernele ţărilor importante. Intervenţia lui avea menirea să determine marile puteri ca, în negocierile viitoare, să se discute întreaga problemă a reparaţiilor (germane şi orientale) şi să se ajungă la o rezolvare acceptabilă pentru toate ţările interesate, indiferent dacă ele erau mari sau mici. N. Titulescu atrăgea atenţia că numai rezolvarea reparaţiilor germane — aşa cum îşi propunea comitetul de experţi — constituia o încălcare a normelor tratatelor care conţineau obligaţia colectivă şi solidară a Germaniei, Austriei, Ungariei şi Bulgariei de a plăti reparaţii [2].

Discuţiile purtate de N. Titulescu cu unele personalităţi guvernamentale franceze sau engleze s-au dovedit a fi infructuoase. Revendicările sale relative la rezolvarea integrală a reparaţiilor, la anularea cotei de eliberare sau a valorii bunurilor cedate, ca şi la reprezentarea României în comitetul de experţi n-a găsit înţelegerea deplină nici din partea guvernului englez şi nici din cea a guvernului francez [3]. În una din telegramele prin care N. Titulescu informa Bucureştiul asupra negocierilor purtate de el în Anglia, nu-şi ascundea dezamăgirea pentru faptul că problemele majore, în care statele mici erau interesate ca şi hotărîrile marilor puteri de a nu le da satisfacţie, erau „socoteli din timp chibzuite" [4].

Demersurile lui Titulescu au continuat, totuşi, la Lugano, în Elveţia, unde Edouard Herriot, N. Chamberlain şi Gustav Stresemann purtau discuţii asupra evacuării anticipate a zonei rhenane. Este adevărat că nici de această dată el n-a putut obţine consimţămîntul ca România să participe la lucrările comitetului de experţi. În schimb, el a primit asigurarea scrisă că recomandările comitetului de experţi nu vor fi valabile decît atunci cînd ele vor fi examinate şi acceptate oficial de către toate puterile interesate, inclusiv România [5]. Promisiunea scrisă avea o mare importanţă, atît pentru România cît şi pentru alte state mici. Acestea puteau condiţiona aderarea la noul plan numai în funcţie de satisfacerea unor revendicări asupra reparaţiilor generale.

[1] Arhiva istorică centrală (A.I.C.), Fond Casa regală, Dos. nr. 34/1926, f. 301, Mironescu către Zeuceanu, teleg. nr. 77.277/16 dec. 1928.

[2] Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice şi financiare a României şi împrumuturile contractate, 1823—1933*, Buc., 1934, p. 788.

[3] „Recunoaştem — i s-a declarat lui N. Titulescu în Anglia — că România şi Serbia au interese în această chestiune (a reparaţiilor orientale — E. B.). Avem atîtea dificultăţi să punem pe picioare un comitet de experţi numiţi de şase puteri, încît o cerere de sporire a experţilor nu are şansă să fie admisă" (v. N. Titulescu, *Documente diplomatice*, Edit. pol., Buc., 1967, doc. nr. 149, p. 252). Franţa s-a arătat mai intransigentă decît Anglia în legătură cu numărul experţilor. N. Titulescu scria că „punctul de vedere francez pare mai dăunător intereselor noastre ca cel britanic". (*Ibidem*, doc. nr. 150, p. 253).

[4] *Ibidem*, doc. nr. 147, p. 250.

[5] *Ibidem*, doc. nr. 153, p. 259.

În timpul dezbaterilor, membrii comitetului de experţi n-au oferit ţărilor mici nici o informaţie în legătură cu conţinutul noului plan, deşi unele promisiuni au fost date în prealabil. Cînd prevederile noului plan au devenit cunoscute tuturor, prin publicarea lor în presă, delegaţii ţărilor mici şi-au manifestat din nou indignarea. Hotărîrile comitetului, avantajoase numai statelor mari, au spulberat speranţele statelor mici legate de aplicarea principiilor de echitate şi egalitate între ţări în recuperarea reparaţiilor. „Am fost trataţi întotdeauna ca fii vitregi", scria fostul ministru de finanţe, M. Popovici, către legaţia română din Paris, cînd a aflat de perpetuarea unui tratament inamical aplicat României cu ocazia planului Young. „Nu s-a terminat cu acest tratament ?", se întreba el pe bună dreptate [6].

În aceste condiţii, preocuparea de bază a lui N. Titulescu a fost crearea unui front comun a ţărilor mici interesate în reparaţii, care să determine marile puteri să-şi schimbe optica şi să promoveze o politică mai realistă faţă de acestea. Totodată, N. Titulescu a discutat cu delegaţii belgian şi iugoslav în Comisia reparaţiilor şi a recomandat guvernului de la Bucureşti să medieze o înţelegere similară între Polonia şi Iugoslavia [7]. Înţelegerea preconizată de diplomatul român trebuia să reziste presiunilor marilor puteri şi să facă imposibilă eliminarea ţărilor cu „interese limitate" de la discutarea problemelor esenţiale ale reparaţiilor.

Între timp, Alexandru Zeuceanu, delegat pe lîngă Comisia reparaţiilor, fiind în posesia textului planului Young, anunţa, în două telegrame succesive, că se acorda României sume mult mai mici decît planul Dawes. El îşi exprima îngrijorarea că, în asemenea condiţii, România n-ar fi putut acoperi în viitor datoriile sale contractate în timpul războiului faţă de S.U.A., Anglia, Franţa sau Italia [8].

La 25 iunie 1929, delegaţia română aflată la Paris a trimis ministrului de externe o dare de seamă detaliată asupra raportului comitetului de experţi, completată cu 21 de tabele şi 17 note explicative. Semnatarii acestui document au căutat să privească toate consecinţele planului Young asupra drepturilor României la reparaţiile germane ca şi repercusiunile ce le avea noua reglementare a plăţilor din punct de vedere financiar. În acest sens, ei arătau că :

[6] Arhiva Ministerului afacerilor externe (A.M.A.E.), Fond 9 Convenţii, G_1, VIII, vol. II, teleg. nr. 39.697/24 iunie 1929. „Modul cum a fost tratată România în toate aranjamentele internaţionale — scria I. D. Condurache, autorul unui raport asupra planului Young — este departe de a corespunde speranţelor ce dînsa şi-a pus în stricta şi loiala aplicare a dispoziţiilor Tratatului de la Versailles care, în articolul 237 dispune următoarele : Vărsămintele succesive efectuate de Germania pentru a satisface reclamaţiile de mai sus, vor fi împărţite de guvernele aliate şi asociate după proporţii determinate de ele de mai înainte şi bazate pe echitatea şi dreptatea fiecăruia". (Ibidem, Dare de seamă asupra raportului comitetului de experţi pentru elaborarea unui reglement definitiv al problemei reparaţiilor (Planul Young) 25 iunie 1929).

[7] N. Titulescu, *Documente...*, doc. nr. 150, p. 255.

[8] A.M.A.E., Fond 9, Convenţii, G_1, VIII, vol. II, teleg. nr. 483/18 iunie 1929.

1. anuităţile fixate pentru România erau insuficiente pentru ca prin ele să se poată acoperi, în fiecare an, plăţile externe în contul datoriilor de război ;

2. cota minimă stabilită prin procentul de la Spa şi cea fixată de conferinţa miniştrilor de finanţe, în ianuarie 1925, a fost mărită într-o foarte mică proporţie. Mărimea, consemnau ei, era iluzorie întrucît ea se acorda ultimelor unităţi şi deci România nu realiza din această „favoare" nici un folos imediat ;

3. valoarea totală a anuităţilor acordate României prin planul Young era cu 492,3 milioane mărci mai mare decît cea care i s-ar fi atribuit dacă planul Dawes ar fi rămas în vigoare, pe perioada stabilită de noul plan. Totuşi, prin citirea atentă a conţinutului planului se observă că în primii 16 ani (1929—1946), cînd necesităţile economico-financiare ale României ar fi fost mai mari şi plata mai sigură, valoarea anuităţilor Young era sensibil inferioară celei ce rezulta din planul Dawes ;

4. din cauză că anuităţile Young erau în primii 16 ani mai mici decît anuităţile Dawes, angajamentele statului român pentru livrările de materiale, contractate cu case furnizoare din Germania, pînă în 1931, rămîneau, în parte, neacoperite. Din această cauză, ele urmau să fie extinse pe o perioadă mai îndelungată ori să fie restrînse ;

5. plăţile externe provenind din datoriile interaliate ale României, nefiind acoperite integral de anuităţi, sarcina urma să fie trecută asupra bugetului statului care, după cum se ştie, era aproape permanent deficitar ;

6. România nu primea prin planul Young nici un sold substanţial pentru pagubele sale de război şi nici pentru resortisanţii săi, urmînd ca tot statul să preia această sarcină suplimentară. De asemenea, rămîneau neacoperite şi indemnizaţiile pe care statul român se angajase să le achite sinistraţilor petrolişti din Anglia şi Franţa, cu ocazia consolidării datoriilor de război [9]. Diferenţa dintre ceea ce trebuia să primească şi ceea ce trebuia să achite în contul datoriilor interaliate se observă din următorul tabel [10], sumele fiind raportate la valoarea anului 1929 :

Valoarea sumei totale a anuităţilor atribuite de planul Young României (în milioane mărci aur)	Valoarea sumei totale a anuităţilor pe care România trebuia să le plătească pentru datoriile sale externe (în milioane mărci aur)	Diferenţa	
		în plus	în minus
		milioane mărci aur	
396,8	431*	—	34,2

* Această sumă reprezintă valoarea (1929) anuităţilor grupate pe anii calendaristici şi nu pe anii financiari, diferenţa rezultatului de la an la an, fiind neglijabilă.

[9] Ibidem, Dare de seamă..., 25 iunie 1929.
[10] A.I.C., Fond Casa regală, dos. nr. 42/1929, f. 50—51.

Ţinînd cont de toate acestea şi mai ales de faptul că România, prin aplicarea planului Young, era nedreptăţită, N. Titulescu sfătuia guvernul român să refuze aderarea la noul sistem de plată al reparaţiilor [11].

Îngrijorate de rezultatele negative ale planului, cercurile politice aflate la putere, n-au întîrziat să-şi manifeste nemulţumirea. La 3 iulie 1929, Grigore Gafencu a avut o convorbire la Londra cu ministrul englez Greg căruia i-a declarat că guvernul său este „adînc jignit de raportul experţilor“ şi nemulţumit de „sprijinul Angliei în satisfacerea revendicărilor României“ [12]. Cîteva zile mai tîrziu (12 iulie), guvernul român a trimis guvernului francez un memoriu conţinînd observaţiile asupra planului Young, în care se exprima nemulţumirea provocată de noua organizare a plăţii reparaţiilor germane. Memoriul avertiza guvernul francez că la viitoarea conferinţă preconizată a se ţine la Haga, România nu va adera la plan în astfel de condiţii [13]. Guvernul român cerea, totodată, lui N. Titulescu şi Al. Zeuceanu să insiste, în convorbirile lor cu reprezentanţii marilor puteri din Comisia reparaţiilor, asupra dificultăţilor create României de neexecutarea unor comenzi făcute industriei germane în timpul planului Dawes, dificultăţi care se perpetuau în condiţiile aplicării planului Young [14].

Pe baza unor memorii detaliate, România şi-a expus oficial atitudinea atît membrilor Comisiei reparaţiilor cît şi guvernelor aliate [15]. În aceste

---

[11] N. Titulescu, *Documente...*, doc. nr. 182, p. 314. Alex. Zeuceanu considera însă că refuzul singular al României n-ar putea aduce nici o schimbare. El insista asupra înţelegerii guvernului român cu puterile avînd interese similare cu cele ale României. (A.M.A.E., Fond 9 Convenţii, G_1, VIII, vol. III, teleg. din 22 noiemb. 1929).

[12] A.M.A.E., Fond 9 Convenţii, G_1, VIII, vol. II, 1929, teleg. din 3 iulie 1929.

[13] Ibidem, vol. II, 1929, teleg. nr. 10.761/12 iulie 1929.

[14] A.I.C., Fond Casa regală, dos. nr. 34/1926, f. 293, teleg. nr. 42.537/7, iulie 1929; A.M.A.E., Fond 9 Convenţii, G_1, VIII, vol. II, 1929, teleg. nr. 43.070/9 iulie 1929. Situaţia comenzilor în Germania a fost în măsură să îngrijoreze pe industriaşii germani. Legaţia română din Berlin informa că industriaşii, în cadrul unei şedinţe, au hotărît să intervină pe lîngă autorităţile germane şi să le atragă atenţia asupra situaţiei defavorabile creată industriei lor din cauza tratamentului aplicat României prin planul Young. Ei îşi manifestau temerea pentru faptul că România nemaiputînd primi nimic din reparaţiile germane în intervalul 1 sept. 1929—1 aprilie 1930, conform comitetului de experţi, comenzile româneşti în industria germană, plătite de Germania în contul reparaţiilor, nu se mai puteau efectua. De aceea, reprezentantul României la Berlin, care furniza informaţia, considera, ca o ironie a soartei, că înşişi „delegaţii germani ar putea fi cei mai buni aliaţi ai noştri în materia fixării cotelor“ (A.M.A.E., Fond 9 Convenţii, G_1, VIII, vol. II—1929, teleg. nr. 8.257/29 iunie 1929). De altfel, guvernul P.N.Ţ. a încercat să facă unele presiuni ameninţînd cu ruperea contractelor (Ibidem, teleg. nr. 44.271/13 iulie 1929, Grigore Gafencu către N. Petrescu—Comnen).

[15] La 11 martie 1929, delegaţia română a trimis un memoriu Comisiei reparaţiilor în care a prezentat, ca la Londra (1924) şi la Paris (1925) un tabel cu drepturile şi obligaţiile României derivînd din tratate. Se cere, cu acest prilej, corectarea unor nedreptăţi săvîrşite României în trecut, în eventualitatea că se rediscută problema reparaţiilor (v. A.I.C., Fond Casa regală, dos. nr. 34/1926, f. 257).

memorii, guvernul își manifesta rezervele impuse de situația creată României prin planul Young și însera condițiile care ar fi permis o eventuală aderare la noul plan, adică : acoperirea integrală din reparațiile germane a plăților pe care România trebuia să le efectueze S.U.A., Angliei, Franței, Italiei cu titlu de datorii interaliate. La acestea urmau să se adauge anuitățile pentru sinistrații de război ; atribuirea din reparațiile germane a unui sold substanțial, echitabil, destinat acoperirii tuturor obligațiilor României din tratate, inclusiv despăgubirile pentru terții particulari. Era vorba de restituirile bunurilor particularilor români în virtutea tratatelor și acordurilor forfetare încheiate, ca și de efectuarea comenzilor în contul reparațiilor și daunelor de război. În continuare, memoriile subliniau faptul că rezolvarea parțială a reparațiilor (numai a reparațiilor germane) ar fi lăsat deschisă calea unor neînțelegeri între țările din sud-estul Europei și ar fi stins obligația colectivă și solidară a Germaniei cu foștii ei aliați. De aceea se cerea ca, pe lîngă rezolvarea reparațiilor germane, să se acorde atenția cuvenită și celor orientale. Reparațiile orientale trebuiau să atribuie României un sold destinat acoperirii tuturor obligațiilor ei din tratate și anume : valoarea bunurilor cedate, cota de eliberare, pagubele sinistraților de război etc. Se mai sublinia că tratatele, în mod logic, nu puteau crea României un bilanț pasiv [16] ; întrucît România încheiase cu case germane contracte de furnituri omologate de Comisia reparațiilor și de comitetul de transferuri, se cerea acoperirea acestor comenzi, în valoare de 35.954.203 mărci, plătibile de la 1 septembrie 1929 la 31 august 1930. De asemenea, guvernul român, care încheiase în martie 1929 un acord forfetar cu Germania pentru restituirea de bunuri românești aflate pe teritoriul german, în valoare de 36 000 000 mărci, cerea să i se atribuie echivalentul acestui angajament ; ultima condiție avea în vedere participarea României la organizarea administrației Băncii Reglementelor Internaționale și acceptarea unui reprezentant român în consiliul de administrație [17].

Referindu-se la aceste revendicări, N. Titulescu sublinia că nu era dispus să facă nici o concesie întrucît ele constituiau o obligație morală în apărarea intereselor românești. „Poziția noastră morală — declara el — **este atît de puternică, încît eu nu evit s-o proclam, la lumina zilei, în** fața lumii întregi“ [18].

Aceleași revendicări au fost prezentate și la conferința de la Haga, din august 1929, de delegația română compusă din G. G. Mironescu, ministrul de externe, M. Popovici, ministrul de finanțe și N. Titulescu, ministrul plenipotențiar la Londra [19]. După cum se știe, lui Titulescu i-a revenit rolul principal în susținerea drepturilor românești.

---

[16] Ibidem, f. 258—260.

[17] Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 787.

[18] C. Murgescu, *Nicolae Titulescu and the question economic relations between states*, în „Revue roumaine d'histoire“, nr. 3, 1966, p. 406.

[19] A.M.A.E., Fond 9 Convenții, G_1, VIII, vol. I, bis.

De la început, el s-a opus manevrelor reprezentanţilor marilor puteri de a înlătura ţările mici de la negocieri. De asemenea, N. Titulescu a cerut cu insistenţă ca dreptul de a lua hotărîri definitive să fie acordat adunării plenare a conferinţei, unde intrau, fără excepţie, cei 12 creditori ai Germaniei, între care figura şi România. A protestat apoi, împotriva unor prevederi ale planului care, în diferite perioade de aplicare, atribuia României cote inferioare celor de la Spa. N. Titulescu cerea modificarea acestor cote de aşa manieră încît plăţile să acopere integral daunele suferite de România în timpul războiului [20]. În şedinţa de încheiere a conferinţei, N. Titulescu a declarat deschis marilor puteri că delegaţia română rămînea fermă pe poziţia înfăţişată în memoriu şi nu era dispusă să facă nici o concesie. „Ţin să declar în mod formal — spunea el — că adeziunea României la planul Young nu poate avea loc dacă făgăduielile date nu se realizează şi condiţionez consimţămîntul României la această adeziune de satisfacerea cererilor ce am formulat“ [21].

Intransigenţa diplomatului român poate fi apreciată, dar îndeplinirea integrală a revendicărilor României nu era posibilă din mai multe motive. În primul rînd, obţinerea unor plusuri din reparaţiile germane trebuiau cerute de la aliaţi şi era puţin probabil că aceştia ar fi acceptat. În al doilea rînd, planul Young ar fi trebuit modificat. Cum autorii îl considerau ca un tot organic, indivizibil el trebuia acceptat fără nici o modificare. În această situaţie, N. Titulescu a propus ca modificările să se facă în interiorul sau în afara planului [22]. Propunerea lui a găsit înţelegerea unor delegaţi ai Angliei, Cehoslovaciei, Greciei, Iugoslaviei etc., fapt care a îngăduit încheierea unui acord în care se acceptau unele modificări în afara planului [23]. În acest sens, s-a aprobat, în principiu, ca suma plăţilor rezervate României să fie mărită prin renunţarea în favoarea ei, a unui număr de 2 anuităţi franceze şi 11 anuităţi italiene din reparaţiile germane. De asemenea, România mai primea dreptul la 2,2 milioane mărci, peste ceea ce se prevăzuse, din distribuirea sumelor efectuată pînă la 31 august 1929, pe baza planului Dawes. Alte revendicări formulate de România în cadrul şedinţei n-au fost, însă, soluţionate. Aşa, de pildă, cererea delegaţiei române ca anuitatea de reparaţii a României să fie mărită cu o anuitate pe care ea (România) se obligase să o plătească sinistraţilor petrolişti n-a fost satisfăcută. Totodată a fost respinsă reclamaţia de a i se acorda, peste anuitatea prevăzută, suma necesară în vederea îndeplinirii angajamentelor faţă de contractul de

---

20 I. M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Ed. şt., Buc., 1966, p. 176.

21 *Ibidem*, p. 177.

22 „Guvernul român — menţiona declaraţia întocmită de N. Titulescu — păstrează credinţa că dreptele revendicări ale României vor găsi satisfacţie, fie în cadrul planului Young, fie în afară de el. De această satisfacere a legitimelor interese româneşti este subordonată adeziunea României la regularea chestiunilor reparaţiilor“ (v. Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 787).

23 A.M.A.E., Fond 9 Convenţii, G_1, VIII, vol. I bis, teleg. nr. 591/4, sept. 1929.

furnituri din Germania, începute pe baza şi sub regimul Dawes. În sfîrşit delegaţiei române nu i s-a dat satisfacţie nici în privinţa acoperirii sumei prevăzută de acordul forfetar de restituţii (martie 1929); asupra acestui fapt, de altfel, nici nu s-a insistat prea mult. S-a considerat că soldul care rămînea României prin modificările în afara planului întrecea chiar suma de 36 000 000 mărci prevăzute în acordul amintit [24].

În urma cererilor insistente din partea delegaţiei greceşti, a delegaţiei româneşti şi a altor delegaţii, conferinţa de la Haga a luat în considerare problema reparaţiilor orientale. La rîndul ei, Franţa s-a angajat să sprijine respectiva revendicare [25].

Trebuie precizat că interesul pentru reparaţiile orientale nu era determinat numai de cunoaşterea în esenţă a obligaţiilor Austriei, Ungariei sau Bulgariei, ci şi de desfiinţarea cotei de eliberare şi a sumei privind valoarea bunurilor cedate, aflată în sarcina României, Cehoslovaciei şi Iugoslaviei. Aşa cum s-a mai spus [26], conferinţa de la Haga a creat mai multe comitete tehnice dintre care unul pentru reparaţiile orientale. Acesta avea menirea să recomande soluţiile cele mai eficiente în problema reparaţiilor orientale şi să le prezinte la cea de a doua conferinţă de la Haga, din ianuarie 1930 [27].

Comitetul tehnic pentru reparaţiile orientale şi-a ţinut şedinţele la Paris, între 16 septembrie şi 4 decembrie 1929. Discuţiile au fost caracterizate de aceleaşi neînţelegeri şi diferende ca şi în reuniunile trecute. Declanşarea crizei economice de supraproducţie, atît în ţările creditoare cît şi în cele debitoare, făcea să se întrevadă cu anticipaţie serioase piedici în calea unor înţelegeri privind problemele financiare puse în discuţie. Totodată, între ţările mici creditoare şi cele învinse în timpul războiului nu existau puncte de vedere comune, iar încercarea de mediere întreprinsă de unele mari puteri, ele înşile avînd divergenţe, nu s-a soldat decît cu rezultate parţiale.

În cadrul dezbaterilor ca şi în afara lor, prin declaraţii oficiale, guvernele bulgar [28], maghiar [29] şi austriac [30], speculînd lipsa de unitate a marilor puteri [31], s-au opus continuării sistemului de reparaţii, cerînd anularea lui. Pe de altă parte, ţările din Mica Înţelegere (România, Iugoslavia, Cehoslovacia) [32], prezentînd importanţa reparaţiilor orientale ca

[24] Ibidem.
[25] Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 788—789.
[26] v. Em. Bold *Planul Young şi România*, I, în Analele şt. ale Univ. „Al. I. Cuza" din Iaşi, Seria Istorie, Tom. XVII, fasc. 2/1971.
[27] A.M.A.E., Fond 9 Convenţii, G_1, VIII, vol. I, teleg. din 4 sept. 1929.
[28] Ibidem, teleg. nr. 2208/12 oct. 1929, Legaţia română din Sofia.
[29] Ibidem, teleg. nr. 3531/26 oct. 1929, Legaţia română din Budapesta.
[30] Ibidem, G_1, VIII, S_3, teleg. din Paris nr. 10.924/6 noiemb. 1929.
[31] Ibidem, teleg. nr. 1908/30 noiemb. 1929.
[32] Între statele mici creditoare existau, totuşi, unele deosebiri în ceea ce priveşte reparaţiile orientale. Ministrul grec de la Bucureşti scria ministrului de externe român că oficialităţile greceşti, respectiv Venizelos, cerea ca în chestiunea reparaţiilor orientale cele două ţări — România şi Grecia — să facă o politică

mijloc de refacere a sectoarelor economice distruse în timpul războiului, avertizau că numai în condiţiile unei rezolvări rezonabile a acestei probleme, ar putea adera la planul Young [33].

Un alt fapt însă a creat o atmosferă de încordare şi a nemulţumit profund delegaţiile Micii Înţelegeri. Este vorba de atitudinea mai mult decît binevoitoare a marilor puteri faţă de ţările învinse. Acestea au fost încurajate în politica lor revizionistă, li s-a netezit calea unor convorbiri particulare şi li s-a creat o atmosferă cît mai optimistă. „O asemenea delicateţă — remarca N. Titulescu cu amărăciune — nu au avut aliaţii noştri cu statele mici în momentul discuţiilor planului Young“ [34] De aceea, el acţiona în sensul menţinerii unităţii de vederi a statelor mici creditoare, nu numai pentru a evita eventualele complicaţii, cît, mai ales, pentru a rezista — aşa cum scria la Bucureşti — „în vijelia care s-a năpustit peste tratate şi distruge atîtea drepturi înscrise la creditul învingătorilor de odinioară“ [35].

Cea mai dificilă problemă în discuţiile de la Paris a constituit-o cunoscuta afacere a optanţilor care întreţinea o atmosferă de încordare în relaţiile româno-maghiare. Pornită de la interpretarea diferită a unora din paragrafele Tratatului de la Trianon, în legătură cu reforma agrară efectuată în România, afacerea optanţilor [36] a stat în atenţia forurilor internaţionale timp de mai mulţi ani, pînă cînd s-a putut dovedi netemeinicia pretenţiilor foştilor proprietari unguri expropiaţi. Pornind în întîmpinarea unei înţelegeri româno-maghiare, N. Titulescu propusese rezolvarea problemei optanţilor prin compensarea foştilor proprietari unguri din Transilvania dintr-o anumită cotă a reparaţiilor maghiare, cuvenită României. Respingînd această propunere, ca şi altele, guvernul hortyst era încurajat de guvernul fascist italian şi chiar de unele persoane din delegaţiile engleză şi franceză [37]. Discuţiile asupra optanţilor au fost deosebit de violente şi contradicţiile manifestate au pus comitetul tehnic în situaţia de a nu putea lua nici o hotărîre concretă asupra reparaţiilor ungare la conferinţa de la Paris.

---

comună înaintînd memorii identice. Ministrul de externe român a răspuns afirmativ deşi — scria el — „teza română nu se confundă cu desăvîrşire cu cea greacă“. (Ibidem, G_1, VIII, vol. I, bis, Legaţia greacă din Bucureşti, teleg. nr. 49.029/26 iulie 1929).

[33] Ibidem, teleg. din Geneva nr. 591/14 sept. 1929.

[34] Ibidem, teleg. fără număr, 18 sept. 1929.

[35] N. Titulescu, *Documente...*, doc. nr. 184, p. 319.

[36] Pentru afacerea optanţilor v. G. G. Mironescu, *Rezolvarea problemei reparaţiilor şi a optanţilor*, în „Independenţa economică“, XIII, nr. 2, 1930; C. D. Cutcudache, *Un mare conflict internaţional: optanţii unguri ai Transilvaniei şi reforma agrară din România*, Tipog. „Revistei geniului“, Buc., 1931; N. Titulescu, *Mémoire du gouvernement royal de Roumanie concernant la position du 9 mars 1928 dans l'affaire des optants hongrois de Transylvanie*, Paris, 1929; I. M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Buc., 1966 etc.

[37] A.M.A.E., Fond 9 Convenţii, G_1, VIII, vol. I, teleg. nr. 10.854/2 oct. 1929. N. Titulescu scria dealtfel că „partida cu Ungaria se anunţă grea“.

Un alt fapt în care intervenţia marilor puteri a fost defavorabilă României şi altor state mici l-a constituit desfiinţarea reparaţiilor austriece şi, legat de aceasta, desfiinţarea cotei de eliberare şi a valorii bunurilor cedate [38]. Cota de eliberare şi valoarea bunurilor cedate au fost sarcini impuse României, Iugoslaviei şi Cehoslovaciei fără a se încerca vreo justificare plauzibilă. Numai obligaţia României se ridica la suma importantă de 1 435 000 000 franci aur (46 miliarde lei) [39]. Unele promisiuni privind anularea acestor datorii i s-au făcut lui N. Titulescu, în 1925, de către guvernul englez, cu ocazia consolidării datoriei externe a României. În acelaşi timp s-au purtat discuţii şi cu guvernul francez pe aceeaşi temă, fără însă a obţine de la acesta vreo promisiune asemănătoare cu cea a guvernului englez. Mai tîrziu, în septembrie 1929, Al. Zeuceanu, chemat la Paris, a fost anunţat că guvernele Angliei, Franţei şi Italiei ar fi dispuse să renunţe la partea lor din datoria de eliberare şi din valoarea bunurilor cedate numai în eventualitatea în care România ar renunţa, la rîndul ei, la procentajul din reparaţiile orientale în favoarea Greciei, ar încheia cu Austria un acord prin care să preia datoria-hîrtie a acestei ţări înaintea războiului şi ar accepta plata împrumutului Porţilor de Fier [40]. Reprezentantul României a refuzat, fireşte, asemenea propuneri complet defavorabile ţării sale [41].

O nouă încercare a marilor puteri de a compensa cheltuielile de război ale Greciei cu reparaţiile bulgare cuvenite României s-a făcut la 23 octombrie 1929. În răspunsul său N. Titulescu şi-a manifestat indignarea faţă de modul cum aliaţii încercau să soluţioneze o parte a reparaţiilor orientale, prin noi sacrificii impuse României [42]. El a dezvăluit, mai ales, manevrele unor delegaţi francezi care, urmărind anumite calcule politice şi economice, favorizau rezistenţa unor state învinse precum şi interesul Italiei în zona balcanică [43]. Delegaţia franceză considera că anularea cotei de eliberare şi a valorii bunurilor cedate trebuia să aducă automat anularea dreptului României la reparaţiile bulgare.

---

[38] Em. Bold, *Aspecte privind poziţia marilor puteri faţă de România la conferinţa păcii (1919—1920)*, în „An. şt. ale Univ. „Al. I. Cuza" din Iaşi, a. Istorie, Tom. XVI, fasc. 2/1970, p. 222—223.

[39] G. G. Mironescu, *Cuvîntări*, Edit. „Tipografiile Române Unite", S. A., Buc., 1930, p. 312.

[40] Împrumutul Porţilor de Fier a fost contractat de Austro-Ungaria în vederea curăţirii acestei porţiuni a Dunării. Împrumutul, conform hotărîrilor tratatelor de pace, a trebuit să fie plătit de România şi alte state riverane. Această măsură arbitrară a determinat înaintarea unor memorii organelor care se ocupau de executarea tratatelor. Deşi s-au recunoscut legitime pretenţiile româneşti de a se anula sarcina financiară respectivă, totuşi, nu s-a mai revenit asupra acestei greşeli.

[41] A.M.A.E., Fond 9 Convenţii, G_1, VIII, vol. I, teleg. nr. 8.070/4 oct. 1929; v. şi A.I.C., Fond Casa regală, dos. nr. 33/1929, f. 1—4.

[42] A.M.A.E., Fond 9 Convenţii, G_1, VIII, vol. I, teleg. nr. 10.915/24 oct. 1929.

[43] Ibidem, teleg. nr. C.R.925/13 noiemb. 1929.

Susţinînd o asemenea propunere, ea a încercat, totodată, să creeze, în mod artificial, animozităţi între delegaţiile română şi italiană, precum şi între delegaţia română şi cea iugoslavă [44]. De asemenea, delegaţia franceză a susţinut punctul de vedere italian potrivit căruia la viitoarea conferinţă de la Haga, Ungaria trebuia să fie sprijinită în revendicările ei referitoare la plata optanţilor. În sfîrşit, francezii sfătuiau guvernul român să facă anumite comenzi industriei italiene [45], comenzi care ar schimba atitudinea Italiei faţă de problemele legate de reparaţiile ungare şi bulgare [46].

N. Titulescu, manifestîndu-şi rezerva necesară faţă de asemenea propuneri, a demascat jocul delegaţiei franceze şi, exasperat de presiunile care se exercitau asupra sa, a cerut, ca ultimă soluţie, ca România să beneficieze de dreptul învinşilor, mult mai favorabil decît cel al ţărilor mici învingătoare [47]. Rezistenţa delegaţiei române s-a dovedit a fi salutară. Comitetul tehnic a hotărît, în principiu, anularea datoriei de eliberare şi a valorii bunurilor cedate şi păstrarea cotei iniţiale de 10,55%, stabilită la Spa, din reparaţiile ungare şi bulgare [48]. Fireşte, anularea acestor datorii constituia o victorie a delegaţiei române şi ea poate fi pusă în lumină cu atît mai mult cu cît au putut fi învinse greutăţile create chiar de aliaţi [49].

Singura problemă rămasă în suspensie la conferinţa amintită a fost cea a optanţilor. Îngrijorate de refuzul permanent al Ungariei hortyste de a tranşa reparaţiile şi problema optanţilor printr-un compromis, ţările din Mica Înţelegere au hotărît să menţină poziţia comună şi la viitoarea conferinţă de la Haga. Totodată, G. G. Mironescu, într-o discuţie

[44] Ibidem, S_3, teleg. din 9 noiembrie 1929.

[45] Ibidem, G_1, VIII, vol. I, teleg. nr. 68.325/14 noiemb. 1929. Mironescu către Titulescu.

[46] Jocul marilor puteri a fost înfăţişat de N. Titulescu într-o telegramă trimisă Ministerului de externe din Bucureşti. El menţiona că „Briand trece ca mare pacificator al lumii, dar el îşi face discursurile după ce a asigurat Franţei peste un miliard mărci aur de la Germania. Anglia este ţara clasică a tranzacţiunii. Dar pentru 45 milioane mărci aur, Snowden n-a ezitat să fie gata să răstoarne planul Young. Italia... nu practică detenta decît după ce şi-a asigurat acoperirea datoriilor de război şi un sold de 41 milioane mărci aur. Pentru România ce detentă să se facă? Să nu ia nici datoria de război de la Germania, să-şi reducă reparaţiile, să anuleze drepturile faţă de Austria, Bulgaria şi Ungaria. Aceasta este o capitulare pur şi simplu... şi pierderea consideraţiunii pe terenul internaţional". (Ibidem, teleg. nr. 914/12 noiemb. 1929).

[47] Ibidem, teleg. nr. 10.915/24 oct. 1929.

[48] N. Titulescu, *Documente...* doc. nr. 184, p. 318.

[49] N. Titulescu, scria că la conferinţa pentru reparaţiile orientale de la Paris s-a ajuns la unele situaţii foarte complicate. În problema resortisanţilor unguri, de pildă, Franţa era cu România iar Italia contra. În atitudinea faţă de Germania, Italia era cu Mica Înţelegere, iar Franţa împotriva ei. Titulescu, dezamăgit de situaţiile destul de penibile ce se creaseră menţiona că „la conferinţa de la Paris am început să dansăm cadrilul. Nu ştim dacă este mai înţelept să rîdem sau să plîngem". *(Ibidem,* doc. nr. 181, p. 313).

cu Aristide Briand, a declarat categoric că România nu va participa la conferinţa proiectată şi nu va adera la planul Young dacă „nu se rezolvă dinainte, în mod satisfăcător, chestiunea reparaţiilor orientale" în aşa fel încît să primească satisfacţii [50].

Depăşindu-se numeroasele dificultăţi, izvorîte din interesele diferite ale marilor sau micilor puteri, conferinţa a doua de la Haga s-a putut deschide la 3 ianuarie 1930 [51]. Ea a reuşit, după multe discuţii controversate, asupra cărora nu mai insistăm, să aprobe planul Young şi să tranşeze, pe baza unor acorduri generale sau bilaterale, întreaga problemă a reparaţiilor.

În cadrul celei de a doua conferinţă de la Haga, cea mai disputată chestiune sub aspect material şi politic a continuat să fie aceea a compromisului dintre reparaţiile maghiare şi cererile optanţilor, compromis susţinut, după cum s-a spus, de N. Titulescu [52]. Delegaţia maghiară a respins şi de această dată propunerea română. Contele Bethlen declara nu numai că Ungaria nu va plăti reparaţii după anul 1943 [53], dar cerea, totodată, sume foarte mari în contul despăgubirilor pămînturilor optanţilor : 130 000 000 fr. aur de la România, 80 000 000 de la Iugoslavia şi 90 000 0000 de la Cehoslovacia [54]. Oricîtă îngăduinţă ar fi avut delegaţia română în încercarea aplanării diferendului cu Ungaria, totuşi, în stadiul în care reparaţiile maghiare nu erau cunoscute încă, sumele revendicate de contele Bethlen, nu puteau fi acceptate în nici un caz. România, ca şi partenerele ei din Mica Înţelegere, ar fi devenit, pe mulţi ani, debitoare Ungariei.

Întrucît cele două părţi — Mica Înţelegere şi Ungaria — nu cedau nimic din pretenţiile lor, pericolul eşuării conferinţei, ca şi compromiterea planului Young, devenea iminent [55]. Pentru a preîntîmpina o asemenea eventualitate, marile puteri au făcut noi propuneri, menite să netezească calea unor raporturi normale între ţările aflate în dispută.

---

[50] A.M.A.E., Fond 9 Convenţii, G_1, VIII, S_3, teleg. din Paris nr. 11018/dec. 1929.

[51] Ibidem, vol. I bis.

[52] Într-o discuţie dintre N. Titulescu şi Sapène, administratorul ziarului „Le Matin", acest din urmă, care a făcut o călătorie în Ungaria, a declarat : „Ungaria nu vrea să plătească reparaţii după 1943. România nu vrea să plătească pe optanţi; iată terenul de înţelegere". Titulescu a răspuns că este formula propusă de el Ungariei. (N. Titulescu, *Documente...* doc. nr. 186, p. 321).

[53] Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 793.

[54] A.M.A.E., Fond 9 Convenţii, G_1, VIII, vol. II—1930, teleg. nr. 141/15 ianuarie 1930.

[55] În ziua de 18 ianuarie 1930, cînd s-a pus problema garanţiilor, Snowden a declarat că este deziluzionat de rezultatele obţinute pînă atunci în problema reparaţiilor orientale şi chiar a propus să se renunţe la ideea de a fi soluţionată la conferinţa respectivă. După opinia lui, chestiunea trebuia lăsată în suspensie pînă cînd puterile interesate (Mica Înţelegere, Franţa, Anglia, Italia, Bulgaria, Ungaria, Austria) se vor hotărî să se înţeleagă. (Ibidem, teleg. nr. 202/19 ianuarie 1930, Legaţia română din Haga).

Este vorba de crearea celor două fonduri — unul destinat optanţilor (Fondul A) şi celălalt (Fondul B) rezervat celorlalte reclamaţiuni ale resortisanţilor unguri — propunere care a găsit înţelegerea delegaţilor Micii Înţelegeri [56]. În felul acesta, discuţiile, referitoare la problemele ungare s-au putut încheia, la 20 ianuarie 1930, prin semnarea a patru acorduri : Acordul general, care fixa punctele principale ale înţelegerii ; Acordul asupra creanţelor speciale, care stabilea sumele de plată ale Ungariei, după anul 1943, pe bază de anuităţi ; Acordul pentru Fondul agrar A — optanţi ; Acordul pentru Fondul B, destinat celorlalte reclamaţiuni maghiare. Pe baza acestor acorduri, Ungaria trebuia să achite României anuităţi în valoare de 9 025 132 mărci aur (20 735 000 cor. aur) între anii 1930—1942 şi 3 096 200 mărci aur după 1943 [57].

Fondul agrar A a fost fixat la suma de 219 500 000 cor. aur [58] şi provenea din rentele de împroprietărire pe care România, Cehoslovacia şi Iugoslavia le puseseră la dispoziţia optanţilor. In felul acesta, România nu mai plătea optanţilor mai mult decît plătea moşierilor români expropiaţi. De asemenea, în componenţa Fondului A mai intrau : partea cuvenită Angliei, Franţei, Belgiei, Italiei, Japoniei şi Portugaliei din anuităţile plătite de Ungaria ca reparaţii de la 1931 la 1943 inclusiv ; anuitatea de 6 100 000 cor. aur care se cuvenea României, Iugoslaviei şi Cehoslovaciei din plăţile pe care Ungaria urma să le efectueze între anii 1944—1966 ; vărsămintele ce urmau să le execute Belgia, Anglia, Franţa şi Italia timp de 36 de ani (1930—1966) pe care puterile de mai sus trebuiau să le primească cu titlu de reparaţii din partea Ungariei [59].

Pentru Fondul agrar A, România avea obligaţia să verse anual cîte 500 000 cor. aur (aproximativ 17 000 000 lei) din 1931 şi pînă în 1944 şi cîte 836 336 cor. aur de la 1944 la 1966. Prin aceasta, se stingea orice datorie financiară a României faţă de optanţi [60]. Sentinţele ulterioare urmau să fie date împotriva sau în favoarea acestui fond şi executate asupra lui [61]. Totodată, României i se ridica procentul asupra reparaţii-

---

[56] N. Titulescu a cerut doar interpretarea justă a articolului 250 (arbitraj) din Tratatul de la Trianon şi aplicarea articolului 161 din acelaşi tratat. El a mai făcut unele observaţii asupra fondului B, solicitînd, totodată, în numele Micii Înţelegeri, concursul marilor puteri pentru tranşarea problemelor litigioase. (Ibidem, teleg. nr. 218 şi 219/19 ianuarie 1930).

[57] Arhiva generală a Ministerului de finanţe (A.G.M.F.), Fond Datoria publică, dos. nr. 86/1930—1943, f. 10 şi dos. nr. 82/1930—1931, f. 2. La sumele de mai sus, se percepea un supliment de 47.171 coroane aur, plătibil de la 1940 la 1943. (Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 790).

[58] Iniţial s-a fixat suma de 240.000.000 coroane aur. Apoi s-a redus la 219.500.000, prin acordurile semnate la Paris, la 28 aprilie 1930. (v. A.I.C., Fond Parlament, dos. nr. 2282/1931—1933, f. 383. Acordul III privitor la organizarea şi funcţionarea unui fond agrar zis Fondul A).

[59] C. C. Cutcudache, op. *cit.*, *p.* 143—144.

[60] *Ibidem*, p. 146—147.

[61] A.M.A.E., Fond 9 Convenţii, G_1, VIII, vol. I bis. Tribunalele arbitrale mixte, conform acordului, erau completate cu doi judecători numiţi de Curtea Internaţională de la Haga. Deci, ele aveau acum 5 în loc de 3 judecători din care

lor ungare şi bulgare de la 10,55% la 13% din care motiv, împreună cu Cehoslovacia şi Iugoslavia, renunţa la creanţele speciale asupra Ungariei [62].

În ceea ce priveşte Fondul agrar B, el a fost conceput cu un capital de 100 000 000 cor. aur şi putea fi învestit, ca şi Fondul A, cu personalitate juridică [63].

Delegaţia maghiară a acceptat acest mod de soluţionare a problemei reparaţiilor şi optanţilor cu observaţia ca sumele pe care Ungaria se angaja să le plătească să nu se numească reparaţii ci creanţe speciale [64]. Întrucît denumirea plăţii nu interesa, România a acceptat propunerea ungară fără nici o obiecţiune.

Soluţionarea diferendului româno-ungar printr-un compromis, în contorsionata problemă — reparaţii-optanţi — relevă tendinţa delegaţiei române de a accepta toate propunerile constructive menite să apere pacea în Europa. Faptul a fost exprimat cu claritate de către Nicolae Titulescu în prefaţa cărţii lui C. Cutcudache *„Optanţii unguri ai Transilvaniei şi reforma agrară din România"* : „Cînd un stat —scria el — în lupta pacifică de toate zilele, susţine o teză dreaptă, cu fermitate de curtenie şi pune în slujba ei nu simple recriminaţiuni de ordin naţional ci rezistenţa pe principiile mari internaţionale care stau la baza

---

un preşedinte neutru şi doi reprezentanţi ai celor două ţări. Avîndu-se în vedere că România nu mai avea nici un interes în procesele optanţilor, juristul român nu mai era obligat să participe la şedinţele de judecată. (v. Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 795).

[62] În cadrul aranjamentului dintre puterile creditoare şi Austria, Ungaria, Bulgaria, în art. 3 se spunea : Sub rezerva dispoziţiilor artic. 4 şi 5, sumele provenind din reparaţiile bulgare şi din plăţile de reparaţii ungare, pînă în 1943, vor fi repartizate cum urmează :

Grecia 76,73% asupra reparaţiilor bulgare şi ungare ;
România 13% asupra reparaţiilor bulgare şi ungare ;
Cehoslovacia 1% asupra reparaţiilor bulgare şi ungare ;
Iugoslavia 5% asupra reparaţiilor bulgare şi ungare.

Soldul, în ceea ce priveşte plăţile bulgare şi ungare, va fi repartizat între celelalte puteri creditoare, proporţional cu procentajele lor din art. 2 al Acordului de la Spa şi din acordurile suplimentare (A.G.M.F., Fond Datoria publică, dos. nr. 87/1930—1946, f. 65 şi A.I.C., Fond Parlament, dos. nr. 2282/1931—1932, f. 374).

[63] Sursele de alcătuire ale fondului B proveneau din 13 anuităţi de cîte 3.000.000 cor. aur, de la 1931 şi pînă în 1943 inclusiv. Franţa şi Italia vărsau cota de 40%, cîte 1.200.000 cor. aur fiecare, iar restul de 20% — 600.000 cor. aur — reveneau a fi plătite de către Anglia ; 23 anuităţi de cîte 7.400.000 cor. aur, de la 1944 la 1966, luate din suma de 13.500.000 cor. pe care Ungaria trebuia s-o plătească în contul reparaţiilor în acest interval ; fondul B putea fi, eventual, alimentat şi din excedentul fondului A. El urma să fie administrat de un comitet de gestiune compus din 6 membri numiţi de Anglia, Italia, Franţa, România, Cehoslovacia şi Iugoslavia (v. G. G. Mironescu, *Cuvîntări...* p. 337 şi Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 797).

[64] Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 791.

raporturilor actuale dintre state, punctul lui de privire sfîrșește prin a se impune“ [65].

În adevăr, suma argumentelor aduse de N. Titulescu și ceilalți membri ai delegației române, justețea și profunzimea lor, au determinat sfîrșitul unui conflict care, timp de mai mulți ani, a fost dezbătut sub toate aspectele, în fața forurilor internaționale și a opiniei publice europene. Sfîrșitul afacerii optanților prin compromis, constituia, în acel moment, contribuția diplomației românești la cauza păcii și a normalizării relațiilor dintre popoare.

S-a spus că la conferința comitetului tehnic de la Paris a existat o opinie generală favorabilă desființării reparațiilor austriace. Acordul cu Austria, semnat la cea de a doua conferință de la Haga, consfințea acest deziderat, formulat încă la 4 ianuarie 1930 de către cancelarul Schober [66]. O dată cu anularea reparațiilor austriece se stingeau și datoriile României provenind din cota de eliberare și din valoarea bunurilor cedate. Acordul consemna, de asemenea, că bunurile sechestrate sau care nu fuseseră deja lichidate rămîneau în cîștigul României, iar acelea nelichidate urmau să fie restituite proprietarilor austrieci.

Semnarea acordului cu Austria a determinat însă, anumite reacții din partea delegațiilor română [67] și cehoslovacă [68]. Unele clauze ale acordului dezavantajau, în continuare, cele două țări. De pildă, România n-a reușit să lichideze integral datoriile ei financiare legate de Austria. În calitate de stat succesoral al fostei monarhii austro-ungare, României i s-a impus și de această dată să achite unele cote din împrumuturile contractate de fostul imperiu înainte de război. În acest sens, în sarcina României continua să rămînă :

Renta austriacă 4% aur din 1876	florini 7432488
Renta ungară 4% aur din 1881	florini 136569293
Renta ungară 4,5% aur din 1913, ...	coroane 31514520
Bonuri de tezaur austriece 4,5% aur — 1914 . .	coroane 102500037
Renta ungară 4% aur din 1910	coroane 60122700
Obligațiuni S.T.E.G.	fr. elvețieni 71941574
Renta austro-ungară plătibilă în florini argint și coroane hîrtie	cor. 634258534, fr. elv. 239596630

Sumele, destul de însemnate, trebuiau achitate aliaților și chiar unor persoane particulare austriece sau ungare care dețineau titluri din aceste

[65] N. Titulescu, *Discursuri*, Edit. șt. Buc., 1967, p. 292.

[66] A.M.A.E., Fond 9, Convenții, G_1, VIII, vol. II, teleg. nr. 39/4 ianuarie 1930.

[67] Ibidem, teleg. nr. 298/28 ianuarie 1930, din Viena.

[68] Rezistența Cehoslovaciei era determinată și de desființarea reparațiilor austriece ca și din cauză că era obligată să plătească cota de eliberare timp de 37 de ani, cîte 10.000.000 mărci aur anual (v. Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 799).

împrumuturi [69]. Chiar dacă ulterior s-au efectuat unele suspendări de plăţi, totuşi, sumele respective afectau serios bugetul statului român.

Acordul cu Bulgaria s-a putut semna doar cu două ore înainte de aderarea României la planul Young. Tergiversarea semnării lui a fost determinată de rezistenţa delegaţiei române care n-a voit, sub nici un motiv, să accepte scăderea sumei de 270.000.000 lei, considerată drept valoarea bunurilor bulgare lichidabile [70].

Acordul fixa drept reparaţii pentru România suma de 53.981.680 franci francezi, eşalonată în 37 de ani, cu o anuitate medie de 11.000.000 fr. aur [71]. De asemenea, pe baza unei convenţii speciale referitoare la bunurile sechestrate, Bulgaria se angaja să plătească în afara reparaţiilor propriu-zise, suma de 110.000.000 fr. aur [72]. Pe de altă parte, România se obliga să restituie imobilele nelichidate pînă la data de 1 noiembrie 1929, cu condiţia ca Bulgaria să plătească jumătate din suma de 110.000.000 fr. aur, într-un termen de trei luni de la ratificarea convenţiei. În acelaşi timp, delegaţii bulgari au declarat că n-au nici un fel de reclamaţii în legătură cu modul în care s-a efectuat reforma agrară în România [73]. Astfel, se excludeau eventualele pretenţii ale unor proprietari bulgari expropiaţi în România. Deosebit de cele 110.000.000 fr. aur, România urma să mai primească de la aliaţi cca. 160.000.000 fr., sub formă de anuităţi suplimentare, pînă în 1966, prin ridicarea de la 10,55% la 13%, a cotei reparaţiilor bulgare [74].

Aplicarea planului Young n-a eliminat însă nemulţumirea guvernului bulgar [75] căruia i se impunea un efort serios pentru a achita în continuare reparaţiile de război. Cu toate acestea, oficialităţile sofiote au grăbit votarea acordului de la Haga şi au declarat că înainte de termenul fixat vor achita prima rată de 55.000.000 fr. ca astfel sechestrele aplicate bunurilor bulgare să fie ridicate cu un moment mai devreme [76]. În adevăr, guvernul bulgar şi-a respectat angajamentul, achitînd această sumă României [77].

Suma reparaţiilor germane fixată României de planul Young şi eşalonarea anuităţilor crea acesteia serioase inconveniente financiare. După cum se ştie, raportul experţilor atribuia României, pentru prima

[69] A.G.M.F., Fond Datoria publică, dos. nr. 83/1930, f. 32—34.
[70] N. Titulescu, *Documente...*, doc. nr. 188, p. 324.
[71] A.I.C., Fond Casa regală, dos. nr. 79/1932, f. 64; A.G.M.F., Fond Datoria publică, dos. nr. 87/1930—1946, f. 3, ş.u.
[72] A.I.C., Fond Casa regală, dos. nr. 79/1932, f. 64.
[73] A.M.A.E., Fond 9 Convenţii, G_1, VIII, vol. I.
[74] G. G. Mironescu, *op. cit.*, p. 328—329.
[75] A.M.A.E., Fond 9 Convenţii, G_1, VIII, vol. II, teleg. nr. 209/30 ianuarie 1930.
[76] Ibidem, teleg. din Sofia nr. 276/8 februarie 1930.
[77] A.G.M.F., Fond Datoria publică, dos. nr. 87/1930—1946, f. 3.

perioadă de 37 de ani, o anuitate medie constantă de 20,1 milioane Rm. (800.500.000 lei) care — faptul a fost recunoscut de autorii planului — se solda cu un deficit anual de 0,6 milioane Rm. Cum însă experţii neglijaseră la calcul totalul datoriei de război a României, ca şi datoria ei faţă de Italia, deficitul era cu mult mai mare, ridicîndu-se la aproximativ, 1,6 milioane Rm. anual [78]. Aceeaşi situaţie persista şi în perioada a doua, de 22 de ani, cînd România ar fi primit o anuitate de 1.672.000.000 lei şi ar fi avut de plătit, în contul datoriilor sale interaliate, 1.714.800.000 lei, consemnîndu-se un deficit de, aproximativ, 42.200.000 lei anual [79]. În urma tratativelor delegaţiei române cu delegaţiile franceză şi italiană, în cursul cărora s-au acceptat modificări în afara planului, Franţa, prin convenţia de la 17 ianuarie 1930, a redus cu aproape 55% datoria României pe cei 37 de ani (cca. 4.000.000 fr. anual) şi a renunţat cu totul la anuităţile ei pe ultimii doi ani (1988—1989) de cca. 45.000.000 fr. [80].

La 20 ianuarie 1930, s-a semnat un acord similar şi cu Italia. Acordul prevedea renunţarea Italiei la anuităţile pe care i le datora România de la 1 iulie 1967 pînă la 1 iulie 1976, în valoare de 65.000.000 lire italiene (572.000.000 lei) [81]. Din calculele efectuate se considera că, prin aceste reduceri, România îşi va putea acoperi toate datoriile sale de război (1.943.500.000 mărci aur) numai din anuităţile planului Young, rămînîndu-i un excedent anual de 86.000.000 lei, ceea ce pe 37 ani însemna 3.182.000.000 lei [82].

Suma totală a reparaţiilor germane pentru România, eşalonată între anii 1930 şi 1988, se urca la 1.829.500.000 Rm. [83], la care se adăuga valoarea livrărilor în natură pe 10 ani de 58.000.000 Rm. [84].

După aproximativ şase luni de negocieri, bilanţul general al rezultatelor obţinute de România prin aderarea ei la planul Young putea fi considerat pozitiv [85]. Datoriile de război, conform calculelor, erau acoperite integral din reparaţiile germane, fără nici o contribuţie din bugetul statului. Din reparaţiile germane şi orientale România ar fi avut, în eventualitatea unor plăţi normale, un excedent anual de 170 milioane lei pînă în 1943 şi de 131 milioane lei anual pînă în 1966. Pretenţiile ungare relative la optanţi erau lichidate fără nici o plată din partea României şi fără eventualitatea unor sacrificii în viitor. Datoria pentru bunurile cedate şi pentru cota de eliberare, de aproximativ 46.5 mili-

---

78 A.M.A.E., Fond 9 Convenţii, G_1, VIII, vol. I.
79 G. G. Mironescu, *op. cit.*, p. 322.
80 Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 788.
81 G. G. Mironescu, *op. cit.*, p. 324.
82 Etienne Weill—Raynal, *Les réparations allemands et la France*, Nouvelles Editions Latins, Paris, 1947, vol. III, p. 527—528.
83 A.G.M.F., Fond Datoria publică, dos. nr. 87/1930—1946, f. 20.
84 A.I.C., Fond Parlament, dos. nr. 2282/1931—1932, f. 361.
85 N. Titulescu, *Documente...*, doc. nr. 188, p. 322—327.

arde lei, era anulată. În schimb, România renunţa la lichidarea bunurilor austriece, ungare şi bulgare, suspendîndu-se orice operaţie în această direcţie [86].

După calculele făcute cu anticipaţie, România ar fi obţinut un beneficiu de aproximativ 90 miliarde lei, provenit din plata reparaţiilor şi din scutirile unei părţi a datoriei externe.

Rezultatul, apreciabil pentru România, l-a făcut pe G. G. Mironescu să declare în parlament că acordurile de la Haga, care puneau capăt luptei duse timp de 11 ani în jurul obligaţiilor financiare stabilite de tratate, constituia „cel mai mare eveniment mondial de la începutul războiului" [87]. Ziarele vremii consemnau, în egală măsură, rezultatele favorabile obţinute de România prin acceptarea planului Young. Presa românească, alimentată de interese contradictorii, proprii structurii social-politice a ţării, a furnizat cititorilor săi, pînă la planul Young, informaţii despre evoluţia problemei reparaţiilor, fără a se lansa însă, în prea multe speculaţii. O dată cu încheierea acordului general din ianuarie 1930 — de la Haga — ziarele au apreciat elogios activitatea delegaţiei române. În numeroasele articole se sublinia importanţa pe care o prezenta, în cadrul relaţiilor internaţionale, rezolvarea problemei optanţilor, succesul delegaţiei române fiind considerat drept succesul ideii de pace şi colaborare între popoare. Ziarele, ca şi G. G. Mironescu în parlament [88], subliniau cu putere rolul jucat de N. Titulescu şi activitatea acestuia, pusă în slujba cauzelor drepte ale României, în apărarea cărora n-a „cruţat nici o sforţare, nici o oboseală, nici un sacrificiu" [89]. Ziarul „Argus" consemna, de asemenea, că Titulescu „a ştiut, prin talentul şi puterea sa de convingere, într-o conferinţă pornită pe concesii şi compromisuri (conferinţa de la Haga — E. B.) să obţină o dezlegare integrală pentru toate dreptele pretenţii ale României [90].

Ca urmare a succesului, considerat a fi deosebit de valoros, parlamentul, la 21 mai 1930, a votat în unanimitate acordurile de la Haga [91] Instrumentele de ratificare au fost depuse la Paris şi semnate la 16 iunie acelaşi an [92].

Speranţele cercurilor politice româneşti în rezolvarea integrală a reparaţiilor prin punerea în vigoare a planului Young, s-au spulberat însă în scurtă vreme. Aşa după cum s-a mai spus, planul Young, aplicat la începutul crizei economice din 1929—1933, n-a putut fi folosit decît în foarte mică măsură. Adîncirea crizei în toate sectoarele economice şi mai ales în cel financiar n-a permis statelor debitoare să se achite

86 A.M.A.E., Fond 9 Convenţii, G_1, VIII, 1930, teleg. nr. 245/21 ianuarie 1930.

87 G. G. Mironescu, *op. cit.*, p. 301.

88 *Ibidem*, p. 343.

89 „Argus", 25 ianuarie 1930.

90 Ibidem. Opinii asemănătoare se găsesc în ziarele Adevărul, Viitorul, Curentul etc. (v. A.I.C., Fond Ministerul propagandei naţionale, dos. nr. 295/1930)

91 A.I.C., Fond Parlament, dos. nr. 2282/1931—1932, f. 558.

92 A.M.A.E., Fond 9 Convenţii, G_1, VIII, vol. II, 1930.

de obligațiile asumate. Sumele mici obținute de România de la Bulgaria, Ungaria sau Germania, n-au putut contribui în nici un fel la redresarea economică, așa cum se spera [93].

După o evaluare făcută de ministerul de finanțe din București în 1939, România a primit drept reparații în contul armistițiului, a planului Dawes și a planului Young suma de 4.828.506.154 lei, iar din restituții și din lichidarea bunurilor inamice încă 471.997.756 lei [94]. Raportînd-o la suma de 31.099.853.761 lei aur, recunoscută inițial de Comisia reparațiilor drept valoarea pagubelor suferite de România în timpul primului război mondial, observăm o diferență apreciabilă între ceea ce trebuia să primească și ceea ce a primit în realitate. Alte posibilități de recuperare a sumelor provenind din reparații nu s-au mai ivit; moratoriul Hoover și conferința de la Lausanne (1932) au pus capăt acestei probleme complicate și controversate. Cu toate acestea, România n-a fost scutită cu totul de anumite obligații financiare externe. Un caz pe care-l relatăm în continuare este semnificativ. Pe baza unei convenții din 2 aprilie 1932, încheiată între statul român și un număr de 9 societăți maghiare particulare, România se angaja să plătească prețul liniilor ferate din Transilvania, precum și folosința lor în trecut, în obligații ale Fondului agrar B. Deși fondul respectiv nu funcționa și nici n-avea să mai funcționeze, totuși, societățile menționate au intentat României mai multe procese la Tribunalul arbitral mixt de la Paris, cerînd suma de 12.016.561 fr. elvețieni. Reprezentantul României la Tribunalul arbitral mixt a cerut ca această sarcină să cadă asupra Ungariei, ca una din țările care erau debitoare României [95]. Tribunalul însă, fără să țină seama de obiecțiunea delegatului român, a dat cîștig de cauză celor 9 societăți particulare maghiare. În felul acesta, statul român a fost obligat să plătească despăgubiri în loc să aplice prevederile tratatelor, adică confiscarea bunurilor inamice.

Planul Young constituia, după conferința de pace și planul Dawes, cea de a treia etapă în evoluția reparațiilor. Dînd soluții mai mult sau mai puțin acceptabile problemelor financiare legate de primul război mondial, planul Young n-a reușit însă, mai ales după punerea lui în aplicare, să contribuie la ameliorarea contradicțiilor deja existente între

[93] În contul planului Young, România a primit de la Bulgaria suma de 252.557,42 dolari prin Banca Reglementelor internaționale (A.G.M.F., Fond Datoria publică, dos. nr. 87/1930—1946, f. 3 ș.u.); apoi guvernul bulgar a vărsat aceleiași bănci 40.732,53 dolari pentru fondul agrar A și 365.214,30 dolari la Federal Reserve Bank din New-York (Ibidem, dos. nr. 82/1930—1931, f. 150—151). Din partea Ungariei s-a primit 197.998,93 dolari (ibidem, f. 100). În ceea ce privește Germania, ea a achitat pe exercițiul 1929—1930 suma de 1.114.382,47 mărci, depusă la B.R.I. și 631.130 mărci, prestațiuni în natură. Pentru executarea planului Young, Germania a achitat, sub forma prestațiunilor în natură, 11.333.333,33 mărci, pe exercițiul 1 aprilie 1930—1 iunie 1931 (Ibidem, dos. nr. 87/1930—1946, f. 120).

[94] Ibidem, f. 72.

[95] Ibidem, f. 7.

țările interesate. Eșuarea lui numai după doi ani a fost determinată de criza economică care a pus în imposibilitate țările debitoare să onoreze sumele fixate la cele două conferințe de la Haga. Trebuie să spunem că la falimentul reparațiilor au mai contribuit măsurile arbitrare în locul unor negocieri corecte, încurajarea, în anumite momente, a politicii de revizuire a tratatelor de pace, atitudinea neamicală a marilor puteri față de țările mici aliate ale Antantei, divergențele internaționale, manifestarea unor scopuri înguste, meschine în dauna principiilor de drept ș. a.

Implicată în afacerea spinoasă și delicată a reparațiilor, România a încercat, și cu ocazia planului Yong, să-și apere drepturile înserate în tratate, să obțină, pe cale diplomatică, un loc onorabil în cadrul relațiilor internaționale. Fără a adopta o poziție rigidă, delegația română, reprezentată mai ales de N. Titulescu, s-a opus presiunilor marilor puteri, a solicitat rezolvarea echitabilă și integrală a problemei reparațiilor — făcînd concesii cînd a fost vorba de normalizarea relațiilor externe — a militat pentru egalitatea tuturor statelor în cadrul reuniunilor internaționale.

Aplicarea planului Young a constituit o profundă dezamăgire pentru cercurile politice românești. Neplata reparațiilor a contribuit la adîncirea crizei financiare, statul român fiind obligat, în continuare, să-și onoreze datoriile externe contractate în timpul războiului din surse proprii. Recurgerea la împrumuturile externe din anii 1929—1931, ca soluție extremă, a adîncit dependența țării față de capitalul străin, a accentuat criza politică internă și a înrăutățit condițiile de viață și de trai ale oamenilor muncii. Guvernul național-țărănist care încercase să exploateze în favoarea sa succesul lui N. Titulescu s-a discreditat iremediabil în fața opiniei publice românești.

Prin moratoriul Hoover (1930) și conferința de la Lausanne (1932) se încheia ultimul capitol din istoricul reparațiilor. După o febrilă activitate dusă timp de 13 ani, reparațiile se desființau, planul Young constituind primul pas spre această soluție. Pentru România, ca și pentru alte state mici, bilanțul reparațiilor se încheia cu un mare deficit. Ea rămînea, în continuare, debitoare nu numai marilor puteri ci și unor persoane sau societăți aparținînd statelor învinse.

De situația aceasta sînt vinovate, în egală măsură, marile puteri occidentale care au promovat o politică imperialistă în relațiile internaționale și în problema reparațiilor, conjugată cu o atitudine binevoitoare față de statele revizioniste.

Sprijinul solicitat de România Angliei și Franței cu ocazia planului Young, ca și în alte ocazii, în vederea eliminării nedreptăților făcute și pentru promovarea unor principii de echitate în raporturile internaționale n-a avut audiența necesară. Chiar dacă intervențiile delegației române și în special cele ale lui N. Titulescu au fost ascultate cu interes, de foarte puține ori însă, au fost primite și cu înțelegere. Nu

întîmplător, de altfel — trecutul nu prea îndepărtat o îndreptăţea — România, ca şi alte state mici, au început să privească cu tot mai multă neîncredere politica marilor puteri occidentale a căror reprezentanţi au cedat, mai ales după 1933, în faţa agresiunii fasciste, în dauna suveranităţii şi independenţei ţărilor din estul şi sud-estul european.

LE PLAN YOUNG ET LA ROUMANIE. (II)

Résumé

Après avoir discuté dans la première partie de cette même étude les rélations internationales envisagées au point de vue du plan Young, l'auteur se propose ici d'analyser l'activité diplomatique de la Roumanie aux deux conférences des réparations de la Haye — 1929 et 1930. La délégation roumaine ayant en tête Nicolae Titulescu, personnalité bien connue au monde diplomatique, a réussi à résoudre toutes les questions concernant les réparations générales (orientales et allemandes), également l'affaire des optants hongrois et à obtenir une réduction partielle des obligations financières etrangères de la Roumanie.

Ces succès, dans les conditions d'une application normale du plan Young, auraient permis donc, à la Roumanie de rembourser les emprunts contractés pendant la première guerre mondiale et de lui rester un solde nécessaire pour l'amélioration de son économie.

Mais, les succès obtenus par N. Titulescu, relevés dans les débats parle mentaires et dans la presse roumaine, ont été éphémères. La crise économique de 1929—1933 a mis les pays débiteurs en impossibilité de payer les obligations prévues par le plan Young, plan qui a été d'ailleurs annulé après deux années.

La cessation des payements a eu des graves conséquences sur la situation économique (surtout financière) et politique de la Roumanie qui, pendant l'application du plan Young n'a pas pu obtenir que des sommes dérisoires.

POLITICA EXTERNĂ A FRANȚEI ÎNAINTEA RĂZBOIULUI DE 30 DE ANI

DE

ILIE GRĂMADĂ

Într-un articol *Lucrări, documente și puncte de vedere noi, cu privire la războiul de 30 de ani,* publicat în Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași, secț. III, Istorie, tom. XVII/1971, fasc. 2, aveam prilejul să constat că lucrări mai vechi și mai noi cu privire la războiul de 30 de ani se află pe poziții contradictorii, în legătură cu multe probleme : caracterul războiului, intervenția franceză, și între altele, adevărata poziție a Franței în politica externă, în preziua războiului de 30 de ani. (De pildă : Fr. Dickmann: *Der Westfälische Frieden* Münster 1959 ; A. Langer: *Neue Forschungen zur Geschichte des Dreissigjährigen Krieges,* în *Ztschr. f. Geschichstwiss.* XVI/1968 ; G. Livet: *La guerre de trente ans,* Paris 1963 ; Hauser H.: *La prépondérence espagnole (1559—1660),* Paris 1940 ; Platzhoff W.: *Geschichte des Europäischen Staatensystems 1559—1660,* München 1967 și multe altele). Se pune și problema dacă acțiunile cu privire la îndeplinirea unui mare plan politic, referitor la „granițele naturale" sau granițele Franței „în limitele vechii Gallii", au fost acțiuni conștiente sau întîmplătoare. Ce probleme complexe s-au pus și ce evenimente au determinat cursul de mai tîrziu al acțiunilor politice din vremea războiului de 30 de ani, prin politica europeană a lui Richelieu și Mazarin ?

Despre aceste probleme complicate și mult discutate în istoriografia universală, în special în cea germană și franceză, va fi vorba în prezentul studiu.

1. *Henric al IV-lea și conturarea unei politici naționale franceze. Problema „granițelor naturale"*

Pacea din 1559 dădea Spaniei aproape întreaga peninsulă italică [1]. În felul acesta ea nimicise relativul echilibru care se mai păstra în apusul Europei. Filip al II-lea era stăpîn pe Milano și Lombardia, Neapole și cele două Sicilii, Sardinia. Italia se găsea sub jugul greu al absolutismului și inchiziției spaniole.

Avînd imense colonii, fiind în apogeul puterii sale, Spania era realmente încă un stat puternic, mai ales că stăpînea și Portugalia cu coloniile sale. Războaiele

---

[1] Hauser H.: *Le prépondérence espagnole (1559—1660),* Paris 1940, p. 13 și urm. Vezi și Benedetto Croce: *La Spagna nella vita italiana durante la Rinascenza,* Bari 1917 (vol. VIII din : *Scritti di storia letteraria e politica).*

civile din Franţa îi permiteau să manevreze în voie în cursul secolului al XVI-lea. Regele Spaniei se considera un vicar temporar al lui Dumnezeu[2]. Din acest drum impetuos Spania a fost oprită de grava înfrîngere provocată de englezi prin distrugerea Invincibilei Armade, la 1588. Revoluţia burgheză din Ţările de Jos, victorioasă în cele din urmă, prin desprinderea Olandei la 1581, era o altă lovitură. Pe plan intern urma prăbuşirea economiei naţionale spaniole, datorită politicii greşite a guvernelor spaniole şi în primul rînd a revoluţiei preţurilor.

O etapă foarte importantă a fost: Henric al IV-lea împotriva lui Filip al II-lea (1589—1594). Pentru Franţa au fost momente foarte grele, dar ea a fost salvată de diferite împrejurări. Însuşi papa, iritat şi gelos, de şi pe puterea spaniolă, a refuzat să ia poziţie împotriva bearnezului sau să acorde lui Filip al II-lea „protecţia catolicilor din Franţa" [3]. Henric al IV-lea a reuşit să dejoace planurile spaniole şi adunînd forţele Franţei răzvrătite împotriva pretenţiilor spaniole, a înfrînt încercările militare şi politice ale Spaniei [4]. Henric al IV-lea a reinstaurat absolutismul în Franţa. El însuşi spunea: „Voinţa mea ar trebui să servească drept raţiune... Eu sînt regele, vă vorbesc ca stăpîn, vreau să fiu ascultat". Şi în spiritul absolutismului monarhic continua: „Trebuie să fie dezobişnuiţi supuşii de a-şi face singuri dreptate" [5]. Întrebuinţa mijloacele caracteristice puterii absolute. Înlocuia oameni în administraţie, desfiinţa independenţa relativă a tribunalelor, se comporta ca un fel de tutore binevoitor faţă de şefii bisericii, căutînd să le impună tăcerea. Fără să ştie, a deschis cariera adevăratului său urmaş, numind cu dispensă de vîrstă pe tînărul Richelieu ca episcop de Luçon. De aceea se afirmă că „monarhia sub Henric al IV-lea nu se deosebeşte, în principiu, de monarhia sub Ludovic al XIV-lea; ea nu se deosebeşte decît prin modul de guvernare" [6]. Deosebirea consta în faptul că Henric al IV-lea căuta mai întîi să convingă, înainte de a ordona. El venea cu temperamentul şi caracterul său. Adeseori ordona, dar uita cu sau fără ştiinţă. N-a permis nici soţiei şi nici metreselor să se amestece în afacerile de stat. Eticheta spaniolă încă nu-l cuprinsese pe regele Franţei.

Interesul principal al regelui se îndrepta spre nobilime, care trebuia să servească pe rege, fără a face intrigi. Dar nemulţumiţii erau cei mai numeroşi. O mare parte din nobili se retrăseseră în feudele lor, pîndind, aşteptînd. Cei rămaşi la curte şi-au supus neînţelegerile şi certurile unui tribunal de onoare prezidat de rege.

Reorganizarea financiară necesară întăririi autorităţii monarhice se datorează lui Maximilien de Béthune, baron de Rosny, iar mai tîrziu, duce de Sully. Un mijloc de redresare a Franţei a fost activitatea economică. Sully se interesa

---

[2] Hauser H.: *op. cit.*, p. 17.

[3] *Ibidem*, p. 150, 153 şi urm.

[4] La 1595 Henric al IV-lea ataca Spania prin Burgundia, Franche-Comté, Luxemburg. Trupe franceze erau trimise şi în Savoia. *Cf.* Bailly Augustin: *La réforme en France jusqu'à l'Édit de Nantes.* Paris, 1960, p. 512.

[5] Lavisse et Rambaud: *Histoire générale*, Paris, 1922, vol. V, p. 290 şi urm. Vezi şi Brinton şi col., *op. cit.*, p. 127.

[6] G. Pagès: *Naissance du Grand Siècle. La France de Henri IV à Louis XIV 1598—1661.* Paris, 1948, p. 40. — „Politicii", grupul de oameni crescuţi în şcoala dreptului roman, „legiştii" printre care Jean Bodin — cel mai reprezentativ legist şi scriitor de la sfîrşitul secolului al XVI-lea —, erau de părere că trebuie instaurată monarhia absolută. Numai aşa credeau că va fi eliminată starea de descompunere a Franţei. „Politicii", erau convinşi că Franţa poate să deţină hegemonia politică în Europa, indiferent de forma religioasă creştină pe care ar practica-o cetăţenii. Ideea hegemoniei o exprimau mai ales scrierile lui Jean Bodin în sensul politicilor, iar Calvin pe planul religiei Cf. Brinton, C., Christofer J. B., Wolff R. L.: *Modern civilization, A. History of the Last Five Centuries.* New Jersey, 1957, p. 127.

de agricultură, industrie şi comerţ. Chiar Henric al IV-lea îndemna pe nobili să se ocupe de buna gospodărire a posesiunilor lor funciare [7]. A început dotarea Franţei cu drumuri bune, îngrijite. Pentru lucrări de drenare au fost aduşi specialişti olandezi. La 1602 se crea un consiliu al comerţului. Armatorii din Rouen, Dieppe, Saint-Malô, La Rochelle începeau să-şi organizeze activitatea, astfel că în viitor se vor deschide perspectivele dezvoltării unei puternice flote maritime franceze.

Societatea franceză cuprindea, în secolul al XVII-lea, aceleaşi clase şi categorii sociale ca şi în secolul al XV-lea şi prima jumătate a secolului XVI. Se ridicase între timp o numeroasă categorie socială, formată din cei care cumpărau slujbe de la guvern. Dintre ei se ridicau marii financiari, judecători, avocaţi, notari. Mulţi deveneau nobili, numindu-se *noblesse de robe*, spre deosebire de vechea nobilime, *noblesse d épée*. Burghezia sprijinea puterea centrală pentru întărirea monarhiei şi supunerea nobilimii turbulente.

Desigur că masele populare au continuat să ducă greul. Distrugerile din timpul războaielor civile fuseseră imense. Ele trebuiau refăcute, dar mijloace nu existau. Răscoalele „disperaţilor" din 1594, în ţinuturile Limousin, Périgord şi Guyenne, explică tocmai acest lucru. Lui Henric al IV-lea i-a atribuit tradiţia populară dorinţa ca fiecare ţăran să aibă găina sa în oală, în fiecare duminică. Poate în acest sens Henric al IV-lea a luat măsuri pentru îndreptarea lucrurilor, printre care îndepărtarea mercenarilor şi soldaţilor care prădau, uşurarea impozitelor şi altele. Unii istorici sînt de părere că el a fost „cel mai uman dintre regii pe care i-a avut Franţa" de-a lungul istoriei [8].

Pe plan religios Edictul din Nantes rezolva într-un fel problema religioasă, dar mişcările hughenote au continuat şi în vremea lui Richelieu. Henric al IV-lea le acordase egalitate civilă şi drepturi în stat fără nici o discriminare. Situaţia hughenoţilor a rămas oarecum „suspendată", pentru că regele, şi mai ales Sully, încercau să readucă la catolicism pe foştii lor „coreligionari" [9]. Contrareforma sau „renaşterea catolicismului", sprijinită în mod deosebit de iezuiţi, a dus la limitarea ideii şi a regimului de toleranţă instituit prin Edictul din Nantes din 1598. Un aprins zel religios catolic a început să frămînte Franţa primelor decenii ale secolului al XVII-lea. Nimicirea citadelei hughenote la 1628 prin cucerirea oraşului La Rochelle, era tocmai răspunsul final la acest prea mare zel.

In afară de problemele interne, greu de rezolvat în condiţiile încheierii unui război civil, în faţa lui Henric al IV-lea stăteau probleme capitale de natură externă. Pe primul loc se găsea duşmănia deschisă, mereu manifestă a Spaniei. Rivalitatea dintre Franţa şi Habsburgii spanioli şi austrieci era mult mai veche. Poate încă din vremea Ioanei Nebuna, din vremea moştenirii caselor de Burgundia, de Aragon şi Castilia. Dar ea se agrava atunci cînd regele Franţei concura la coroana Imperiului. Apărea evidentă competiţia asupra Imperiului şi Milanului, o luptă de securitate şi de echilibru, care lua aparenţa unei rivalităţi personale, „a unei lupte de supremaţie şi magnificenţă" [10]. Întreg secolul XVI arăta politicii franceze că trebuie păstrate armele pentru a se apăra faţă de ameninţarea spaniolă.

Un duşman neîmpăcat al lui Henric de Navarra era şi liga catolică. Ligiştii parizieni au scris, în septembrie 1591, regelui Spaniei, angajîndu-se cu „toată cre-

---

[7] Un nobil, Olivier de Serres, a scris un fel de tratat de agronomie, intitulat *Théatre d'agriculture*. El vorbea de calitatea solului, arături adînci, culturi agricole. La 1597 se reglementa tăierea pădurilor, fiind numit un „intendent general pentru apele şi pădurile Franţei". Organizînd economia şi, mai ales, producţia de lux, Sully (1560—1641) a reuşit să aducă Franţei o balanţă comercială pozitivă, fiind precursor al mercantilismului lui Colbert. Cf. Brinton şi col.: *Modern civilization. A History of the Last Five Centuries*, New Jersey, 1957, p. 169.

[8]. Brinton şi col., *op. cit.*, p. 169.

[9] Pagès: *Naissance...*, p. 70.

[10] Fagniez: *Le père Joseph et Richelieu*, I—II, Paris, 1894, vol. I, p. 2.

dința“ față de el [11]. S-a întocmit și un proiect de chartă, în care se enumerau privilegiile clericilor, nobililor și celor care cereau protectoratul lui Filip al II-lea, care trebuia să devină rege al Franței. Între timp el fusese proclamat conte de Burgundia și de Artois.

În ianuarie 1593 s-au adunat statele generale la Paris. În discursul președintelui Mayenne ca și în discuțiile purtate, oscilațiile mergeau de la acceptarea unui rege din dinastia Bourbon, dar eretic, pînă la ideea de a alege un rege străin. Filip al II-lea a căutat să pună piciorul în Franța, în mod oficial. Ducele de Feria, ambasadorul spaniol la Paris, prezenta formal candidatura infantei, la 28 mai 1953. Adăuga că această viitoare regină a Franței va fi căsătorită cu arhiducele Ernest de Austria. Majoritatea membrilor statelor generale s-a împotrivit, în numele legii salice, pentru a nu alege o femeie și un străin pe tronul Franței. Președintele Mayenne, făcînd jocul intereselor spaniole, sprijinea ideea căsătoriei infantei cu ducele de Guise și astfel pe tronul Franței ar fi fost adus un principe francez.

În aceste împrejurări, extrem de importante pentru Franța, Henric al IV-lea a trecut la catolicism la 27 februarie 1594. Statele generale au înțeles că încearcă zădarnic să aleagă un rege, căci Franța avea acum un rege. În acest moment, sentimentul național francez a învins orice reținere. În schimb ura și antagonismul franco-spaniol s-au întărit. „Francezii spaniolizați“ cum îi numea pamfletul *La Satire Ménippée* din 1593, erau ridiculizați și arătați odioși, în fața pericolului străin, mai ales spaniol.

Henric al IV-lea n-a mai întîmpinat rezistență. La 22 martie 1594 a intrat în Paris fără vărsare de sînge. Dimpotrivă, era primit cu strigăte de bucurie. Garnizoana spaniolă din Paris a obținut o capitulare onorabilă și s-a retras defilînd prin fața lui Henric. Surîzînd, acesta le spunea: „...recomandați-mă stăpînului vostru, dar nu reveniți aici“ [12].

Henric al IV-lea fusese ajutat și de regina Elisabeta a Angliei. După abjurare, ea a avut un timp rețineri față de Henric. Însă prin tratatul de la Greenwich din mai 1596, Henric al IV-lea promitea solemn că nu va face pace cu spaniolii fără a se înțelege mai întîi cu Anglia și cu Olanda. Regina Elisabeta îi scria lui Henric al IV-lea: „Intre papă și mine este o diferență: papa a vrut să vă facă supusul lui și eu v-am făcut rege“ [13]. Pentru ajutorul acordat ea îi cerea cedarea definitivă a portului Calais, ceea ce Henric al IV-lea refuza categoric.

Un război acoperit cu Spania se purta de multă vreme, dar nu fusese declarat oficial. La 17 ianuarie 1595 Henric al IV-lea pornea un război deschis împotriva Spaniei. Luptele s-au dat în Țările de Jos, la frontierele Picardiei și în Burgundia. Cei care au vorbit primii despre pace au fost dușmanii lui Henric al IV-lea. Filip al II-lea descurajat de prăbușirea tuturor planurilor sale, a luat inițiativa negocierilor. Tratatul de la Vervins din 2 mai 1598 reedita de fapt tratatul de la Cateau-Cambrèsis. Prin acest tratat Henric al IV-lea era recunoscut și de Spania ca rege al Franței, reînnoindu-se status quo-ul existent la 1559, dar reafirmîndu-se independența Franței [14].

Henric al IV-lea acceptase încheierea tratatului de la Vervins după multe ezitări. Pacea cu regele Spaniei putea întoarce împotriva lui toți aliații protestanți, lăsînd Franța izolată în Europa. De fapt, în pacea cu Spania, el căuta doar o „securitate provizorie“. Căci în timp ce Henric al IV-lea, cu miniștrii săi Sully și Villeroy, căutau să amîne socotelile, să realizeze un fel de prelungire a armistițiului, mulți observatori străini vorbeau de „nehotărîre“, acolo unde în realitate nu era altceva decît „abilitate și prudență“ [15].

---

[11] Lavisse et Rambaud, *op. cit.*, V, p. 270—272.

[12] Lavisse et Rambaud, *op. cit.*, V. p. 276.

[13] Vezi Lavisse et Rambaud, *op. cit.*, V, p. 278 și urm.

[14] Platzhoff W.: *Geschichte des Europäischen Staatensystems 1559—1660*, München, 1967, p. 110.

[15] Pagès G.: *Naissance...*, p. 78.

Henric al IV-lea cunoştea bine opoziţia de interese dintre Spania şi Franţa. El îşi dădea perfect de bine seama de pericolul care ameninţa Franţa, acum cînd Spania îşi lungise posesiunile de-a lungul frontierelor franceze de la est şi nord-est, din regiunea Milano pînă în Ţările de Jos, precum şi de faptul că din Milano pînă în Franche-Comté şi din Franche-Comté pînă în Luxemburg şi Ţările de Jos spaniole, treceau permanent trupe spaniole.

Henric al IV-lea era jenat şi de anumite dorinţe ale papei Clement al VIII-lea, care îi acordase iertarea. Sub presiunea papei, Henric al IV-lea renunţase la marchizatul Saluzzo, ceea ce însemna renunţarea la politica italiană a Franţei, atunci cînd semna la 1601 pacea de la Lyon cu ducele de Savoia.

Henric al IV-lea a profitat de luptele dintre Spania şi Anglia pentru a reglementa o veche neînţelegere cu ducele de Savoia. Franţa deţinea cîteva porţi importante de trecere spre Italia, printre care pe primul loc se găseau Pignerol şi Saluzzo. In urma refuzului papei de a deveni arbitru în disputele dintre Franţa şi Savoia, ducele a venit la Paris în anul 1599, unde au început discuţiile care au durat multă vreme. În schimbul marchizatului de Saluzzo, Carol Emmanuel promitea să dea Franţei unele teritorii de limbă franceză. [16]. S-a ajuns la unele înţelegeri, dar de teamă să nu fie „reţinut", ducele a fugit acasă, ba chiar a declarat război Franţei (1600). Armatele franceze au ocupat fără nici o dificultate Savoia. Părăsit de spanioli, ducele a semnat tratatul de la Lyon din 17 ianuarie 1601, în condiţiile pe care le refuzase la 1600. Henric al IV-lea renunţa la Saluzzo, dar primea în schimb mai multe posesiuni şi centre populate, printre care Bresse, Valromey şi ţinutul Gex, ajungînd cu frontierele pînă aproape de porţile Genevei. Franţa primea oraşul şi fortăreaţa Pignerol, iar ducele se obliga să dărîme fortul de la Bèche-Dauphin. Într-o discuţie cu cei din Bresse, Henric al IV-lea spunea că el doreşte ca toţi cei ce vorbesc limba spaniolă să se afle sub stăpînire spaniolă, cei ce vorbesc limba germană sub stăpînirea împăratului, iar cei ce vorbesc limba franceză să se afle sub stăpînire franceză [17]. Pentru prima dată în istoria Franţei se formula o asemenea concepţie. Ambele ţărmuri ale Ronului erau acum franceze. Tratatul era apreciat de mareşalul Lesdiguières în formula: „Henric al IV-lea a făcut pacea ca un negustor, iar Carol-Emmanuel ca un prinţ" [18]. Este adevărat că Franţa lua teritorii mai bogate, dar mai tîrziu i se reproşa lui Henric al IV-lea de a fi cedat marchizatul Saluzzo, care era o poartă de intrare în Italia.

La 1602 Henric al IV-lea încheia o alianţă cu cantoanele elveţiene, pentru a garanta Franţei trecătorile din Alpi şi a împiedica pe spanioli să aibă legături cu ţinuturile austriece. La 1604, Spania încheia şi ea un acord cu cantoanele catolice, prin care i se permitea trecerea peste Saint-Gothard spre Rin [19].

Nici în vremea lui Filip al III-lea (1598-1621), care era un rege mediocru, nu fusese părăsită ideea creării unui mare imperiu catolic sub conducerea Habsburgilor. Franţa resimţea această politică dusă de Spania posesoare a numeroase teritorii în jurul graniţelor franceze. De aici şi politica realistă franceză faţă de Habsburgi, cu nuanţe naţionale. La 1600 Sully observa că atîta vreme cît Flandra aparţine regelui Spaniei, nu se va putea ajunge la o adevărată pace între Franţa şi Spania [20]. Aşa se explică marele efort diplomatic al guvernului francez de a izola Spania. Toţi duşmanii Habsburgilor (Anglia eretică, Olanda, principii protestanţi germani) erau subvenţionaţi de Franţa, fără a ţine seama de confesiunea lor.

[16] Flassan de: *Histoire générale et raisonnée de la diplomatie ou de la politique de la France (Depuis la fondation de la Monarchie jusqu'à la fin du règne de Louis XVI)*, I—III, Paris, 1811, vol. II, p. 200.

[17] Zeller G.: *Histoire des relations internationales;* tome second: *Les temps modernes*, Paris 1953, p. 144.

[18] Flassan, *op. cit.*, II, p. 206.

[19] Platzhoff, *op. cit.*, p. 133. Vezi şi E. Rott: *Henri IV, les Suisses et la Haute Italie, la lutte pour les Alpes 1598—1610*, Paris, 1882.

[20] Platzhoff, *op. cit.*, p. 132.

Henric al IV-lea apărea în Italia ca un apărător dezinteresat al intereselor statelor mici. Printre ele se aflau Veneţia şi Florenţa, două vechi aliate ale Franţei. El a dus o politică de mediator între papa Clement al VIII-lea şi ducele de Ferrara (1597), apoi între Paul al V-lea şi Veneţia (1606). Conflictele s-au terminat satisfăcător pentru ambele părţi. Pentru aceste servicii şi pentru revenirea lui la catolicism, sub porticul basilicii din Laterau, s-a ridicat lui Henric al IV-lea o statuie, cu inscripţia : Propugnatori Ecclesiae. (Cîtă ironie a destinelor !).

Pentru a-şi întări poziţia pe plan european, Henric al IV-lea se căsătorea cu Maria de Medici, înrudită cu casa de Austria. Se spune pe bună dreptate că politica franceză avea misiunea de „a supraveghea" casa de Austria [21]. Mai cu seamă că în primii ani ai secolului al XVII-lea erau vizibile semnele întăririi autorităţii imperiale în Germania. Se întărea mişcarea catolică condusă de casa de Austria, sprijinită de Filip al III-lea regele Spaniei. Aşa putea Henric al IV-lea să încurajeze pe principii protestanţi să reziste.

*

În Europa secolului XVI evenimentele politice internaţionale au determinat formularea unor teze cu caracter de norme, pentru a preveni instabilitatea politică în relaţiile internaţionale. Cele mai însemnate principii cu caracter normativ au fost sintetizate sub formula „echilibrului politic" şi a „graniţelor naturale".

Franţa, care trecuse printr-un lung şi greu război civil în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, nu avea capacitatea să formuleze pretenţii teritoriale sau de hegemonie. Diplomaţii şi politicienii francezi ai secolului al XVI-lea au tras o serie de concluzii practice, dîndu-şi seama de această situaţie. Henric al IV-lea, şi mai ales Sully, au fost de părere că Franţa trebuie să cucerească numai „ceea ce se poate păstra". Atunci cînd pretenţiile unui stat depăşesc limitele, se nasc tot felul de alianţe contrare. În memoriile sale intitulate *Les économies royales (Principiile economiei statului)*, Sully făcea o precizare extrem de importantă : „Fiecare rege al Franţei ar trebui să se gîndească mai curînd cum să-şi facă prieteni şi aliaţi, strîns legaţi de el prin comunitatea intereselor — care este cea mai sigură legătură — decît să-şi atragă ura şi ostilitatea nepotolită prin proiecte care-i depăşesc puterile" [22].

În epocile mai vechi problema graniţelor nu se punea prea mult. Războiul de 100 de ani deschidea acut această chestiune, căci era vorba de teritorii ale Franţei care fuseseră acaparate de Anglia.

În vremea lui Henric al IV-lea problema graniţelor a devenit o problemă de stat, o problemă a politicii externe franceze. Politicienii şi diplomaţii francezi vorbesc acum adeseori despre necesitatea fixării unor graniţe potrivite statului francez. Această chestiune a fost un punct de continuă discuţie în secolele XVI şi XVII. De secole, multe teritorii ale vechei Galii nu mai erau franceze. Sully ştia că după destrămarea imperiului lui Carol cel Mare, Franţa ajunsese în vremea Capeţienilor la un teritoriu redus între nişte „hotare înguste". La sud exista un hotar natural, cel al munţilor Pirinei. A reconstitui Franţa de odinioară, însemna să se pretindă restituirea unor „teritorii vecine care i-au aparţinut cîndva" [23], fiind vorba în primul rînd de Savoia, Franche-Comté, Lorena, Hainaut, Artois şi Ţările de Jos. Aceasta nu s-ar fi putut realiza decît prin războaie, prin luptă sîngeroasă cu ţările vecine. Numeroase teritorii de pe ţărmul Rinului, care făcuseră parte din vechea Galie, din statul franc, erau acum străine de Franţa prin limbă, obiceiuri, interese ; numai geografia mai „reunea" aceste populaţii [24].

Bourbonii au început să ducă o politică de refacere a graniţelor statului francez. Absolutismul francez şi-a făcut un mijloc de afirmare a monarhiei din

---

[21] J. Bainville: *Histoire de France*, I—II, Paris, 1926, I, p. 199.
[22] Potemkin şi col.: *Istoria diplomaţiei*, vol. I, Bucureşti, 1962, p. 234.
[23] Potemkin şi col., *op. cit.* I. p. 235.
[24] Lavallée Th.: *Les frontieres de la France*, Paris, 1866, p. 34.

această politică. *Le Grand Dessein, Marele Proiect*, este considerat de către mulți istorici ca punct de plecare în formularea mai precisă a politicii naționale externe franceze.

Sully, în ale sale *Économies royales*, reproduce un mare plan pe care l-ar fi elaborat împreună cu Henric al IV-lea, în legătură cu problemele politicii europene. Probabil Sully sau Henric al IV-lea, sau amîndoi, se gîndeau la o hegemonie a Franței în lumea creștină. *Marele Proiect* atribuit lui Henric al IV-lea, prevede unele acțiuni politice de prin ordin pentru Europa, inclusiv pentru Franța. Indiferent care a fost partea lui Henric al IV-lea în acest proiect, documentele ne arată care a fost politica externă a Franței în anii domniei lui Henric al IV-lea, caracterizat printr-un realism deosebit. Se constată destul de limpede că el se gîndea la rotunjirea granițelor Franței. Pentru aceasta el aștepta momentul potrivit, anumite circumstanțe care să nu dea naștere la violențe. Pentru aceasta el considera că sînt necesare să fie îndeplinite două sarcini : continua slăbire a casei de Austria, a cărei putere se afla oarecum în declin în Spania, dar socotea că este mult prea puternică în Imperiu ; la aceasta se adăuga echilibrul european, prin care înțelegea satisfacerea intereselor altora, sub rezerva satisfacerii intereselor proprii, și stabilirea unui ponderat regim de toleranță, în felul Edictului din Nantes. *Marele Proiect* cuprinde în esență aceste și alte elemente care trebuiau să facă din Franța o putere de prim ordin. Se prevedea în acest proiect că Habsburgii trebuiau reduși la situația unor simpli monarhi ai Peninsulei Iberice. Trebuia restaurat imperiul Bizantin prin alungarea turcilor și tătarilor în Asia. Harta politică a Europei trebuia să capete o formă nouă. Europa trebuia împărțită în șase monarhii ereditare, cinci monarhii elective și cinci republici. Aceste state urmau să fie conduse de un consiliu special care să vegheze asupra păcii generale și rezolvării litigiilor dintre state, dintre suverani și supușii lor. Președintele consiliului urma să fie papa, iar primul ministru, reprezentantul Franței. Gîndul lui Sully și al lui Henric al IV-lea era de a întări pozițiile Franței, a slăbi pe cele ale dușmanilor ei și a crea un cordon de state neutre în jurul Franței, state care trebuiau să se găsească sub „protecția" (= tutela) ei.

În timp ce *Marele Proiect* a rămas schițat doar în memoriile lui Sully, Henric al IV-lea s-a orientat spre o politică practică, realistă, la fel ca și Richelieu în timpul războiului de 30 de ani. El a urmărit cu fermitate aplicarea principiului „echilibrului politic". În raporturile cu celelalte state, Franța trebuia să-și asigure integritatea față de orice agresiune externă. Trebuia păstrat raportul de forțe creat în cursul istoriei între statele europene și împiedicată dezvoltarea puternică a vreunui stat. Dacă un stat cucerea unele teritorii, statele mai slabe trebuiau să primească niște „compensații" care să refacă vechiul „echilibru". Henric al IV-lea a susținut aceste principii atîta vreme cît Franța n-a dispus de forțe capabile să-i asigure extinderea ei teritorială prin mijloace de forță.

Vechile raporturi antagonice dintre Franța și Spania erau reluate în vremea lui Henric al IV-lea prin forța lucrurilor, căci Filip al II-lea și apoi Filip al III-lea duceau o politică de inmixtiune în afacerile interne ale Franței, sau cel puțin de încercuire a ei.

Relațiile politice, negocierile, alianțele, poziția politicii externe franceze era orientată în cea mai mare măsură după principiile generale, practice ale *Marelui Proiect*. Așa se puneau bazele unei politici naționale franceze, care va face din Franța un adevărat arbitru al Europei. În politica sa externă existau încă multe noduri gordiene care trebuiau lămurite sau rezolvate sau tăiate.

Unul din acestea era relațiile de război acoperit cu Spania, problemă care a întovărășit întreaga evoluție a evenimentelor din Franța în cursul secolului al XVI-lea. Acest nod gordian mai rămînea încîlcit pînă la mijlocul secolului al XVII-lea. El va fi lămurit și „rezolvat" cu ajutorul armelor.

Politica față de Anglia era un fel de cheie pentru un echilibru politic continental. Anglia ajutase pe Henric al IV-lea în vremile grele, ca rege protestant și dușman al Spaniei. În raporturile cu Elisabeta, Henric al IV-lea a reușit să aibă

o situaţie independentă. Cu Iacob I care se împăca cu Spania la 1604 fără a renunţa formal la alianţa franceză, a manevrat astfel încît a făcut din Anglia un satelit în problemele europene.

Olanda a fost un partener permanent al Franţei, datorită faptului că noul stat era un duşman sigur şi serios al Spaniei feudale. Franţa a dus numeroase negocieri cu Olanda, care era epuizată de lungul război purtat cu Spania. Ele erau „ezitante“, pentru că la 1607 spaniolii luaseră iniţiativa încheierii unui armistiţiu. Henric al IV-lea căuta să prelungească ostilităţile şi în acest scop a recunoscut Olanda ca stat liber. Abia la 23 ianuarie 1608 se încheia primul tratat public între Franţa şi Olanda, prin care Franţa asigura olandezilor un sprijin ferm în cazul reluării ostilităţilor [25]. Se afirmă că tocmai acest tratat a determinat guvernul spaniol să încheie armistiţiul din 1609, pe timp de 12 ani, cu Olanda. Înţelegerea cu Franţa nu pare să fi fost chiar atît de trainică, întrucît atunci cînd se declanşa conflictul cu privire la succesiunea provinciilor Klewe, Jülich şi Berg la 1609, olandezii refuzau cererea lui Henric al IV-lea de a anula armistiţiul încheiat cu spaniolii.

Manevra regilor francezi între monarhul spaniol şi împăratul german se realiza şi cu ajutorul otomanilor. Ambasadorii Savary de Brééves şi Jean de Gontaut-Biron au reuşit să reînoiască la 1604, vechile capitulaţii din vremea lui Francisc I. Statele care nu aveau reprezentanţi diplomatici la Poartă, făceau transporturi în Levant sub pavilion francez. Franţa a mai căpătat şi dreptul de protecţie a „sfîntului mormînt“. La Constantinopol a fost instalată o misiune iezuită, care trebuia să combată influenţa veneţiană. Aşa cum mărturisesc François de Sales şi Malherbe, Henric al IV-lea ar fi intenţionat să cucerească Orientul Apropiat. În realitate, regele Franţei se folosea cu abilitate de aliatul otoman, care ameninţa cu armatele pe împărat, iar cu flota pe regele Spaniei. Îndepărtata putere a sultanului asigura mai multă libertate de mişcare a Franţei în apusul Europei. Numai în felul acesta Franţa lui Henric al IV-lea, iar apoi a lui Richelieu şi Mazarin, putea să ducă o politică destul de fermă atît faţă de Spania cît şi faţă de casa de Austria, una din cele mai arzătoare probleme pentru Franţa secolului al XVII-lea.

Pentru menţinerea echilibrului politic, care atunci era favorabil Franţei, s-a dus o politică de prietenie şi alianţă cu Anglia protestantă, care era duşmana declarată a Spaniei. Pe de altă parte, ambasadorii francezi de la Londra aveau misiunea de a se împotrivi tendinţelor de supremaţie ale Angliei, (politică ce rezultă limpede din rapoartele şi instrucţiunile ambasadorilor la Borderie, de Beaumont, Thumery).

Din punct de vedere politic, alianţa cu imperiul otoman constituia un factor de siguranţă pentru Franţa. Dar, pentru a se acoperi faţă de statele creştine europene, Henric al IV-lea era de acord să se răspîndească zvonul despre pregătirea unei cruciade antiotomane.

Împăratul german era intimidat de regele Franţei datorită raporturilor de prietenie şi alianţă ale regelui francez cu sultanul. Pericolul unei invazii ameninţa permanent Imperiul, iar atacurile maritime Spania. Vasele otomane şi chiar ale piraţilor islamici, aveau dreptul să intre în porturile franceze din Mediterana.

În Imperiu, Henric al IV-lea a dus o politică de alianţă cu principii germani. Ambasadorul Bongars convingea pe principii protestanţi că Henric al IV-lea rămîne un sprijinitor al lor şi un sincer apărător al „libertăţilor germanice“. Intărirea libertăţilor şi independenţei acestor principi constituia o lovitură directă împotriva împăratului şi ducea la slăbirea Habsburgilor. Henric al IV-lea a reuşit să ţină în clientela sa pe vechii aliaţi : landgraful de Hessa, electorul palatin, ducele de Würtemberg, electorul de Brandenburg. Intervenea în afacerile episcopatului de Strasbourg, în disputa dintre catolici şi luterani.

---

[25] Richelieu: *Testament Politique*, Paris 1947, p. 109 notele 1 şi 3 ; cf. şi Flassan, *op. cit.* II p. 259, care observa că Richelieu căuta să fie prezent pentru a împiedica pe spanioli să cîştige ceva şi pe olandezi să cedeze ceva.

Principii germani au rămas împărţiţi în două tabere, luptînd pentru interese teritoriale şi politice în interiorul Germaniei, dar evitînd să se alieze deschis cu Franţa, pentru a nu fi calificaţi drept trădători faţă de interesele Imperiului. Desigur că Henric al IV-lea făcea totul pentru a şi-i alia în vederea unei lupte deschise împotriva Habsburgilor. Aproape toate statele, mici sau mari, protestante sau catolice, erau mai mult sau mai puţin atrase într-o eventuală coaliţie împotriva casei de Habsburg.

Cunoscînd poziţia regilor spanioli, Henric al IV-lea luase diferite măsuri concrete împotriva Spaniei, mai ales că se cunoştea amestecul lui Filip al III-lea în afacerile interne ale Franţei. Henric al IV-lea a primit pe moriscii care erau alungaţi din Spania, cu condiţia ca ei să devină creştini. Luptători pentru drepturile şi libertăţile populaţiei din Aragon, ca Antonio Perez, îşi găseau refugiu la Paris.

Cu toate acestea, la curtea din Paris se găsea un partid destul de puternic prospaniol, care urmărea încheierea unei alianţe între cele două state. Sufletul acestei grupări era Maria de Medici. Acest partid căuta mijloace pentru a despărţi Franţa de Olanda. Se proiecta un plan matrimonial destul de interesant: dauphinul trebuia să se căsătorească cu o fiică a lui Filip al III-lea, iar o fiică a lui Henric al IV-lea să ia în căsătorie un principe de Asturia. Încercarea aceasta se făcea la 1602. Se mai vorbea de căsătoria unei prinţese franceze cu un infante, care să guverneze Ţările de Jos în comun. Încă la 1608 ambasadorul don Pedro de Toledo mai făcea ultimele eforturi, pentru că Henric al IV-lea asigura independenţa Olandei şi pregătea asaltul împotriva Habsburgilor. Se ivise şi un pretext.

La 25 martie 1609 murea Johann-Wilhelm, ultimul duce de Klewe, Jülich şi Berg, fără urmaşi. Teritoriile în cauză, aflate la graniţa cu Ţările de Jos, aveau o mare însemnătate strategică. Au apărut numeroşi pretendenţi, aparţinînd lagărului catolic sau protestant. Cei mai importanţi erau electorul de Brandenburg, ducii de Neuburg şi de Deux-Ponts, marchizul de Burgaw din casa de Austria şi electorul de Saxonia. Împăratul voia să dispună de aceste teritorii ca de un fief propriu, de aceea a trimis pe arhiducele Leopold să le preia în calitate de comisar imperial. Principii care doreau să pună mîna pe această moştenire — intrată în istorie sub numele de *succesiunea Jülichului* — erau împărţiţi în două partide. Cele mai multe drepturi le avea electorul de Brandenburg şi palatinul de Neuburg. Aceştia se adresau monarhilor europeni cerîndu-le asistenţa. Henric al IV-lea a declarat cu toată fermitatea că nu va admite o intervenţie spaniolă în această zonă [26]. Totodată a trimis ambasadori, pe Bongars, şi pe Sainte-Catherine, ca să vadă la faţa locului care este situaţia în Germania. Aceştia i-au adus veşti foarte favorabile şi-l anunţau că oraşele libere şi delegaţi ai principilor se vor întruni în Suabia. Henric al IV-lea a trimis ca ambasador la această adunare pe Jean de Thumery de Boissise. El asigura pe cei prezenţi de sprijinul regelui Franţei, care se bucura de un mare renume militar. De Thumery expunea adunării ideea că regele Franţei se gîndea doar la „libertatea“ Germaniei şi la „libertăţile germanice“, iar prietenii Franţei din Germania pot „să se bucure de pace“, urmînd „a fi păstrate drepturile lor“. El insinua că toate acestea nu vor fi asigurate atîta vreme cît Germania va fi stăpînită de casa de Austria, iar regele Spaniei va stăpîni o mulţime de teritorii germane, chiar în interiorul Germaniei [27].

Ca urmare a acestor negocieri, la 11 februarie 1610 se semna la Halle în Suabia, un tratat de alianţă cu Uniunea evanghelică, în primul rînd cu electorul de Brandenburg, la care au aderat şi alţi principi protestanţi ai Imperiului. În esenţă tratatul prevedea că: a) principii confederaţi nu vor părăsi cauza moştenitorilor Jülichului, indiferent de poziţia împăratului; b) principii vor furniza 4.000 infanterişti, 1200 călăreţi şi 15 tunuri; c) electorii de Palatinat şi de Brandenburg promiteau că în caz de război între Franţa şi Spania, ei vor sprijini

[26] Flassan, *op. cit.*, II, p. 272.
[27] Flassan, *op. cit.*, p. 272—273, vol. II.

Franța cu 4.000 infanteriști și 1.000 călăreți. Franța promitea că în cazul că unul din ei va fi atacat, ea îi va ajuta cu 8.000 infanteriști și 2.000 călăreți ; d) regele Franței nu va face pace separată fără acordul principilor semnatari ai tratatului [28]. Fiecare parte se pregătea de război. Numeroși membri ai Uniunii evanghelice s-au aruncat asupra provinciilor, au alungat pe Leopold și au pus mîna pe averile eclesiastice. Împăratul s-a grăbit să trimită noi trupe arhiducelui Leopold. Henric al IV-lea trimisese trupe la granițele ținutului Champagne, fără a ține seama de demersurile făcute de Spania.

Pentru a avea spatele acoperit, Henric al IV-lea trimisese la 1609 ambasadori la ducele de Savoia, cu propunerea de a încheia o alianță și a căsători pe fiica sa cu principele de Piemont. În decembrie 1609 se încheia un tratat cu Savoia care era ratificat de Henric al IV-lea la 7 ianuarie 1610. Astfel Henric al IV-lea avea în Italia aliați împotriva Spaniei.

Catolicii au fost obligați să susțină politica împăratului. Sub conducerea ducelui de Bavaria s-a creat la 10 iulie 1609 Sfînta Ligă Germană (Liga Catolică), al cărei țel era de a împiedica pe protestanți să mai acapareze noi bunuri, sau eventual să le reia pe acelea care fuseseră luate de aceștia după 1555.

Spania promitea și ea ajutor în oameni. Războiul părea iminent. „Marele proiect" părea să capete viață o dată cu pregătirile lui Henric al IV-lea la 1610. Alianțele create, activitatea politică intensă păreau a deschide perspectiva concepției despre „republica europeană", o idee „fantastică", așa cum o caracterizau mulți contemporani [29]. Henric al IV-lea își îndreptase antenele spre diferite state, teritorii, populații, cu care angajase alianțe destul de trainice. Prin tratatul din Suabia se aliase cu protestanții germani, pentru a ține o balanță echilibrată între principi și împărat. Prin alianța cu elvețienii, cu grisonii și cu ducele de Savoia, ținea la respect forțele spaniole din Italia. Tratatele cu Anglia și Olanda aveau menirea de a impune Spaniei. În Germania promitea să mențină instituțiile federative (=„libertățile germanice"), care însemnau în realitate propria sa securitate. Nădăjduia să scoată de sub stăpînirea Habsburgilor, Cehia și Ungaria. Victoriile obținute de Rudolf al II-lea întăriseră autoritatea împăratului, cu care principii germani nu erau de acord ; ei se simțeau amenințați de puterea crescîndă a acestuia. Împăratul își dădea seama că în jurul lui plutește o iritare și o nemulțumire generală. Cum nouă zecimi dintre nobili erau ostili bisericii catolice, cauza catolicismului și a împăratului părea pierdută în Germania. În primăvara anului 1610 Henric al IV-lea pregătea trei armate pe care le îndrepta spre Rin. O atenție deosebită o dădea regele Franței teritoriilor din ducatul Lorenei.

Urcînd pe tron, Henric al IV-lea aducea la domeniul coroanei franceze două mici teritorii : comitatele Foix și Béarn din zona Pirineilor. În Italia el încerca să readucă Franței unele teritorii, în dauna principilor de Savoia. Schimba marchizatul de Saluzzo cu mai modestele teritorii Bresse și Bugey, care erau însă utile deoarece mutau frontierele Franței pe munții Jura, în vecinătatea aliaților elvețieni și a Genevei protejată de Franța. Henric al IV-lea voia să scoată Italia de sub stăpînirea Habsburgilor. Proiecta să dea regatul Neapole papei, Sicilia să o dea Veneției, ducelui de Savoia ținutul Milano, făcînd din statulețele italiene o confederație independentă de Austria și Franța, dar atașată prin comunitatea de limbă, origine și religie, de francezi. Rotunjirea granițelor spre Alpi s-ar fi făcut alipind Savoia la Franța. Spre Germania socotea necesară alipirea Lorenei. Erau ținute în evidență Luxemburg, Limburg, ducatele Klewe și Jülich, iar pentru o etapă mai tîrzie veneau la rînd Țările de Jos spaniole. Sully scria că această împlinire a granițelor „era singurul mijloc de a repune Franța în vechea ei splendoare și a o face superioară în întreaga creștinătate" [30].

---

[28] *Ibidem*, II, p. 276—277.
[29] Flassan, *op. cit.*, II, p. 292.
[30] Lavallée, *op. cit.*, p. 36.

Moartea lui Henric al IV-lea a oprit în faza de proiecte aceste planuri de expansiune.

Un proiect important se referea la unirea Lorenei cu Franța, idee politică ce a fost urmărită cu perseverență de urmașii lui Henric al IV-lea. Istoricul francez d'Haussonville exprima destul de amar dar și imparțial că „acapararea Lorenei, conform intereselor Franței și necesară măreției ei, a fost opera unei politici foarte abile, mai puțin grijulie de drept decît de forță, și mai mult națională, decît scrupuloasă" [31].

Vechiul ducat al Lorenei se compunea din Lorena propriu-zisă, Vosgii și Lorena germană; de asemenea din ducatul Barrois (Bar), plasat sub jurisdicția parlamentului din Paris și Barrois (Bar) de sub jurisdicția curții ducale lorene. Pe acest teritoriu se mai găseau fiefuri ale împăratului sau regelui Franței, care împărțeau și mai mult ducatul Lorenei. Cele trei episcopate, Metz, Toul și Verdun fuseseră cedate Franței la 1552. Lorena nu avea, în afară de Vosgi, nici o barieră naturală pentru a se opune vecinilor. Vosgii o despărțeau de Franche-Comté și atingea Imperiul prin Alsacia și Palatinatul renan. La nord se găseau ducatul de Luxemburg și arhiepiscopatul de Trier. Spre Franța nu exista nici un obstacol, în timp ce pentru a ajunge în Lorena germanii trebuiau să traverseze Rinul. Lorena era foarte bogată în grîne, fînețe, minereuri, sare.

Pe la mijlocul secolului al XV-lea Lorena era amenințată de ducii de Burgundia. Carol Temerarul, ducele Burgundiei, cădea sub zidurile orașului Nancy (1477), în lupta pentru acapararea Lorenei. Lupta continua împotriva casei de Austria, care pretindea ducilor de Lorena să le fie vasali. În urma acestor lupte, Carol Quintul era forțat la 1542 să acorde o patentă prin care Antoine era recunoscut ca suveran independent al Lorenei.

În această luptă temerară pentru independență, ducii de Lorena s-au sprijinit permanent pe Franța. Ducele René al II-lea era aliat în secret cu Ludovic al XI-lea. Antoine fusese crescut împreună cu Ludovic al XII-lea, iar fiii lui vor fi crescuți la curtea franceză. Încercînd să scape de jugul habsburgic, ducii de Lorena au intrat fără să vrea sub o puternică influență franceză. Avînd nevoie de ajutorul regelui Franței, ducii de Lorena n-au putut refuza să presteze jurămîntul de credință și omagiu față de regele Franței, ca vasali ai acestuia, pe care îl datorau pentru Barrois care era fieful regelui Franței. Cu timpul ei s-au angajat în politica dusă de coroana franceză. După cedarea episcopatelor Metz, Toul și Verdun, strînsa alianță a Lorenei cu Franța s-a transformat într-o subordonare completă față de Franța [32]. Franța pătrundea acum în inima ducatului. Verdun era un punct fortificat, la fel ca și Toul așezat pe Mosela. Episcopul de Metz avea multe fiefuri răspîndite în întreaga Lorenă.

Domeniile lui Francisc al II-lea, Carol al IX-lea și Henric al III-lea i-au lăsat Lorenei un oarecare răgaz [33]. Raporturile dintre curtea franceză și cea lorenă nu s-au limitat în acest timp numai la acte de curtoazie. Ducii de Lorena au trimis adeseori sume importante pentru acoperirea nevoilor financiare ale Franței, mai ales pentru plata mercenarilor în vremea lui Henric al III-lea.

Cum Henric al III-lea nu avea copii, la îndemnul Caterinei de Medici, ducele Carol al III-lea de Lorena a socotit că eventual, ar putea ocupa tronul Franței, de aceea a intrat și el în Liga catolică. La 1584 participa la tratatul încheiat între Henric de Guise și un delegat al regelui Spaniei, angajîndu-se să lupte pentru apărarea „dreptei" credințe catolice. Adeziunea ducelui de Lorena la Ligă n-a rămas necunoscută lui Henric de Navarra care, cu sprijinul protestanților germani pornea

---

[31] D'Haussonville: *Histoire de la réunion de la Lorraine à la France,* I—II Paris, 1854—1856, I, p. 3.

[32] D'Haussonville, *op. cit.,* I, p. 10.

[33] Acesta este destinul inevitabil al micilor state așezate prea aproape de marile imperii, care nu-și datoresc liniștea lor decît nenorocirilor abătute asupra periculoșilor vecini", remarcă D'Haussonville, *op. cit.* I, p. 11.

împotriva noului adversar. În fața pericolului, în august 1587, ducele de Lorena cerea ajutor regelui Henric al III-lea. Cînd trupele lui Henric de Navarra s-au apropiat, Carol al III-lea a socotit că este mai cuminte să nu se războiască, lăsînd ca protestanții germani să ocupe Lorena. Cu atît mai mult cu cît spera să ocupe tronul Franței și nu dorea să fie antrenat în acest război. După respingerea trupelor de ocupație, prinții loreni s-au adunat la Nancy pentru a discuta „afacerile" Franței, ca și cum aceste probleme i-ar fi privit direct. În aceste împrejurări trimiteau un manifest lui Henric al III-lea cerîndu-i, sau mai mult dictîndu-i, unele condiții, printre care mari sume pentru plata mercenarilor loreni. Liga pariziană a fost de acord cu acest mesaj imperios.

Însă evoluția evenimentelor n-a fost favorabilă ducelui de Lorena. Murea Caterina de Medici, erau omorîți frații Henric și François de Guise. La moartea lui Henric al III-lea (1589), și ca urmare a răspunsului puțin favorabil după sondarea opiniei din sînul partidelor din Franța, ducele de Lorena s-a îndreptat spre Spania. Trimișii săi arătau lui Filip al II-lea jertfele și lupta permanentă dusă de Lorena pentru credința catolică și împotriva regelui de Navarra. Seniorul Voué de Condé avea misiunea să transmită regelui spaniol că „majoritatea *popoarelor franceze* și chiar membrii Sorbonei, își aruncă ochii asupra lui și asupra a lor săi, pentru așezămintele ce ar trebui să fie făcute de un rege ; însă el nu poate pretinde această înaltă onoare fără protecția majestății sale catolice", pe a cărui bunăvoință conta [34]. Carol al III-lea de Lorena spera să devină rege al Franței cu ajutorul Spaniei.

Însă Filip al II-lea dorea ca el însuși sau cel puțin un membru al familiei sale să acapareze această coroană. Văzînd că nu va reuși, a întocmit un plan de a dezmembra cît mai mult teritoriile Franței. Mai întîi a trimis trupe spaniole numeroase în Lorena. Apoi a ocupat cîteva orașe de graniță (Stenay, Dun, Sainte-Menehould).

În fața acestei situații, ducele de Lorena, conștient că nu va reuși în fața unui rege victorios cum era Henric al IV-lea, și temîndu-se de o vecinătate periculoasă în cazul cînd pe tronul Franței s-ar fi plasat unul din membrii casei habsburgice spaniole, a dat instrucțiuni agentului său de la Paris să contracareze acțiunile dușmanilor lui Henric al IV-lea. După ce Henric al IV-lea trecea la catolicism, ducele de Lorena îl recunoștea ca rege legitim al Franței. Carol al III-lea s-a grăbit să ajungă la o înțelegere cu Henric al IV-lea. A fost de acord ca o parte din trupele sale să treacă în solda regelui Franței, cu ajutorul cărora Henric al IV-lea a putut da lovituri puternice trupelor spaniole din Burgundia.

Pentru a-și întări pozițiile, Henric al IV-lea a găsit cel mai sigur mijloc : o alianță de familie. În acest sens i-a propus lui Carol al III-lea, văduv din 1575, pe sora sa Caterina de Bourbon. Cum însă Caterina refuza să accepte căsătoria din cauza vîrstei înaintate a lui Carol al III-lea, Henric s-a decis să o căsătorească cu fiul mai mare și urmașul lui Carol, cu Henric de Lorena, care în timpul discuțiilor purta titlul de duce de Bar. Caterina nu era de acord să-și schimbe religia sa, protestantă. Ea spunea că nu vrea să-și procure un soț, așa cum fratele își cîștigase un regat, schimbîndu-și religia [35]. În cele din urmă căsătoria a avut loc și a provocat multe discuții la Roma, ca și în Franța și Lorena. Papa a excomunicat pe ducele de Bar, iar catolicii s-au ridicat împotriva acestei căsătorii. După multe intervenții, cardinalii adunați la 1600 au discutat timp de patru ani dacă papa poate sau nu să acorde dispensa cerută. Atunci cînd se pronunțau, nu mai era necesar, căci în februarie 1604 prințesa Caterina de Franța murea.

În timp ce Caterina era bolnavă, Henric al IV-lea venise adeseori la Metz și Nancy pentru a o vedea. Moartea ei însemna o grea pierdere politică, căci persista ideea că ar trebui găsită „o ocazie favorabilă pentru a uni Lorena cu

[34] D'Haussonville, *op. cit.*, I, 49.
[35] *Ibidem*, I, p. 62. Vezi și discuții la nota 1.

Franţa"[36]. Cu prilejul vizitelor făcute la Nancy, Henric al IV-lea a căutat să-şi apropie pe ginerele său, pentru a îndepărta pe ducele de Lorena de împărat şi a face din ducii de Lorena un pivot al politicii sale externe.

Înţelegînd voinţa lui Henric al IV-lea de a încorona Lorena la Franţa, dar dorind să-şi menţină independenţa, a încercat să prevină acest lucru făcînd numeroase vizite şi întărind relaţiile cu principii germani. De altfel, ducii de Lorena au avut aceleaşi poziţii politice ca şi principii germani : libertate şi independenţă faţă de puterea centrală. Ei nu doreau să fie supuşi nici regelui francez, nici împăratului de la Viena, ci încercau să-şi păstreze o situaţie asemănătoare principilor din Imperiu.

Carol al III-lea murea la 14 mai 1608. Fiul său mai mare Henric al II-lea se recăsătorise la 1606 cu Margareta de Gonzague, nepoata Mariei de Medici, a doua soţie a lui Henric al IV-lea[37]. Noul duce de Lorena era deci înrudit cu curtea franceză şi aliat al Franţei. Îi lipsea însă energia pe care o avusese tatăl său. Nu avea nici autoritatea tatălui asupra supuşilor. Au început certuri familiare.

La 1609 Henric al IV-lea se pregătea să dea lovituri nimicitoare ameninţărilor care veneau din partea Habsburgilor. Dar el nu-şi putea îndepărta gîndul de la Lorena. Pentru a lega acest teritoriu prin legături directe, propunea căsătoria dauphinului cu fiica mai mare a lui Henric al II-lea de Lorena. Deocamdată dauphinul Ludovic nu avea decît cinci ani, iar prinţesa Nicole trei ani! Richelieu aminteşte în memoriile sale despre acest fapt : Henric al patrulea socotea că cea mai bună afacere era căsătoria moştenitorului său cu moştenitoarea Lorenei. Bassompierre trebuia să fie agentul potrivit pentru rezolvarea urgentă a acestei probleme[38]. Începea anul 1609 cînd Bassompierre ajungea la Nancy. Dar, cu 15 zile înainte sosise un ambasador de la Madrid, exact cu aceeaşi cerere : curtea spaniolă cerea mîna tinerei prinţese pentru fiul lui Filip al III-lea. Pentru ducele de Lorena lucrurile erau încurcate, mai ales că la frontierele lorene apăruseră trupe franceze. Încurcătura lui Henric al II-lea provenea mai ales din faptul că, — deşi se simţea onorat de această cerere —, îşi dădea seama că de fapt, regele Franţei îşi crea în felul acesta drepturi la succesiunea statelor lorene. Mai ştia că fratele său François, om hotărît şi energic, care avea mulţi băieţi ce l-ar fi putut moşteni întrucît Henric al II-lea nu avea băieţi, nu va fi de acord cu această alianţă prin căsătorie, cu regele Franţei. Era gata să refuze, dar îşi schimbă opinia şi-şi dete acordul la căsătorie.

Fratele lui Henric al II-lea de Lorena, François conte de Vaudemont, i-a cerut socoteală ducelui pentru avizul la căsătorie. El declara că nu va fi de acord să domnească altcineva în Lorena[39]. Dragostea pentru „independenţa" Lorenei nu era altceva decît dorinţa de a domni, de a stăpîni acest teritoriu la fel ca şi principii germani în Imperiu.

Cei doi fraţi s-au despărţit supăraţi şi aşa se creau două partide în Lorena. Dar înainte de a se ajunge la un conflict acut între cei doi fraţi, Henric al IV-lea era asasinat la 14 mai 1610 de fanaticul Ravaillac. Moartea lui Henric al IV-lea oprea toate acţiunile pornite împotriva Habsburgilor, iar regenţa schimba politica în favoarea spaniolilor. Marele lui Testament politic rămînea să fie dus la îndeplinire de alţi oameni politici ai Franţei.

Rezultatele obţinute în politica internă şi externă prin un amestec de supleţe

---

[36] *Mémoires de Sully*, livre XIV, p. 157 ; cf. D'Haussonville, *op. cit.*, I, p. 72—73.

[37] Henric al IV-lea se despărţise de Margareta de Valois, dar nu reuşise să divorţeze. Margareta a murit la 8 aprilie 1599. În aprilie 1600, Henric s-a căsătorit cu Maria de Medici, nepoata ducelui de Toscana, unul din vechii săi aliaţi. Maria de Medici i-a născut cinci copii, primul fiind Ludovic al XIII-lea.

[38] De fapt, Bassompierre era într-un fel, alungat din Paris pentru ca Charlotte de Montmorency, care-i fusese promisă de soţie, să se poată căsători cu nepotul lui Henric al IV-lea, prinţul de Condé.

[39] D'Haussonville, *op. cit.*, I, p. 99—101.

şi autoritate, calcul şi elan, egoism şi bunătate, e ceea ce distinge şi ridică persoana şi guvernarea lui Henric al IV-lea. Dar aceste rezultate erau mai mult strălucitoare decît durabile, căci moartea prematură a regelui, arăta starea precară a rezultatelor obţinute. Mai întîi el nu putuse frîna planurile invadatoare ale Spaniei şi nici pretenţiile anarhice ale feudalităţii franceze. Henric al IV-lea ştia că mai există multe de făcut pentru pacificarea internă şi în politica externă. Este sigur că se pregătea pentru un război general care să elibereze Franţa şi Europa de dominaţia Habsburgilor.

Acţiunile lui politice şi diplomatice sînt mult mai complicate decît ceea ce a rămas în urma morţii lui. Probabil a avut planuri, vise, care se puteau realiza o dată cu evoluţia evenimentelor. Mulţi istorici sînt de acord că ceea ce cunoaştem astăzi sub numele de „marele proiect" constituie parte din „visele" lui Henric al IV-lea cu privire la viitorul dezvoltării politice a Franţei [40].

Oricare ar fi fost planurile lui Henric al IV-lea, mai mari sau mai modeste, ele au fost părăsite de regentă. Lumea dorea pacea, iar ea era legată şi părea a avea drept gaj, aşa numitele „căsătorii spaniole". Se făceau destule iluzii despre bunele intenţii ale Spaniei. Însă pentru a avea legături prieteneşti cu Spania, trebuiau jertfite toate vechile alianţe. Pentru francezi era greu să uite că Navarra fusese luată de la un principe francez, că Saint-Quentin, Provence, fuseseră pustiite, că Thérouanne şi Hesdin fuseseră arse, că Parisul fusese ocupat de o garnizoană spaniolă. De asemenea, că activitatea politică şi atitudinea Spaniei faţă de Franţa demonstrau numai fapte potrivnice intereselor franceze. Abia după un deceniu aceste fapte vor fi din nou amintite poporului francez.

2. *Oscilaţiile politicii franceze în vremea minoratului lui Ludovic al XIII-lea şi a regenţei Mariei de Medici ; politica prospaniolă.*

Cu cît un rege era mai puternic, cu atît lăsa la moartea sa un fel de gol care trebuia umplut cu ceva, mai ales în perioada absolutismului, pentru că un rege avea capacitatea de a reprezenta puterea în stat. Pentru a umple acest gol, sprijinită şi împinsă de un grup de nobili, printre care Jeannin, Bassompierre, Villeroy, Sillery, Bellegarde, Guise, d'Épernon şi alţii, Maria de Medici impunea să se emită de către magistraţii ei un decret în care se hotăra : „. . .Curtea a declarat şi declară numita regină, mama regelui, regentă în Franţa" [41]. Se moştenise obiceiul ca după moartea regelui, fiul minor să se afle sub tutela celei mai apropiate rude, în mod obişnuit mama, dacă trăia. Regenţa nu era reglementată prin nici o lege scrisă. Regentul conducea pe regele minor şi înceta să mai acţioneze direct în afacerile de stat, cînd minorul era proclamat rege. De aici şi schimbarea poziţiilor politice în timpul multor regenţe. Ceea ce se va întîmpla şi în vremea regenţei Mariei de Medici.

La 1610 părea că în Franţa domneşte prosperitatea, pacea, sub un ferm regim monarhic. În realitate, nobilii regretau situaţia pe care o avuseseră strămoşii lor, iar ei o pierduseră. Comunitatea lor de interese îi unea într-o forţă organizată. Clauzele Edictului din Nantes făcea din hughenoţi un stat în stat, „un fel de mică Olandă în marea Franţă" [42], care îşi urmăreau propriile lor interese. Nobilii au constituit în timpul minoratului lui Ludovic al XIII-lea un permanent element de dezordine, o minoritate mereu nemulţumită. În memoriile sale, Rohan spune că la moartea lui Henric al IV-lea nobilii francezi „s-au bucurat foarte". Instituţiile guvernamentale lăsate de Henric al IV-lea nu erau destul de puternice pentru a contrabalansa influenţa marilor seniori, mai ales a celor rebeli. Regele Ludovic al XIII-lea era un copil, mai curînd prizonier al acestor mari nobili.

Pentru conducerea statului s-a creat un consiliu de stat, care hotăra ceea ce decidea regenta, sub formula : „regele în consiliul său a hotărît. . .". Alături de

[40] Cf. Fagniez: *Le Père Joseph*, I, p. 5.
[41] Lavisse et Rambaud, *op. cit.*, V, p. 326.
[42] André L.: *Dix-septième et dix-huitième siècles*, Paris, 1927, p. 10.

consiliul oficial, se crease un mic consiliu secret, format din nunțiul papal, ambasadorul spaniol, iezuitul Cotton, confesorul regelui, avînd ca șef pe aventurierul florentin Concini. Acesta era căsătorit cu Leonora Galigai, sora de lapte a regentei, care o ținea permanent pe lîngă dînsa. Maria de Medici, femeie indolentă, de inteligență mediocră, se găseau sub influența acestui anturaj al său. Ea dirija întreaga activitate, în numele consiliului secret, nemulțumind repede pe hughenoți și pe nobili. În numele „binelui public", s-au răsculat nobilii atunci cînd tezaurul public, a fost secătuit. În locul bătăliei, Concini, mareșal al Franței, a preferat negocierile cu răsculații. Prin pacea de la Menehould din mai 1614, el a lăsat rebelilor toate fortărețele lor, ba le-a mai distribuit și cîteva sute de mii de livre.

În octombrie 1614, Maria de Medici a convocat statele generale. Ele erau destul de ascultătoare. Reprezentanții claselor dominante nu exprimau decît interesele lor particulare. Toate s-au petrecut după dorința regentei. În aceste state generale se găseau 130 membri ai nobilimii, 144 clerici și 192 reprezentanți ai stării a treia. Ele au arătat mari divergențe între membrii lor. Aristocrații căutau profituri în favoarea lor și cereau măsuri aspre împotriva orășenilor bogați. Clerul avea pretențiile sale catolice. Starea a treia venea cu unele propuneri în favoarea burgheziei în dezvoltare. Totuși, Robert Miron, prevotul negustorilor din Paris și președinte al stării a treia, insista asupra relelor de care suferea poporul : apăsarea taliei, a corvezilor, a dărilor, „les exactions" ale nobililor și soldățimii. El ruga pe rege să salveze „acest sărac popor care nu are mai mult decît pielea pe oasele lui" [43].

Deputații stării a treia au apărut în genunchi în fața regelui. Nobilii stăteau în picioare, cu pălăriile pe cap. Ei considerau pe deputații din starea a treia ca în raporturile dintre nobili și valeții lor. Deputații stării a treia au fost bătuți de nobili.

În aceste împrejurări politice și sociale, burghezia franceză care se dezvolta, prefera o regalitate absolută, în locul nerușinatei și anarhicei hegemonii a feudalilor.

Adunarea statelor generale n-a dat nici un rezultat. Lupta se ducea între nobilii care se încordau pentru dominația lor și între starea a treia care cerea suprimarea pensiilor acordate aristocrației, și între clerul care susținea pretențiile papei la dominația universală și starea a treia care susținea că nici o putere spirituală sau temporală nu poate limita autoritatea regelui care este alesul lui Dumnezeu. Cardinalul du Perron și Richelieu pentru cler, Robert Miron prevotul negustorilor din Paris și Savaron, magistrat din Auvergne, pentru starea a treia, au luat cea mai activă parte la aceste discuții, care au rămas doar la nivelul discuțiilor. După votarea subsidiilor, regența a pronunțat închiderea ședințelor statelor generale la 23 februarie 1615, și ele au rămas închise pînă la 1789.

La începutul anului 1615, statele generale se despărțiseră în două partide, pe problema religioasă și pe cea politică. În problema religioasă exista o mare dezbatere între partidul papist și prospaniol (ultramontanii) pe de o parte și partidul politicilor și galican pe de altă parte. Primul se baza pe regenta italiancă, pe camarila compatrioților ei și anturajul clericilor. Al doilea se întemeia pe amintirea vie a lui Henric al IV-lea, care căzuse victima primului, și pe reacțiunea sentimentului național împotriva influențelor străine [44]. Situația politică se va înrăutăți în cursul anului 1616 din alte motive.

*

Pacea de la Vervins nu anulase socotelile politice dintre Franța și Spania, care nu puteau fi considerate încheiate în felul acesta. Franța nu se eliberase de pericolul habsburgic, spaniol. Însă nici în Franța nu exista unitate, Edictul din

[43] A. Rambaud: *Histoire de la civilisation française*, I, Paris, 1909, p. 561—562.
[44] Saint Aulaire comte de, *Richelieu*, 1932, p. 72.

Nantes nu era aplicat, iar marii feudali erau gata de rebeliune sau să-şi creeze principate independente. Regenta, mediocră şi lipsită de o viziune politică, avea înclinare spre iezuiţi şi chiar spre astrologi. Avea şi o deosebită afecţiune pentru curtea spaniolă. La 1610 Ludovic al XIII-lea era abia un copil de 9 ani. Regenta purta discuţii în consiliul de stat, dar în realitate expunea ideile sau „sfaturile" date de nunţiul Ubaldini, de ambasadorul Spaniei sau de către Père Cotton, susţinător al politicii spaniole.

În aceste împrejurări, politica faţă de împărat şi regele Spaniei iniţiată de Henric al IV-lea era părăsită. Maria de Medici refuza să ajute la eliberarea ducatelor Klewe şi Jülich. Ea se orienta doar spre Madrid. S-a ajuns la o înţelegere de a logodi pe micul Ludovic al XIII-lea cu infanta Ana de Austria, şi se pregătea căsătoria infantelui Filip cu mica Elisabeta de Franţa, sora lui Ludovic al XIII-lea.

Împotriva „căsătoriilor spaniole" se ridicau multe state vecine, Olanda, Anglia, ducele de Savoia, pentru că s-ar fi dat libertate de acţiune Spaniei în aceste ţări. Discuţiile dintre curtea franceză şi cea spaniolă din 1611, au fost urmate de un tratat de alianţă semnat la Fontainebleau în 1612. Cele două ţări înţelegeau să se sprijine reciproc împotriva oricărui atacant [45]. Contractul de căsătorie a fost semnat la 20 august 1612, iar căsătoria a fost celebrată prin procură la Burgos, la 17 octombrie 1615. Această politică se încheia, în linii mari, abia la 1617.

Aceste negocieri şi apropierea de Spania creau pentru iezuiţi un moment propice: acţiunile politice se puteau uni cu cele religioase. Ereticii din Franţa trebuiau să fie nimiciţi. Însă influenţa prea puternică a iezuiţilor nemulţumea pe şefii partidelor politice. Polemiştii francezi se arătau iritaţi, ca şi spiritul opiniei publice, atunci cînd s-a răspîndit în Franţa cartea iezuitului spaniol Juan de Mariana (1537—1624), intitulată *De rege et regis institutione*, care făcea apologia lui Jacques Clément, ucigaşul lui Henric al III-lea, deşi în realitate el se gîndea la actul lui Ravaillac, ucigaşul lui Henric al IV-lea de la a cărui crimă trecuse doar un an. Au început lupte între catolici şi hughenoţi.

Educaţia tînărului rege fusese încredinţată unui nobil mărunt, Albert de Luynes. Regenta nu se gîndea la buna educare a regelui, ci la interesele ei mărunte. În această direcţie era sprijinită de Leonora Galigai, venită la Florenţa cu soţul ei Concini. Franţa vedea că nu este condusă de foştii miniştri ai lui Henric al IV-lea („les Barbons"), ci de acest străin care primise tot felul de favoruri şi titlul de mareşal d'Ancre. În octombrie 1615 regenta mergea cu Ludovic al XIII-lea la Bordeaux unde se celebra căsătoria cu Ana de Austria. Ludovic avea 14 ani, iar Ana era cu cîteva luni mai mică.

Marea nobilime, în frunte cu Condé, Bouillon, Maxenne, iritată şi revoltată din cauza favorurilor acordate lui Concini, s-a unit cu hughenoţii lui Rohan, care la rîndul lor erau neliniştiţi şi de căsătoria lui Ludovic al XIII-lea cu fiica lui Filip al III-lea, regele Spaniei. Împreună, ei au ridicat armele împotriva regenţei, încurajaţi şi de ura pe care o manifesta poporul împotriva coteriei străine. Concini, în loc să se războiască, a trecut din nou la negocieri. Pacea de la Loudun (1616) a fost mai scumpă decît cea de la Sainte-Menehould din 1614, plătind rebelilor şapte milioane livre.

Probabil sfătuită de Concini, regenta a luat unele măsuri aspre. Condé, prinţ de sînge, a fost trimis la Bastilia. S-a reconstituit consiliul de stat. În ministerul reînoit, peste două luni intra şi episcopul de Luçon, Richelieu. Era singura alegere fericită. Concini socotea că arestînd pe Condé şi numind un nou minister

[45] F l a s s a n, *op. cit.*, II, p. 312—314. De altfel chiar ambasadori catolici sprijineau la Paris orientarea Franţei spre ţările catolice. Bentivoglio, nunţiul papal scria la 1614 că „aş vrea ca pacea din Italia să se încheie, pentru că ar putea rămînea libere armatele noastre din Flandra şi ar fi posibile progrese mai mari... pentru cauza catolică". Cf. B e n t i v o g l i o cardinal de: *Racolta di lettere scrite dal Signor... (In tempo delle sue nunziature di Fiandra e di Francia)*, Bologna,

în care Richelieu răspundea de ministerele de război și externe, va termina cu răscoalele și nemulțumirile. Se credea stăpîn, adoptînd față de rege o atitudine de protector. Umilit și izolat, iritat de poziția în care era aruncat, Ludovic al XIII-lea a început să asculte cu atenție de dușmanii lui Concini, care făcuse din rege un adevărat prizonier. Era timpul cînd Ludovic al XIII-lea împlinea 16 ani. Devenea major. Era căsătorit. Însă nici Maria de Medici, nici Concini, nu dădeau atenție acestui fapt. Regele îl ura pe Concini care conducea în numele său. Nu se știe cine-l va fi sfătuit pe tînărul rege, dar în ziua de 24 aprilie 1617, acesta dădea ordin lui Vitry [46], căpitanul gărzilor, să-l aresteze la intrarea în palat și dacă se opune să-l omoare. În adevăr, Concini prefăcîndu-se că se apără, a fost omorît, iar mulțimea bucuroasă i-a mutilat cadavrul [47]. Leonora Galigai arestată, a fost condamnată și arsă pe rug pentru vrăjitorie. Maria de Medici a fost exilată la Blois, Richelieu la Avignon, iar miniștrii favoriți ai lui Concini îndepărtați. „Acum sînt rege" spunea Ludovic al XIII-lea cînd află că garda omorîse pe Concini. Populația Parisului îl aclama pentru aceste acțiuni, însă Ludovic al XIII-lea nu era capabil de acțiuni și eforturi prea mari.

Noul favorit, Albert de Luynes, prelua conducerea. Fusese dresorul paserilor de vînătoare (și i se spunea „maestru ai paserilor cabinetului"). Nobil sărac din Provence, la cei 33 de ani ai săi el a avut grijă de propriile sale nevoi, numindu-se marchiz, duce și pair, locotenent general în Normandia, guvernator în l'Ile de France etc. Nimic nu i-a scăpat. Era un favorit „înfometat" [48]. Nobilii care nu se puteau înfrupta din bunurile pe care de obicei le oferea monarhul au ridicat din nou armele, avînd drept motiv răul tratament aplicat Mariei de Medici. Situația internă se agrava. La 1618, problemele care se puneau guvernului lui Ludovic al XIII-lea erau numeroase și extrem de dificile, pe plan intern și extern. Se cerea : restituirea bunurilor bisericii catolice confiscate de hughenoți în Béarn ; a se împiedica prin orice mijloace constituirea unor noi partide înarmate, aplicîndu-se prevederile toleranței religioase ; pacificarea Italiei, pentru a ținea cît mai departe de granițele franceze, trupele spaniole ; respingerea invaziilor spaniole și păstrarea alianței cu protestanții germani, tocmai datorită acestui pericol spaniol [49].

Numit cancelar la 1617, Luynes a dus o politică mai puțin reușită pe plan religios. El încerca să realizeze unitatea credinței în Franța. În acest scop el intra cu o armată în Béarn la 1620, restaurînd catolicismul și redînd bunurile confiscate odinioară, noilor episcopi catolici.

În fruntea nobilimii răsculate la 1619 și 1620 se găsea tot Condé. Eliberat la 1617, căuta să intre în grațiile reginei-mame și pleca împreună cu ea să întîlnească pe ducele d'Épernon, care era guvernator în Guyenne. Cu aceasta începea scandalul numit „războaiele dintre mamă și fiu". Despre ele vorbește Richelieu în ale sale *Mémoires*. Richelieu se retrăsese la 1617, mai întîi, la Luçon, iar apoi

---

1675. Scrisoare adresată marchizului de Spinola din Bruxelles la 10 septembrie 1614, *op cit.*, p. 26.

[46] Nicolas de l'Hospital, marchiz de Vitry (1581—1644) a primit să asasineze, pe Concini la 1617. În aceeași zi regele l-a numit mareșal al Franței. În 1631 era guvernator în Provence. La 1637 intra în conflict cu Sourdis, comandantul flotei franceze și cu generalul galerelor Pontcourlay, nepotul cardinalului. Marchizul a fost trimis la Bastilia, unde a stat pînă la 1643. Cf. Richelieu: *Testament Politique*, p. 121, vezi și nota 4.

[47] Într-o scrisoare adresată nunțiului papal din Ferrara, Bentivoglio, nunțiu papal la Paris din 1616, îi descria „lugubrele scene" prilejuite de rebeliunea din Paris și omorîrea lui Concini, pe care el însuși îl acuză de „instigator". Cf. Bentivoglio, *op. cit.*, p. 35, 37. Vezi și N. Iorga: *Istoria poporului francez*, București, 1919, p .289.

[48] André L., *op. cit.*, p. 15.

[49] M. A. Bazin: *Histoire de France sous Louis XIII*, I—IV, Paris 1840, II, p. 58.

în teritoriul pontifical de la Avignon. Ludovic al XIII-lea spera să poată folosi influenţa lui Richelieu asupra Mariei de Medici pentru a o readuce din tabăra rebelilor. Richelieu a servit ca mediator între mamă şi fiu. Tratativele au durat timp de doi ani, pentru că regina-mamă voia să obţină amnistierea rebelilor[50]. Richelieu a reuşit ca prin tratatele de la Angoulème (1619) şi Angers (1620) să realizeze împăcarea dorită. Drept recompensă, în septembrie 1622, regele cerea de la papă, pentru Richelieu, pălăria de cardinal. Era un drept al regelui Franţei. De atunci Richelieu devenea cardinal şi intra în istorie cu acest titlu.

Regele înţelegea că regatul francez este grav bolnav. Opera de consolidare începută de Henric al IV-lea nu fusese încheiată. La moartea lui Henric al IV-lea toţi duşmanii interni şi externi ai Franţei ridicaseră capul. Nobilimea rămăsese mereu turbulentă. De la Filip-August la Ludovic al XI-lea ea luptase pentru suveranitate feudală ; în timpul războaielor religioase, pentru independenţă politică, iar sub Ludovic al XIII-lea se adăuga dorinţa de bani, daruri sau alte pretenţii[51]. Chiar clerul se ridicase alături de nobili, cerînd să nu plătească nici o dare. „Ar însemna să se micşoreze onoarea lui Dumnezeu", spuneau ei[52].

Toate aceste forţe centrifugale reprezentau un pericol pentru o monarhie slabă. Pentru o putere centrală bine închegată, viguroasă, aristocraţia nu mai putea constitui un pericol real. Marii nobili erau puţini. Imensa majoritate a nobilimii mărunte fie că ducea o viaţă mizerabilă la ţară, fie că se afla în serviciul marilor seniori, fiind clientela acestora. În casele marilor nobili ei îşi creşteau şi educau copiii, ca paji. Aceşti paji deveneau adevăraţi servitori ai seniorului, purtîndu-i livreaua, mîncînd la masa lui, umblînd cu carele seniorului, vînînd cu cîinii acestuia, încălecînd caii stăpînului-senior, întovărăşindu-l la curte. Fraţii mai mici, rudele mai apropiate sau mai îndepărtate formau în jurul şefului familiei un fel de armată. Ducele de Rochefoucauld venea să-l întîlnească pe rege, fiind însoţit de 1 500 nobili de diferite ranguri.

Cu ajutorul acestor „nobili-servitori", marii seniori s-au răsculat şi au luptat împotriva regelui, a regenţei, sau în timpul Frondei. Nobilii de mîna a doua erau serviţi la rîndul lor de o altă armată de adevăraţi servitori (valeţi de cameră, lachei etc.). Toată această adunătură de oameni în jurul unui senior forma „casa" nobilului respectiv. Seniorii îşi împărţeau ceata în diferite categorii de „activişti" : unii erau bătăuşi ordinari, alţii erau spadasini pentru a omorî după toate regulile scrimei dînd lecţii duşmanilor stăpînului, alţii erau medici, poate chiar literaţi, istoriografi ai casei senioriale, versificatori. Chiar marele Corneille avea o cameră în casa mare a familiei Guise.

Pentru aceşti oameni războiul era o bravură cu care se mîndreau. Omorau de dragul de a omorî. Se întîlnea rar un „om galant" care să aştepte ca adversarul să-şi ridice sau să-şi schimbe sabia ruptă : adversarul este omorît prin surpriză, prin orice mijloace. Cavalerul de odinioară devine *le gentilhomme* francez din secolul al XVII-lea, care mai întreţine o colecţie de concepţii de clasă şi de onoare, dar care nu se mai pretinde un apărător al credinţei, un ocrotitor al celor slabi

---

[50] Nunţiul papal Bentivoglio făcea şi el pe mediatorul pentru a împăca pe rege cu regina-mamă. El se adresa iezuiţilor, care aveau destulă influenţă la Paris, pentru a servi cauza Mariei de Medici (adică a catolicismului şi prospaniolismului). În acelaşi sens scrie şi cardinalului de Retz, unul din şefii opoziţiei. La 3 iulie 1620 Bentivoglio se plînge Mariei de Medici că regele este dispus „să ajute pe ereticii din Germania". Cf. B e n t i v o g l i o, *op. cit.*, p. 81, 100 şi urm.

[51] Guvernatorii vor să rămînă singuri stăpîni în provinciile şi în fortăreţele lor. Astfel d'Épernon, guvernator de Metz, îndată ce auzi că Henric al IV-lea a murit, a ocupat citadela cu trupele de sub comanda sa. El crea la graniţă un stat suveran pe care socotea că-l va putea mări şi pe care-l numea „regatul meu al Austrasiei", care de fapt era o poartă de intrare în Franţa, pentru spanioli. Cf. A. R a m b a u d, *op. cit.*, I, p. 559.

[52] A. R a m b a u d *op. cit.*, I, p. 561.

și asupriți [53]. Nici femeile nu erau mai bune. Madame de Bonneval, o femeie puternică, și-a provocat bărbatul la duel și i-a dat cîteva lovituri remarcabile de sabie.

Încă din vremea lui Francisc I moravurile societății franceze au început să capete trăsături noi. În locul eleganței pe care încerca să o propulseze aristocrația, și-a făcut loc brutalitatea, decăderea moravurilor, libertatea de comportare, setea de plăceri și de intrigi, slăbirea legăturilor familiare, grosolănia soldățească, de limbaj și alte manifestări cu totul neașteptat de violente. Conspirații, dueluri în care au căzut multe victime nevinovate, cu toate opreliștile severe ale lui Richelieu, au evoluat pînă la lipsa oricărui scrupul. În vremea lui Mazarin moravurile au decăzut mai mult. Tot mai rar se întîlneau virtuți cîntate și sprijinite odinioară : politețe, decență, demnitate. Era o societate în care descompunerea vechei clase dominante, a feudalilor, ajunsese un fel de dereglare concretizată mai ales printr-un fel de libertate a moravurilor, un fel de „tulburare a moravurilor", („trouble des moeurs") [54].

Simptome ale unei reacțiuni împotriva acestor stări, pentru păstrarea vechiului „bon ton", se citează acel „hôtel de Rambouillet", a cărui influență a fost adeseori exagerată, și care cultiva frumoasele maniere, galanteria amabilă, limbajul rafinat, respectul femeii și curtoazia între oameni. S-au creat și „saloane" care imitau și exagerau bunele intenții ale unor oameni cinstiți, și din această postură își va scoate Molière lumea personajelor sale în comedia *Les précieuses ridicules.*

Era o societate amestecată, destul de frivolă, care-și căuta drumul viitorului. În această societate instabilă, în plină dezagregare, lipsită de unitate, trebuia multă voință, tenacitate și pricepere, pentru a face din Franța o forță europeană. Cu aceasta s-a însărcinat Richelieu o dată cu preluarea conducerii guvernului, la 1624.

În timpul regenței Mariei de Medici, armatele pregătite de Henric al IV-lea pentru a se îndrepta spre Rin fuseseră desfăcute, la fel ca și vechile alianțe ale Franței. În schimb, cele două ramuri ale Habsburgilor de la Madrid și Viena, se legaseră foarte strîns în acțiunile lor de politică internațională. Spaniolii se considerau stăpîni în Italia și ocupînd trecătoarea Valteline — valea grisonilor — dădeau mîna austriecilor în Tirol. Stăpînii de la Viena, amenințați temporar de principii germani aliați cu Henric al IV-lea, se impuneau din nou ca stăpîni ai Imperiului și deveneau extrem de amenințători față de Franța.

În politica externă, regenta a dus o politică net spaniolă. Ea începea cu „căsătoriile spaniole", apoi acționa pe cale diplomatică în problemele italiene. La 1613 se reluase războiul în Italia dintre regele Spaniei și ducele de Savoia. Franța căuta să joace rolul de mediatoare, regența ducînd o politică pacifică pentru a obține vreun profit. Ducele de Savoia atacase statele ducelui de Mantua, aliatul Spaniei. Tratativele pentru pacificare se duceau de către miniștrii Franței și Spaniei. Pacea s-a încheiat la Asti la 1 decembrie 1614 și Savoia pierdea Vercelli, care era ocupat de spanioli. La 1616 luptele reîncepeau. Ducele de Savoia ajutat de Veneția relua războiul întrucît spaniolii nu respectau prevederile tratatului de la Asti. Deoarece Franța garantase executarea tratatului, ducele de Savoia cerea insistent guvernului francez să-și aplice obligațiile. În acest scop guvernul francez trimitea un ambasador la Milano.

---

[53] Johan H u i z i n g a: *Amurgul evului mediu,* București, 1970, p. 165.

[54] „Pretutindeni, prin găurile hainei de gală cavalerești răzbate minciuna. Realitatea dezminte în permanență idealul. De aceea, idealul se retrage tot mai mult în literatură, în serbări și în jocuri ; numai acolo se mai putea păstra iluzia frumoasei vieți cavalerești ; acolo se mai puteau simți nobilii între ei, în casta, în cadrul căreia toate aceste simțăminte mai au curs". J. H u i z i n g a, *op. cit.*, p. 159—160.

Între timp luptele continuau, iar mareşalul Lesdiguières care comanda trupele franceze în Dauphiné, fără a aştepta vreun ordin de la curte, a intrat cu trupele sale în Piemont. Cu ajutorul acestor trupe, ducele de Savoia a obţinut succese împotriva spaniolilor. Tulburările din Franţa provocate de rebeliunea nobililor în 1616, l-au obligat pe Lesdiguières să se reîntoarcă în Franţa. Intervenţia lui a obligat pe spanioli să ridice asediul oraşului Asti, iar armatele lor să se retragă în derută.

Pentru a se justifica faţă de papă, guvernul francez a trimis pe arhiepiscopul de Lyon, însă instrucţiunile curţii „nu-l obligau întru-totul la adevăr". El trebuia să mai arate că Maria de Medici „doreşte" să fie eliberată de sarcinile pe care le-a avut, pentru a se ocupa în continuare de „rugăciuni şi de Dumnezeu" [55]. În ceea ce priveşte „afacerile Italiei", regele Franţei insista asupra eforturilor franceze în vederea restabilirii păcii, căci împotriva prevederilor tratatelor semnate, regele Spaniei şi-a călcat cuvîntul. Papa era rugat să depună toată autoritatea sa pe lîngă regele spaniol pentru a determina încetarea războiului.

Ca urmare a demersurilor diplomatice, a prezenţei trupelor franceze în Piemont, a pregătirilor armate ale Olandei şi a principilor protestanţi, regele Filip al III-lea s-a văzut silit să încheie pace, pe care o semnau la Pavia (9 octombrie 1617) ambasadorul francez şi generalul trupelor spaniole.

Tînărul rege Ludovic al XIII-lea începea astfel o orientare politică nouă, îndată după moartea lui Concini şi îndepărtarea Mariei de Medici. Era o politică de mediator şi pacificare, îndreptată totuşi împotriva Spaniei. Ca urmare a noii situaţii, ducele de Savoia cerea pentru fiul său, pe sora regelui Franţei, Ecaterina (atunci în vîrstă de 14 ani). Această căsătorie făcea parte din combinaţiile politice ale lui Henric al IV-lea. „Asistenţa ce se dădea ducelui de Savoia — deşi acesta era catolic —, părea că ţine de Europa protestantă, întrucît era opusă intereselor Spaniei" în această zonă [56].

Moartea lui Henric al IV-lea a însemnat încetarea oricărei acţiuni militare îndreptată împotriva Habsburgilor. Oprirea celor mai entuziasmaţi se datora faptului că tronul era ocupat de un copil, iar regenta era femeie. Mai existau şi unele grupe influente care se opuneau: hughenoţii, ultra-catolicii francezi conduşi de „instinctul lor de partid", de clan, de spiritul lor de revanşă faţă de noua dinastie, partidul prospaniol destul de puternic la curte. Totuşi contemporanii aşteptau. Mulţi francezi erau entuziasmaţi de ţelurile unei politici naţionale, de noile tradiţii monarhice pe care le inaugurase Henric al IV-lea.

Aparent, Maria de Medici continua opera lui Henric al IV-lea. Cît trăise soţul, regina a stat în umbră sau s-a opus cu toate forţele metreselor reale sau imaginare. Acum, Maria de Medici, deşi cunoscuse planurile lui Henric al IV-lea asupra Italiei şi Ţărilor de Jos spaniole, a căutat să le înlăture. Nereuşind prea mult, ea se plînsese părinţilor ei din Florenţa asupra intenţiilor lui Henric al IV-lea, iar prin aceştia aflară papa şi spaniolii despre planurile regelui francez.

Maria de Medici acţiona orientîndu-se după faptele şi pasiunile oamenilor. Ea nu avea o şcoală politică. Căuta să mulţumească pe toţi. S-a apropiat de ultracatolici care erau prospanioli, dar a asigurat şi pe hughenoţi că nu au nici un motiv să se teamă de ceva. Vederile ei politice au mers împotriva acţiunilor pregătite cu atîta grijă de Henric al IV-lea. În ochii ei, toată lupta lui Henric al IV-lea era concentrată în rivalitatea cu Spania. Regenta socotea că o căsătorie a lui Ludovic al XIII-lea cu o infantă spaniolă va rezolva toate problemele acute ale Franţei. Aşa judeca ea ca mamă şi ca regentă. Nu o mai interesa căsătoria regelui cu moştenitoarea ducelui Henric a II-lea de Lorena, considerînd că această căsătorie era depăşită. Abia mai tîrziu, Ludovic al XIII-lea sau mai curînd Riche-

---

[55] M. A. Bazin, *op. cit.*, II, p. 33, 35—36, 37. Vezi şi Flassan, *op. cit.*; Madelin: *Les grands serviteurs de la monarchie*; Lavisse et Rambaud, *op. cit.*, V, p. 334.

[56] Bazin, *op. cit.*, II, p. 61.

lieu nu vor uita proiectul lui Henric al IV-lea de a alipi Lorena la Franţa, căutînd să ducă la îndeplinire acest proiect. Maria de Medici hotăra însă să se desfacă de angajamentul contractat cu curtea de Lorena, cu privire la căsătoria dintre Ludovic al XIII-lea şi prinţesa lorenă Nicole. Curtea din Lorena a protestat formal, dar în realitate a fost satisfăcută de această ruptură.

Pentru a-şi păstra independenţa sa feudală, pe care o urmărea cu atîta grijă, ducele de Lorena, Henric al II-lea a reînnoit vechile alianţe ale Lorenei cu principii catolici din Germania şi cu cantoanele elveţiene. Deocamdată, situaţia în Lorena era calmă. Singurele semne neliniştitoare erau pretenţiile fratelui său, ale contelui de Vaudemont, care cerea mîna prinţesei Nicole pentru fiul său, viitorul duce de Lorena, Carol IV (născut la 5 aprilie 1605). Henric al II-lea nu era de acord cu această alianţă în familie. După ce Ludovic al XIII-lea renunţa la Nicole, presiunile lui Vaudemont au crescut. El l-a pus pe Carol sub tutela Mariei de Medici, apoi l-a trimis la curtea din Paris, „pentru a atrage bunăvoinţa regentei şi prietenia lui Ludovic al XIII-lea“ [57].

Deşi tînăr, Carol şi-a dat seama de dreptatea sfaturilor date de tatăl său. La curtea din Paris găsea destui principi ambiţioşi, tineri seniori. Dar prietenii tînărului Carol de Vaudemont nu erau prea valoroşi, iar tovărăşia lor nu i-a adus nişte experienţe deosebite. Dar tînărul Carol avea bunul simţ de orientare al bunicului său, Carol al III-lea, bun simţ pe care mai tîrziu îl va pierde cu totul.

Era epoca în care Ludovic al XIII-lea se căsătorea cu Ana de Austria, iar sora sa Elisabeta cu viitorul rege al Spaniei, Filip al IV-lea. Carol se alătură grupului de seniori care conduceau pînă la graniţă pe Elisabeta şi aduceau de acolo pe infantă. De atunci datează un fel de simpatie din partea Anei de Austria pentru Carol, fiindu-i mereu favorabilă în viitoarele certuri dintre Carol în calitate de duce de Lorena şi Ludovic al XIII-lea. Prinţul loren devenise un favorit al curţii franceze. La 1619 el se afla împreună cu tatăl său, în armata comandată de împăratul Ferdinand al II-lea şi, împreună cu Maximilian de Bavaria luptau împotriva electorului palatin Frederic al V-lea, ales de curînd rege al Cehiei. Prima bătălie la care participa, la Muntele Alb, deşi în vîrstă de abia 15 ani, arăta că în el se ascunde un bun militar.

Certuri aspre şi îndelungate au continuat între cei doi fraţi, dar în cele din urmă ducele Henric al II-lea a cedat, fiind de acord cu căsătoria fetei sale Nicole, cu nepotul său Carol. Cerea în schimb să fie recunoscute toate drepturile prinţesei Nicole : în contractul de căsătorie trebuia prevăzut că soţul, Carol, depindea de coroana ducală a soţiei. Roma dădea dispensa necesară pentru căsătoria celor doi veri, care avea loc în mai 1621. La 31 iulie 1624 Henric al II-lea murea şi Carol IV lua în posesiune Lorena, în deplină suveranitate. Abia acum începeau marile fricţiuni între curtea franceză şi cea lorenă, cu privire la suveranitatea sau vasalitatea ducelui de Lorena faţă de monarhia franceză.

*

Climatul politic general, la începutul secolului al XVII-lea era asemănător celui din secolul al XVI-lea. Erau încă vii pasiunile ridicate de reformă. Politica de întărire şi de expansiune exprimată de absolutismul occidental se manifesta tot mai excesiv. Între Anglia şi Olanda eretice se încheia o uniune de luptă împotriva Spaniei catolice, deşi solidaritatea celor două ţări nu corespundea decît parţial intereselor lor. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea relaţiile lor se vor răci, în aşa fel, încît putea oricînd începe între ele un conflict maritim, colonial.

Osatura războiului de 30 de ani rămînea războiul german, pornit din opoziţia unor confesiuni, îndărătul cărora se aflau interese cu totul laice. În aceste împrejurări, după un secol, reînvia conflictul dintre Franţa şi Habsburgi. Deosebirea consta în faptul că acum, deşi conduse tot de Habsburgi, Spania şi Impe-

[57] D'Haussonville, *op. cit.*, I, p. 117.

riul nu mai aveau un singur suveran și deci nu duceau exact aceeași politică. Relațiile de familie și atașamentul catolic comun, unea strîns cele două curți, solidaritate care n-a putut fi frîntă de adversari decît în ajunul anului 1648.

Terenul pe care se întîlnea rivalitatea dintre Bourboni și Habsburgi a fost din nou Italia. Era o Italie dezmembrată, unde spaniolii dețineau vechile posesiuni ale Imperiului. Monarhia franceză se afirma protectoarea statelor rămase independente. Dar Franța disimula destul de rău dorința de a se instala pe versantul occidental al Alpilor, pe socoteala casei de Savoia. Această poziție ambiguă a făcut ca relațiile dintre Franța și Savoia să fie dificile și incerte.

Relațiile cordiale cu Spania au ajutat Franței să reglementeze situația în regiunea Po, unde la 1613 Carol—Emmanuel de Savoia voia să acapareze Mantua. În urma înțelegerii dintre Madrid și Paris, ducele de Savoia s-a retras din ducatul Mantua.

Alte evenimente din 1613 arătau neclaritatea unor posesiuni deținute de Franța. Cele trei episcopate și orașele lorene cedate Franței la 1552, aveau și acum împotrivirea împăratului. Un nou guvernator al regelui francez, ducele d'Épernon, profitînd de faptul că la Metz fusese ales un episcop francez, a vrut să instaleze trupe franceze în capitala episcopatului, orașul Vic. Împăratul a intervenit imediat. Un comisar imperial care trecea spre Paris, a încurajat rezistența celor din Vic și din Moyenvic. Apoi a cerut guvernului francez să desavueze pe ducele d'Épernon, iar în viitor să nu se mai atenteze la drepturile împăratului în această regiune. Ministrul Villeroy, încurcat din cauza mișcărilor marilor feudali, a subscris la toate cererile împăratului, cu condiția ca ele să rămînă secrete. Episodul acesta a rămas deocamdată fără consecințe, atenția guvernului francez fiind atrasă din nou spre Alpi. La 1616 operațiunile militare reîncepeau în Italia. Bătălia principală se dădea la Vercelli. Lesdiguières, în pofida instrucțiunilor primite care-l obligau la o strictă neutralitate, pornea cu trupele franceze și ajuta pe savoiarzi să înfrîngă trupele spaniole. O dezavuare oficială nu mai ajuta. Nici nu era nevoie. Tînărul rege Ludovic al XIII-lea se debarasa de Concini urît de toată Franța, felicita pe Lesdiguières și autoriza o nouă campanie în Piemont. Recunoscător, Carol—Emmanuel își căsătorea fiul moștenitor cu o soră a lui Ludovic al XIII-lea, Christina de Franța.

Toate acestea erau doar niște manevre politice și militare mărunte [58] față de marile și sîngeroasele evenimente care se pregăteau pe teritoriul Sfîntului Imperiu Roman de națiune germană.

În concluzie, se vede că Henric al IV-lea a avut o orientare fermă și o activitate politică externă bine gîndită. După moartea prematură a lui, a urmat o etapă extrem de confuză în politica europeană a Franței. Fără a înțelege prea mult din problemele epocii, mediocrul rege Ludovic al XIII-lea începea guvernarea, în primii ani după majorat (1617—1624), cu acțiuni politice interne și externe de mare însemnătate pentru Franța. Micile manevre politice, încercările de infiltrare în Italia de nord sau măcar în Savoia, erau preludiul marilor manevre ale politicii externe, europene, duse de Richelieu (1624—1642) și de Mazarin (1642—1661). Se poate afirma existența unui fir politic bine chibzuit, încă din vremea lui Henric al IV-lea și care se va contura și va deveni realitate în timpul războiului de 30 de ani, a păcii westfalice și, poate, încă după un deceniu (prin pacea din Pirinei de la 1659). Această realitate se va numi hegemonia Franței în Europa.

[58] Vezi Zeller, *op. cit.*, capitolul *Originile și începuturile crizei.*

A PROPOS DE DEUX INSCRIPTIONS DES *ANALECTA* DE ZAMOSIUS

PAR

N. GOSTAR

Le nom de Stephanus Zamosius, alias Szamosközy (?1569—1612), comme falsificateur d'inscriptions, est resté parmi les plus célèbres de l'histoire de l'épigraphie de la Dacie romaine [1]. Cet érudit chroniquer, parallèlement à son travail d'historien du passé de la Transylvanie [2], a développé dans ses *Analecta* une certaine activité dans le domaine de l'épigraphie ; il a publié un nombre de 61 textes épigraphiques latines de la Dacie [3], répartis par Th. Mommsen en deux groupes approximativement égaux : textes authentiques au nombre de 32 et textes falsifiés au nombre de 29 [4].

Nous avons été le premier à essayer de réhabiliter l'activité épigraphique de Zamosius, lorsque nous avons réussi de prouver l'authenticité de l'inscription CIL, III, 74 *, que Mommsen l'avait classifiée parmi les fausses [5]. On a pu aussi supposer que parmi les *falsaria zamosiana* il pourrait exister encore d'autres épigraphes authentiques. Ainsi, avec beaucoup de discernement, I. I. Russu est arrivé d'ajouter à la catégorie des authentiques trois autres inscriptions : CIL, III, 38*, 82* et 88* [6]. Le nombre des fausses inscriptions de Zamosius diminuerait donc à 25 et, en même temps, celui des authentiques montait à 36.

Parmi les inscriptions authentiques, mais qui, vu leur état fragmentaire ne présentaient pas un texte suffisamment clair pour Zamosius, celui-ci pour élucider

---

[1] Th. Mommsen, CIL, III, p. 156 ; cf. I. I. Russu, *Probleme de muzeografie,* Cluj, 1960, p. 214 et suiv.

[2] I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy,* Cluj, 1928, p. 7 et suiv.

[3] St. Zamosius, *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum,* Padoue, 1593, f. 56 v. ; la deuxième édition dans l'appendix de F. Lazius, *Reipublicae Romanae in exteris provinciis, bello acquisitis, constitutae, commentariorum libri duodecim,* Frankfurt a. M., 1598, p. 26.

[4] Th. Mommsen, *ibidem ;* I. I. Russu, *Acta Mus. Nap.,* III, 1966, p. 436 et suiv.

[5] N. Gostar, *Materiale și cercet. arh.,* II, 1956, p. 635 et suiv. ; C. Daicoviciu, *Atti del III Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina,* Rome 1959, p. 193 *(Dacica,* Bucarest, 1969, p. 342) ; I. I. Russu, *op. cit.,* p. 445.

[6] I. I. Russu, *op. cit.,* p. 443—450 ; cf. A. Stein, *Die Reichsb. Dazien,* Diss. Pann., I, 12, Budapest, 1944, p. 25, n. 3.

le texte ayant recours à la méthode de l'interpolation, on pourrait considérer aussi les CIL, III, 56* et 90*.

CIL, III, 56* — *Analecta,* f. 5 v., „ad ipsa Apuli rudera“ [7].

M. MVNATIVS M. F.
CVM. BALBINO QVAES.
TIONVM CAVSARVMQ.
IVDEX FLAM. DIAL.
MVN. COL. APVLI.
PRO FELICI. EX. VRBE
REDITV. P.

L. 2 QVAE Zamosius, *Analecta* [2], p. 26 ; 1.3 STIONVM *ibid.;* 1.6 PRO FELICI EX VRBE REDITV P. *ibid.*

Selon I. I. Russu, ce texte „pourrait être inspiré par une inscription authentique contenant *ex urbe reditus* ou même par l'heureux retour de Zamosius et de Sombory à Padoue de leur voyage à Rome (1591)“ [8], explication qui nous paraît quand même un peu forcée.

L'inscription présentée pour telle par Zamosius ne pouvait être considérée autrement que comme une falsification grossière et malhabile. Mais, un examen plus attentif nous fait voir, qu'il y a là, dans certaines lignes, des éléments sur lesquels on pourrait encore discuter. Par exemple, la première ligne, M MVNATIVS M F. n'est pas complète, ce qui nous fait supposer que le côté droit de l'inscription manquait. On rencontre encore QVAES, FLAM et COL. APVL, qui trouvent dans le contexte leur place convenable. Si l'on revient maintenant à la constatation qu'il manquait une partie de son côté droit, alors QVAES / TIONVM CAVSARVM pourrait bien être complétée par *quaes[t(or) pa] t[r]onu[s] causarum,* ce qui n'est pas tout à fait impossible. On pourrait donc refaire ainsi le texte épigraphique (fig. 1) : *M. Munatius M.f.* ———*]* ————————, *quaes[t(or), pa] / t[r]onu[s] causarum, q(uin)[q(uennalis), / [I]I v[ir] e[t] flam(en), d[ec(urio)] / mun(icipii) [et] col(oniae) Apul(ensis) /*————————*ex v[etust(ate) / diru]tu[m] (?) p[ec(unia) sua]/*etc.

L'inscription, ainsi reconstituée, a été gravée à l'occasion de la construction (ou de la reconstruction) d'un édifice public ou religieux par *M. Munatius M.f.*———. Le nom du fondateur (ou du refondateur) était probablement suivi par la qualité de EQ. P. [9], qui aurait trouvé sa place dans la deuxième ligne. On pourrait ainsi

---

[7] Des *Analecta* l'inscription a été publiée par I. Gruterus, *Inscriptiones antiquae totius orbis Romani in absolutissimum corpus redactae olim auspiciis Iosephi Scaligeri et Marci Velseri,* Amsterdam, 1707, p. 115 no. 6 et ensuite par J. Seivert, *Inscriptiones monumentum Romanorum in Dacia mediterranea,* Vienne, 1768 no. 128 (il connaissait aussi les *schedae* de S. Köleseri). Par la filière de Gruterus et de Seivert l'inscription a été républiée par I. C. Orelli, *Inscriptionum Latinarum selectarum amplissima collectio ad illustrandum Romanae antiquitatis,* II, Turin, 1828, no. 3826, et seulement par la filière de Seivert, républiée par J. F. Neigebaur, *Dacien aus den Ueberresten des klassischen Alterthums,* Kronstadt, 1851, p. 133. no. 54 et par M. J. Ackner et Fr. Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien,* Vienne, 1865, p. 97, no. 461.

[8] I. I. Russu, *op. cit.,* p. 442.

[9] E. Zefleanu, *Apulum,* II, 1943—1945, p. 98—99, *C. Iul. Diocletianus, eq. p., dec. et augur col. Sarmiz., dec. col. Apul., patronus causarum* ; N. Gostar, *op. cit.,* p. 627 et suiv., ———*n. T. fil. Pap.* ———*nti, eq. p. a mil., [II vir] et flam. colo[n. Sal]r., qq. col. ss. dec. [mu]nic. Apul., patro[no] munic. Porol. et [coll]egior, itemque [cau]sarum ;* C. Daicoviciu, *Atti,* p. 182—183 (=*Dacica,* p. 341). Cf. J. Trynkowski, *Przeglad Historyczny,* LVI, 3, 1965, p. 381 et suiv. ; C. Daicoviciu, *Acta Mus. Nap.,* III, 1966, p. 156, n. 17 *(Dacica,* p. 389). On rencontre la questure, comme magistrature ou *munus,* chez les membres de l'ordre equestre de la Dacie (CIL, III, 1484).

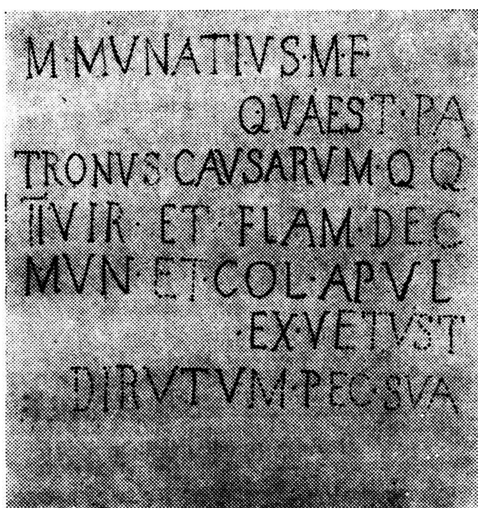

Fig. 1

connaître à Apulum encore un *patronus causarum*, magistrature temporaire assez rarement rencontrée dans les provinces [10].

Le nom de *M. Munatius M. f* ———, de vieille origine italique, venu probablement de Dalmatie [17], s'ajoute ainsi à ceux de *P. Aelii* [12], *T. Aelii* [13], *C. Antonii* [14],

[10] Pour les *patroni causarum*, à l'exception des inscriptions (CIL, III, 1486 ; *Materiale*, II, 1956, p. 627 et suiv. ; CIL, V, 7375 ; CIL, VIII, 5216 ; CIL, X, 4560 ; *Apulum*, II, 1943—1945, p. 98), comme source juridique continuent d'être *lex Malacitana* (CIL, II, 1964=ILS, 6089 ; Th. Mommsen, *Gesammelte Schriften I. Abt. Juristische Schriften*, I, Tübingen, 1909, p. 147 et suiv. ; P. F. Girard, *Textes de droit romain* [4], Paris, 1913, p. 112—119) et *Codex Iustiniani*, II, 7, 1, le *rescriptum* de Caracalla de 29 sept. 213. La bibliographie qui nous a été accessible : W. Kubitschek, *RE*, I, 436—438 ; B. Kuebler, *Diz. Epigr.* Et. De Ruggiero, II, 1, p. 147—148 ; Ch. Lecrivain, *Dict. Ant.*, Daremberg—Saglio, IV, 1, p. 355—356 ; Th Mommsen, *ibidem.*

[11] W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin, 1904, p. 362; M. Pavan, *Ricerche sulla provincia romana di Dalmazia*, Venise, 1958, p. 23, 46, 297, *Munatii* en Dalmatie documentés à Salonae et Asseria et dans le nord de l'Italie ; A. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapest, 1959, p. 157, *Munatii* de Pannonie d'origine italique (d'après J. Bortlik, *RLiÖ*, 16, 22, no. 18, *C. Munatius C. f. Ani.* de Carnuntum *(Ann. Ep.*, 1929, 201) originaire de Cremone) ; G. Alföldi, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest, 1965, p. 120, „zweifellos Italiker waren die... *Munatii*".

[12] CIL, III, 1104, 1107, 1182, 1207, 1209 ; C. Daicoviciu, *Anuarul Com. Mon. Ist. Trans.*, 1929, p. 305 *(Dacica*, p. 143) ; E. Zefleanu, *op. cit.*, p. 95—96 ; C. Daicoviciu, *Acta Mus. Nap.*, III, 1966, p. 156 *(Ann. Ep.*, 1930, 7 ; *Dacica*, p. 388—389) ; A. Kerényi, *A dáciai személynevek — Die Personennamen von Dazien*, Diss. Pann., II, 9, Budapest, 1941, p. 242.

[13] CIL, III, 1213 ; A. Kerényi, *ibidem.*

[14] CIL, III, 7804 ; A. Kerényi, *ibidem.*

M. Antonii[15], *C. Iulii*[16], et *C. Nummii*[17] de *l'ordo equester* attestés à Apulum.

CIL, III, 90* = *Analecta,* f. 8, „extat lapis ad Ulpiam Traianam... ad latus urbis, qua amphitheatri magnifici rudera spectantur" (fig. 2 d'après le dessin fantaisiste de Baron v. Hohensausen)[18].

M. PAPIRIO. M. F. COR.
PRAEF. COH. I. PANN. IN DACIA
PRAEF. RIPAE. TIBISSI DANVVII.
CVRATORI PONTIS AVG. IN MOESIA
IIVIRO POP. PLESQ. VLPIA. TRAIA
SAR. PATR. H.M.P.

L. 2 PAN Zamosius, *Analecta*², p. 11, Gruterus, p. 448, 3, Seivert 75 ; 1.3 Zamosius précise dans ses *Analecta,* que dans l'inscription il était *Tibisci* et alors TIBISSI peut être une erreur de l'imprimerie, comme PLESQ de la 1.5 (cf. Mommsen, CIL, III, p. 11*) ; 1.5 PLEBSQ Zamosius, *Analecta*², p. 11, Gruterus, *ibid.*, Seivert, *ibid.;* PLEBQ Hohenhausen, *Daciens,* p. 51 ; TRAIAN Gruterus, *ibid.*, Seivert, *ibid.* Une autre répartition des lignes est donnée par Gruterus et Seivert.

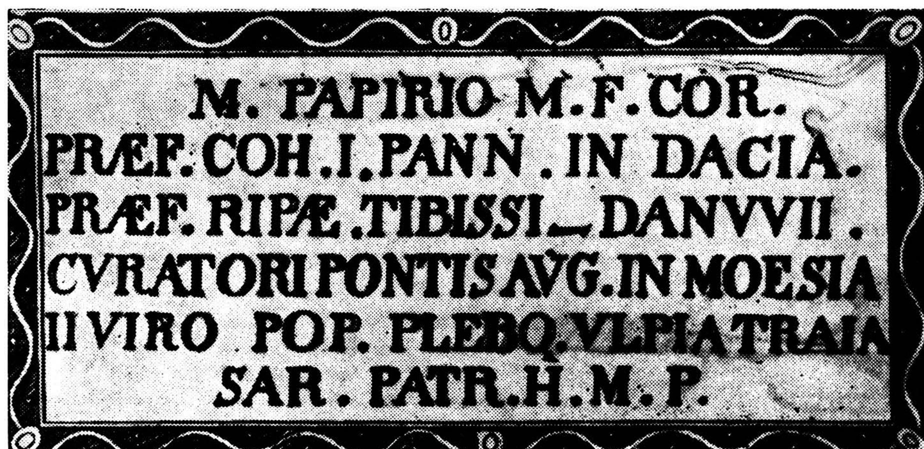

Fig. 2.

[15] CIL, 1433 ; A. Kerényi, *ibidem ;* C. Daicoviciu, *Acta Mus. Nap.*, III, 1966, p. 155 (*Dacica,* p. 388).

[16] E. Zefleanu, *op. cit.*, p. 97.

[17] CIL, III, 1217, 7739 ; A. Kerényi, *op. cit.*, p. 243.

[18] Des *Analecta* l'inscription a été reprise par I. Gruterus, op. cit., p. 448. no. 8, Ariosti, mss., III, 47, A. Huszti, *Dacia mediterranea seu Transilvania vetus et nova,* Cluj, 1740, no. 19, J. Seivert, *op. cit.*, no. 75 et enfin par B. v. Hohenhausen, *Die Alterthümer Daciens aus dem heutigen Siebenbürgen,* Vienne, 1775, p. 51. Par la filière de Gruterus l'inscription a été republiée par I. C. Orelli, *op. cit.,* II, 3254 et, seulement par la filière de Seivert, par I. F. Neigebaur, *op. cit.*, 23, no. 16 et M. J. Ackner—Fr. Müller, *op. cit.*, p. 43, no. 117 (voir Ackner—Müller, *ibidem* et Th. Mommsen, CIL, III, p. 11*).

Devant un texte pareil, formé d'éléments tellement disparates et empruntés de différentes catégories d'inscriptions, personne ne pouvait mettre en doute le caractère entièrement faux du document. Dans les *Analecta* de Zamosius, l'inscription vient s'insérer après une sommaire description géographique de la Dacie, où il était question de la rivière de *Tibiscus*. En tenant compte de la place que l'inscription occupe dans les *Analecta*, I. I. Russu a émis l'hypothèse que ce faux serait d'un bout à l'autre inventé par Zamosius, „qui avait besoin d'une confirmation épigraphique locale" de la rivière de *Tibiscus*[19]. Quant à cet „hydronyme" *Tibissis* de l'inscription, à notre avis, il n'en serait pas exactement ainsi. On constate, cette fois-ci encore, que l'inscription était fragmentaire ; on voit que la première ligne, M PAPIRIO M F COR, ne pouvait finir de la sorte et il s'agit donc d'une lacune du côté droit du texte. Dans les lignes suivantes, après PRAEF COH I PANN, il y a donc PRAEF———RI PAL TIBIS, ce qui, selon les connaissances de Zamosius en matière d'histoire militaire de la Dacie, ne pouvait être que *praef (ectus) ripae Tibissi* (ou *Tibisci*). Plus loin, au lieu de CVRATORI PONTIS AVG dans le texte authentique a pu être *[pro]curatori Aug(usti) [provinciae] Ponti*. Tout aussi IN DACIA et IN MOESIA, nous croyons que dans le texte épigraphique a pu figurer *[prov]in[c(iae)] Dacia[e———] et [prov]in[c(iae)] Moesia[e———*.]. Mais le nom DACIA, qui retrouve sa position réelle dans les lignes inférieures, a été projeté par Zamosius dans la deuxième ligne, après COH I PANN. La dernière remarque est qu'après le nom de *M. Papirius M.f. Cor———*, où Zamosius lui même, ou plutôt l'imprimeur, ont omis par erreur une ligne du texte. Pour le reste, DANVVII, IIVIRO, POP et PLESQ, il est bien inspiré d'autres inscriptions, ou plus ou moins dû à la fantaisie de Zamosius.

Ces observations faites, nous croyons que l'inscription pourrait être refaite de la sorte (fig. 3) : *M. Papirio M. f. Cor———/ [praef(ecto) al(ae) ————, trib(uno) leg(ionis) ———], / praef(ecto) coh(ortis) I PANN(oniorum), praef(ecto) [nume] / ri Pal[m(yrenorum)] Tibisc [ensium, pro] / [5] curatori Aug(usti) [provinciae]/ Ponti, [item pro / v]in[c(iae)] Moesia[e sup(erioris)* vel *inf(erioris) et pro / v] in[c(iae) Dacia[e Apul(ensis)], a(genti) v(ice) p(raesidi), / col(onia)] Ulpia Traia[na Aug(usta] Dacic(a)] / [10] Sar[miz(egetusa)] / patr[ono]*.

C'est donc une inscription honoraire dédiée à *M. Papirius M. f. Cor———*. Les trois dernières lettres pourraient être un cognomen *(Cornelianus, Cornutus* etc.) ou bien la tribu *(Cornelia)*. Le diplôme militaire CIL, XVI, 163 du 2 juillet 110[20], nous fait connaître en Dacie la *coh. I Pannoniorum veterana*, qui était *quingenaria* et avait donc pour commandant un *praefectus*. On retrouve plus tard cette cohorte en Mésie supérieure[21]. La deuxième unité militaire, conservée par le texte du Zamosius, *numerus Palmyrenorum Tibiscensium*, est bien documentée dans l'épigrapie[22].

---

[19] I. I. Russu, *op. cit.*, p. 441.

[20] C. Daicoviciu, *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 333 et suiv.

[21] W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen*, Berlin, 1938, p. 176—177 ; K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten am Rhein und Donau*, Diss. Bern., I, 3, Berne, 1951, p. 182—183 ; L. Balla, *Debreceny Déri Múzeum Évkönyve*, 1968, p. 114 ; V. Gerasimova, *Arheologia*—Sofie, 4, 1969, p. 6 et suiv.

[22] G. Cantacuzino, *Cîteva corpuri barbare din armata romană de la Augustus la Gallienus*, Bucarest, 1929, p. 72 et suiv. ; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 199 ; H. T. Rowell, *RE*, XVII, 2550 ; W. Wagner, *op. cit.*, p. 213 ; C. Daicoviciu, *Acta Mus. Nap.*, II, 1965, p. 135 et suiv. (*Dacica*, p. 363 et suiv.) ; I. I. Russu, *Acta Mus. Nap.*, VI, 1969, p. 175 ; M. Moga, *Acta Mus. Nap.*, VII, 1970, p. 136 et suiv. ; S. Sanie, *Dacia*, N. S., XIV, 1970, p. 405 et suiv.

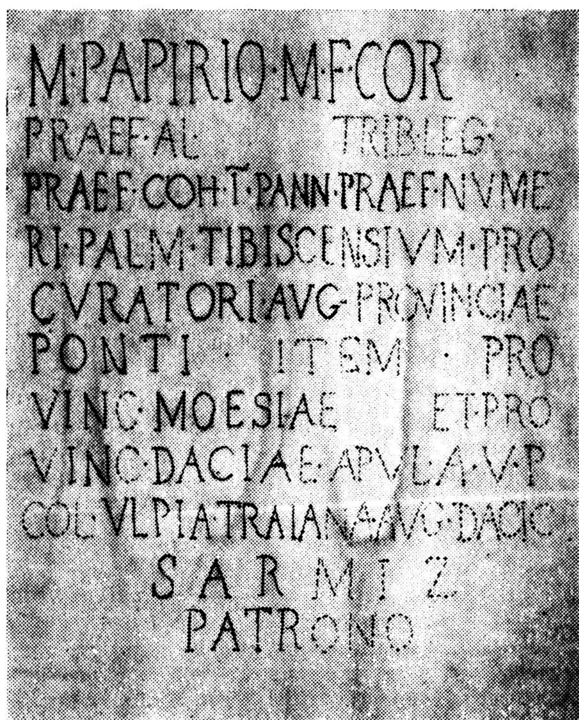

Fig. 3.

M. Papirius M. f. Cor*———, de *l'ordo equester*, est passé par les *quattuor militiae equestres [23] et, ensuite, il a obtenu les fonctions procuratoriennes [24]. La carrière militaire a été redigée de bas en haut, mais la carrière procuratorienne de haut en bas. Le monument a été érigé pendant qu'il était *procurator provin-*

---

[23] A. v. Domaszewski—B. Dobson, *Die Rangordnung des römischen Heeres* ^{2}, Köln—Gratz, 1967, p. 108, 131.

[24] Comme *procurator provinciae Ponti* (quelquefois liée de Cappadoce, Armenie Mineure ou Lycaonie Antioche) il était seulement *sexagenarius* dans la circonstance qu'il fonctionnait ***ad census accipiendos*** (cf. H.—G. Pflaum, ***Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire***, Paris, 1960. 1961, no. 307 et 1078 ; G. Winkler, ***Bayerische Vorgeschichtsblätter***, 36, 1, 1971, p. 60). Ainsi ***M. Papirius M. f. Cor*———**, après les quatres milices equestres, a été normalement promu dans le rang d'un procurateur sexagenaire et donc avec raison on peut soupçonner AD CENS au lieu de ITEM. Mais la procuratelle de la Mésie supérieure ou inférieure était réservée pour les centenaires (A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Diss. Pann., I, 11, Budapest, 112—116) et tout aussi la procuratelle financière de la Dacie Apulensis (A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Diss. Pann., I, 12, Budapest, 1944, p. 79 ; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945, p. 100; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, Bucarest, 1969, p. 64.

ciae Daciae Apulensis et *agens vice praesidis* et en qualité de patron de la *col. Ulpia Traiana Aug. Dacica Sarmizegetusa*[25].

Du fait que *numerus Palmyrenorum Tibiscensium* était sous le commandement d'un *prafectus* et non d'un *praepositus*[26] et que la ville de *Sarmizegetusa* n'était pas encore *metropolis*[27], on peut dater l'inscription pendant les années des empereurs Septime Sévère et Alexandre Sévère (193—235).

---

[25] Cf. CIL, III, 1456 (=ILS, 1371), 1464 (=ILS, 1370), 1625 ; A. Stein, *Dazien*, p. 61—65, 71—72, 76 ; C. Daicoviciu, *La Trans.*, p. 101; idem, *Atti*, p. 188—189 (*Dacica*, p. 338—339) ; M. Macrea, *op. cit.*, p. 64—65, 89.

[26] A. v. Domaszewski—B. Dobson, *ibidem ;* cf. H. T. Rowell, *op. cit.*, 1336.

[27] C. Daicoviciu, *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 516 et suiv. (=*Ann. Ep.*, 1933, 248); idem, *La Trans.*, p. 128 n. 2 ; idem, *Acta Mus. Nap.*, III, 1966, p. 154 ; C. Daicoviciu—H. Daicoviciu, *Ulpia Traiana*[2], Bucarest, 1966, p. 39 ; D. Tudor, *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia romană*, Bucarest, 1968, p. 75 ; M. Macrea, *op. cit.*, p. 69.

NICOLAE SUŢU ŞI UNIREA PRINCIPATELOR

DE

GH. PLATON

Problema, abordată chiar şi în limitele reduse ale comunicării noastre, ar putea, pe bună dreptate, să surprindă. Personalitatea complexă a beizadelei şi, mai ales, opera sa economică au fost amplu studiate în literatura noastră de specialitate [1]. De altfel, el însuşi a avut grijă, în ale sale *Memorii* [2], să servească posterităţii imaginea pe care singur şi-a modelat-o, cu migală şi, trebuie s-o spunem, cu talent şi inteligenţă.

În chestiunea ce ne interesează, N. Suţu înfăţişează, cu lux de amănunte, uneori, etapele mai importante ale perioadei Unirii, subliniindu-şi continuu poziţia, făcînd aprecieri şi judecăţi asupra oamenilor şi evenimentelor. Adeseori, acestea sînt interesante şi, în orice caz, suficient de clare — nu ştim dacă sînt şi la fel de conforme cu realitatea — pentru a-i defini concepţia şi atitudinea. În lipsa altor lucrări de gen, *Memoriile* reprezintă singurul izvor ce conturează liniile personalităţii autorului şi unul dintre cele mai importante nu numai pentru perioada Unirii, ci pentru întreaga epocă la care se referă.

Acordîndu-i importanţa ce o merită, nu admitem, fireşte, că cercetările nu pot completa sau chiar infirma unele date de importanţă deosebită inserate în opera amintită, rezultate din observarea sau participarea activă a logofătului la evenimentele vremii. Cercetarea lărgeşte continuu orizontul cunoaşterii istorice, confirmă sau completează, înlătură imaginile false, aduce în circuitul ştiinţific informaţii şi puncte de vedere noi.

Documentul ce-l supunem discuţiei dovedeşte acest adevăr — în eventualitatea în care mai era necesară proba. El ne oferă indicii importante asupra logofătului şi epocii şi completează, în acelaşi timp, unele din informaţiile acestuia. Extrasă din Arhivele Ministerului de externe al Belgiei, piesa face parte din dosarul personal al lui Edouard Blondeel van Cuelebroeck [3]; acesta, numit încă

---

[1] Cf. Victor Slăvescu, *Viaţa şi opera economistului Nicolae Suţu (1798—1871)*, Buc., 1941, N. Şuţu. *Opere*, Ed. ştiinţifică, Buc., 1957, ediţia J. Veverca.

[2] *Mémoires du prince Nicolas Soutzo grand-logothète de Moldavie 1798—1871*, publiés par Panaïoti Rizos, Vienne, 1899.

[3] Archives du Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce extérieur de Belgique, dossier 34/1 personnel, doc. nr. 44. Documentul este o copie, anexată la depeşa nr. 23, din 23 martie 1857, în care se face notaţia că scrisoarea, într-o conjectură viitoare, ar putea fi convenabil, să fie adresată lui sir Henry Bulwer, comisarul Marii Britanii în Principate.

din octombrie 1848 ca reprezentant al Belgiei acreditat pe lîngă Poartă, în epoca ce ne interesează ocupa postul de ministru rezident la Constantinopol [4].

Destinul diplomatului belgian a fost strîns legat de evenimentele din Principate. Activitatea sa, în această perioadă a carierei, căreia, nădăjduim, să-i putem consacra o lucrare specială, a înscris o semnificativă pagină în relaţiile ţării sale cu Principatele, ce se doreau transformate într-o Belgie a orientului European. Acestei activităţi îi datorăm şi documentul ce formează obiectul principal al preocupărilor noastre.

La propunerea sa, în urma aprobării superiorilor, Blondeel, la sfîrşitul anului 1856, întreprinde o călătorie în Bulgaria, Principate şi Serbia pentru a inspecta consulatele belgiene şi a studia condiţiile în vederea înfiinţării unor consulate noi. Este interesant de remarcat faptul că, încă din prima parte a anului, agentul Belgiei la Bucureşti, Jacques Poumay, în rapoartele sale, comunicînd dorinţa „unanimă" de unire sub un principe străin, consemna că printre candidaţii pe care românii i-ar dori în fruntea Principatelor unite, „în întrunirile politice" se vorbeşte, mai ales, de contele de Flandra. Acesta, „în conformitate cu opinia marei majorităţi" ar fi singurul prinţ străin acceptabil „avîndu-se în vedere neutralitatea Belgiei şi bunele sale relaţii cu celelalte Curţi" [5].

Nu este locul să stăruim aici asupra rezultatelor călătoriei în Principate a diplomatului belgian. Lucrurile sînt încă învăluite în mister. Ştim însă că a stabilit legături şi contacte cu numeroase cercuri şi persoane.

Călătoria sa a stîrnit numeroase suspiciuni. S-a acreditat aserţiunea — ce şi-a găsit un larg ecou în presa europeană — că ar fi încercat să discrediteze Turcia şi pe sultan, să servească interesele Rusiei, punîndu-şi întreaga sa influenţă în serviciul agitatorilor anti-turci, pronunţîndu-se şi chiar făcînd intrigi în favoarea unirii Moldovei şi a Ţării Româneşti sub sceptrul contelui de Flandra [6].

După un răsunător conflict diplomatic, ce a preocupat îndeaproape opinia europeană, la cererea Porţii, care solicitase rechemarea diplomatului, se ajunge la o formulă de compromis potrivit căreia Blondeel este mutat la Atena de unde, în scurtă vreme, este chemat să îndeplinească importante misiuni în serviciul ţării sale [7].

Pentru a se disculpa şi a demonstra că atitudinea sa a fost corectă, în sensul impus de poziţia de neutralitate a ţării ce o reprezenta, Blondeel redactează numeroase rapoarte la care anexează copiile unor documente pe care le poseda sau pe care le solicitase expres unor personalităţi din Principate. La cerere, au dat referinţe spre a proba corectitudinea atitudinii diplomatului, printre alţii, N. Vogoride şi Alexandru Ghica [8]. Printre aceste documente se află şi scrisoarea logofătului Suţu al cărei caracter însă este cu totul deosebit.

---

[4] Cf. Albert Duchesne, *Le Consul Blondeel en Abyssinie (1840—1842). Contribution à l'histoire précoloniale de la Belgique*, Institut Royal colonial Belge, Sections des sciences morales et politiques, *Mémoires*, série historique, tom XXX, fasc. 3. Lucrarea conţine un scurt expozeu al vieţii şi activităţii diplomatului.

[5] Archives du Ministère des Affaires Etrangères... de Belgique, *Correspondance politique*, Légations, Roumanie, 2-e vol. (1857—1860) doc. nr. 5 (depeşa nr. 315, din 2/14 martie 1857). Vezi şi 1-er vol. (1852—1856), doc. nr. 210 (depeşa din 10 aprilie 1856). Vezi şi A. Duchesne, *op. cit.*, p. 57.

[6] A. Duchesne, *op. cit.*, p. 57.

[7] *Ibidem*, p. 59—66.

[8] Într-un ultim memoriu, din 30 noiembrie 1857, Blondeel înşiră toate documentele ce le-a trimis ministrului său spre a se justifica. Cf. M.A.E.B., dossier 34/1 personnel. Majoritatea documentelor nu sînt numerotate. Ele sînt aşezate în ordinea datării.

Atît conţinutul scrisorii, cît şi prezenţa sa în dosarul personal al lui Blondeel[9], îngăduie unele constatări nu lipsite de interes.

Ştim despre Nicolae Suţu, potrivit spuselor sale, că a fost printre primii care a conceput şi a afirmat ideea prinţului străin şi ca *accesoriu necesar*, unirea Principatelor ce trebuia realizată doar pentru a conferi alesului o situaţie mai demnă[10]. Cînd, spre sfîrşitul domniei, Grigore Ghica a luat iniţiativa unirii, membrii consiliului său au convocat o consfătuire, ţinută la Mavrogheni, la care au participat 24 de boieri, printre care se număra şi logofătul. Unirea a fost problema ce a constituit obiectul exclusiv al discuţiei. *„Am opinat primul*, notează N. Suţu, că o consider inseparabil legată de clauza principelui străin şi că nu o voi accepta decît cu această condiţie[11].

Ajungîndu-se la o înţelegere în acest sens, a fost semnat un fel de program, fiecare obligîndu-se ca, în felul său, să-i popularizeze conţinutul[12].

Ne interesează mai puţin aici, în limitele impuse comunicării noastre, să stabilim care anume interese au impus adoptarea unei asemenea maniere în problema Unirii şi pe ce poziţii se postau membrii consiliului domnesc. Importanţă prezintă, în cazul nostru, fireşte, doar faptele şi opinia logofătului.

Cu o optică ce-i este proprie — relatarea sa prezintă un interes particular — N. Suţu descrie cum, sub influenţa *demagogilor*, societatea s-a împărţit în unionişti şi separatişti şi cum, în cadrul partidului unionist, s-au cristalizat trei curente : acel care considera unirea Principatelor într-o manieră absolută, degajînd-o de orice altă consideraţie accesorie ; curentul care lega unirea, *inseparabil*, de un prinţ străin şi, în sfîrşit, acela, mai slab reprezentat, care o condiţiona de alegerea unui domnitor autohton[13].

Referindu-se la problema prinţului străin, logofătul face următoarea precizare, deosebit de importantă. Pe măsură ce devenea mai manifestă dificultatea de a determina diplomaţia să accepte concesiunea prinţului străin, cu atît ideea era îndepărtată din programul unioniştilor puri ; aceştia mergeau pînă acolo încît atribuiau acelora ce continuau s-o susţină intenţia perfidă de a urmări eşecul unirii prin conexiunea necesară a celor două principii[14].

Cînd lucrurile au luat o asemenea întorsătură, înainte chiar ca Grigore Ghica să fi părăsit tronul, logofătul, aşa cum mărturiseşte, s-a *abţinut* de la orice angajare. Domnitorul însuşi, considerînd că intenţiile sale fuseseră depăşite şi că direcţia ce el o imprimase spiritelor era pe punctul de a devia şi a degenera în agitaţie anarhică, a interzis orice întrunire ulterioară. Mişcarea însă nu a mai putut fi oprită[15].

„Sînt unul dintre acela — notează în continuare N. Suţu — *care au susţinut pînă la capăt* principiul prinţului străin ; am făcut-o cu toată sinceritatea convingerii mele ; n-am putut să-mi calc pe conştiinţă nici să-mi adaptez judecata convenienţelor diplomatice a unei puteri sau a alteia. Motivele opiniei mele sînt expuse în *memoriul* care urmează, memoriu ce l-am redactat la timpul oportun a cărei utilizare însă *a devenit inutilă*“[16].

Afirmaţiile de mai sus, făcute în anul 1857, sînt inserate într-un context intitulat *Sur la question de l'union des Principautés ;* memoriul amintit, cu titlul *Considérations relatives à la question de l'union des deux Principautés,* purtînd

---

[9] Întregul material, referitor la călătoria în Principate este ordonat, în cuprinsul mapei, într-un dosar cu menţiune specială.

[10] *Mémoires*.., p. 276.

[11] *Ibidem,* p. 272 (Sublinierile sînt ale noastre).

[12] *Ibidem.*

[13] *Ibidem,* p. 276—279.

[14] *Ibidem,* p. 278.

[15] *Ibidem,* p. 272.

[16] *Ibidem,* p. 278 (Sublinierile sînt ale noastre).

aceeaşi dată, conţine o amplă expunere care fundamentează, mai cu seamă, poziţia a cărei partizan era logofătul: unirea sub un principe străin [17].

Datele de mai sus, extrase din *Memoriile* logofătului, sînt necesare pentru înţelegerea conţinutului documentului nostru.

Cel mai interesant fapt, ce depăşeşte în importanţă însuşi cuprinsul actului este că acesta probează existenţa legăturii dintre ministrul belgian şi Nicolae Şuţu, legături de care logofătul nu pomeneşte nimic.

Împrejurările în care a fost stabilită legătura nu ne sînt cunoscute; dată fiind însă existenţa acesteia şi poziţia logofătului în privinţa unirii apare limpede că vizita lui Blondeel în Principate depăşea scopul informativ afişat cu atîta ostentaţie. După cît se pare, zvonurile care circulau nu erau cu totul lipsite de fundament.

Pentru început, diplomatului belgian i-a fost pus la dispoziţie un memoriu la care era adăugată o schiţă cuprinzînd cîteva puncte fundamentale ale unei constituţii (Anexa). Nu este exclus ca *memoriul* în cauză să fie acelaşi cu cel inserat în amintirile logofătului, al cărui titlu l-am indicat mai sus şi în care este formulată cu atîta claritate necesitatea unirii sub un principe străin.

Înainte de a pleca din Galaţi spre Constantinopol, aşa cum se desprinde din documentul nostru, Blondeel, într-o scrisoare în care aprecia, aşa cum se pare, calităţile şi, mai ales, strădania logofătului, îl solicita să-şi formuleze ideile într-un program mai larg.

Nicolae Suţu a dat curs fără multă întîrziere acestei cereri, cu atît mai mult cu cît manifesta o profundă îngrijorare faţă de formele radicale ale luptei pentru unire, îngrijorare ce se desprinde, de altfel, deosebit de limpede şi din *Memoriile* sale [18].

In condiţiile pregătirii alegerilor pentru Adunările ad-hoc şi a patimilor dezlănţuite, logofătul subliniază pericolul ce l-ar reprezenta tendinţele extreme ce s-ar manifesta în viitoarele adunări. Considerînd că împrejurările impun intervenţia Puterilor, pe a căror înţelepciune trebuia să se sprijine organizarea fundamentală a ţării, boierul se pronunţă pentru o cale de mijloc care să promoveze progresul „à la condition qu'il ne devance pas beaucoup les moeurs" (Anexa). Întregul document este o pledoarie în acest sens.

Pentru a demonstra necesitatea acestei poziţii, logofătul dezvoltă proiectul de organizare fundamentală ce-l prezentase iniţial diplomatului belgian; noul document îl ataşează scrisorii noastre [19] (Anexa). Cu acest prilej, aflăm — faptul nu este consemnat în *Memorii* — că documentul a fost redactat pentru Teodor Balş, la cererea acestuia, probabil, el fiind comunicat, totodată şi ambasadorului englez la Constantinopol, Stratford Caning. Lui Blondeel însă i se trimite o redacţie ce suferise unele modificări. De asemenea, documentului îi este alăturat „un *mémoire* de circonstance propre a soulever un coin du voil qui enveloppe notre situation".

Indiferent dacă este vorba de alt document decît acel înmînat iniţial, este cert că una dintre aceste două piese trebuie să fie acel inserat în lucrarea postumă a logofătului [20], prin intermediul căruia diplomatul belgian lua cunoştinţă de o poziţie ce nu era proprie numai lui N. Suţu. Caracterul confidenţial a celor comunicate este subliniat în încheierea scrisorii.

---

[17] *Ibidem*, p. 279—282. Logofătul consideră că atunci cînd lucrurile se vor limpezi şi cînd pasiunile se vor domoli, se va constata că ordinea ideilor a fost intervertită, că punctul principal a fost pe nedrept ataşat celui accesoriu, că, într-un cuvînt, ceea ce ar urma să formeze baza dezideratului ce trebuie expus nu constă în *unire* ci în *alegerea unui prinţ străin cu unirea principatelor*. *Ibidem*, p. 285—286. (Sublinierea este a noastră).

[18] *Loc. cit.*, p. 276 şi urm.

[19] Din nefericire, acest proiect nu figurează printre hîrtiile lui Blondeel.

[20] Cf. *Mémoires*, p. 276—288.

Documentul nostru este important, deci, nu numai prin faptul că reliefează atmosfera încordată, de puternică efervescenţă, în care se desfăşura procesul de constituire a statului naţional, nu numai pentru că subliniază — o dată mai mult — poziţia moderată pe care o reprezenta, printre alţii, N. Suţu. Mai presus de toate acestea, el verifică faptul că obiectivul călătoriei lui Blondeel în Principate depăşea cadrul afişat prin instrucţiunile oficiale.

Piesa reprezintă un important element în reconstituirea evenimentelor al căror erou a fost diplomatul belgian. Aceste evenimente, asupra cărora vom stărui separat, înscriu o interesantă pagină din istoria legăturilor dintre Belgia şi România, ce-şi clădea acum temelia unităţii sale.

Légation de Belgique

Nr. d'ordre 23 Constantinople, le 26 Mai 1857

Annexe I

Copie

Annexe 2-me au Nr. 23

Monsieur le Ministre

J'avais hâte de répondre à l'aimable lettre que Votre Excellence m'a fait l'honneur de m'adresser avant son départ de Galatz. La crainte d'être taxé de banalité m'a fait ajourner l'accomplissement de ce devoir à fin d'être en mesure de vous communiquer quelques nouvelles notions sur des objets propres à intéresser un âme du bien (sic) tel que Votre Excellence.

Vous m'y encouragez d'ailleurs par une appréciation tellement au-dessus de mon mérite que dans les circonstances actuelles je crois m'acquitter d'un devoir consciencieux en éclairant sur nos besoins les personnes bien placées pour contribuer à l'amélioration de notre sort. Le mémoire dont Votre Excellence avait pris connaissance était muni d'une esquisse contenant quelques points fondamentaux d'une charte. J'ai cru utile depuis lors de donner plus d'extension à cette esquisse, j'y ai été conduit moins par un vain penchant à coucher mes idées sur le papier que par des convictions que m'ont inspirées les faits dont je suis témoin. En vue du malaise et de l'agitation qui règnent dans nos pays je me suis souvent demandé pourquoi les grandes Puissances qui se méfient sans doute de notre capacité se sont reservé le dernier mot sur nos destinées n'ont elles pas commencé par le prononcer afin de nous épargner une longue transition pendant laquelle toutes les passions sont en fermentation, toutes les aspirations en émoi pendant laquelle la lutte entre l'avenir et le passé se perpetue au milieu d'une société dirigée par des tendances contraires. J'ai fini par me persuader que ce qu'il y aurait de mieux à désirer serait de nous en reposer pour notre organisation fondamentale sur la sagesse même des Puissances qui en dernier ressort doivent poser les bases de nos destinées plutôt que de nous abandonner à la chance des élémens qui pourraient surgir dans les assemblées appelées à formuler des voeux. Trois grands écueils peuvent être à redouter dans la composition de ces assemblées : l'ignorance, les tendances rétrogrades, le radicalisme. *L'ignorance* ne peut que prédominer au milieu des élémens auxquels les Divans devront en grande partie leur formation. Ce qui tend à la voiler ne consiste jusqu'à un certain point que dans des idées tout empruntées mal conçues et mal appliquées ; dans des imitations qui ne trouvent aucun point d'appui dans nos moeurs et ne tiennent aucun compte de l'état de notre développement social. En présence d'une transition morale qu'il est essentiel d'opérer avec ménagement il est naturel de voir une société qui n'a pas été préparée graduellement à entrer dans une nouvelle ère se débattre entre les errements du passé et les aspirations à un meilleur avenir.

Il y a donc à constater d'un côté des idées rétrogrades qui s'attachent à la routine qui s'alarment de toute innovation qui se retranchent dans un exclusivisme [...] et font reculer le pays à force de le laisser devancer par les progrès incessants que la civilisation fait partout ailleurs. D'un autre côté apparaît un parti extrême qui laissant derrière lui les principes d'un progrès moderé ne rêve que le renversement de l'ordre existant la licence l'avènement du Prolétariat (sic). Au milieu de ces tiraillements et de ces tendances exagérées, qui finissent d'ordinaire par étouffer ou par absorber les opinions de ceux qui aspirent au progrès mais à la condition qu'il ne devance pas beacoup les moeurs.

Les plus sages ont raison de se méfier de ce que peuvent enfanter les assemblées locales et de désirer que la Conférence prenne une large part dans l'organisation des Principautés. C'est dans cette pensée que j'ai cru nécessaire de donner plus de développement au projet d'organisation fondamentale que Votre Excellence trouvera ci-joint. J'y ai annoncé le projet dont l'article 139 fait mention et que j'avais redigé pour le défunt Caïmacam. Cette pièce avait été communiquée dans le temps à lord Redcliffe, après je l'ai retouchée depuis dans quelques endroits. J'y joins un mémoire de circonstance propre à soulever un coin du voile qui enveloppe notre situation. Le fait est que l'ensemble des circonstances qui nous environne est désolant. Dans la société les passions et les intérêts s'agitent sous le masque du patriotisme qui n'est que le partage de peu de gens consciencieux. Dans l'administration la dernière dégradation et l'ineptie prédominent au milieu des conjonctures les plus délicates où le pays se soit jamais trouvé. Telle est en un mot notre situation actuelle. Je n'ai pas cru devoir voiler la vérité en parlant à Votre Excellence dont le caractère et les sentiments m'ont inspiré une entière confiance. Je vous livre Monsieur le Ministre ces notions confidentiellement m'en reposant sur votre sage appréciation de l'usage que vous croirez utile d'en faire.

Je vous prie en terminant cette trop longue épître de disposer de moi en toute occasion et d'agréer l'assurance de la haute considération avec laquelle j'ai l'honneur d'être

De Votre Excellence
Le très humble serviteur
signé N. Soutzo

DIN FRĂMÎNTĂRILE POLITICE ALE PERIOADEI DE INSTABILITATE GUVERNAMENTALĂ ŞI PARLAMENTARĂ (1866—1871)

Încercări de revizuire a Constituţiei

DE

V. RUSSU

Constituţia de la 1866, legea fundamentală ce trebuia să stea la baza organizării regimului politic instituit după 11 februarie, a fost elaborată şi votată în grabă, dar ea nu a satisfăcut, pe deplin, interesele nici uneia din grupările liberale sau conservatoare. Votarea ei, rezultat al unor necesităţi presante interne şi externe, nu echivala, aşa cum s-ar părea la prima vedere, cu acceptarea necondiţionată a tuturor prevederilor sale şi în special a celor ce urmau să determine culoarea politică a corpurilor legiuitoare. Organizarea noului regim, făcută sub semnul preponderenţei conservatorilor, a provocat nemulţumiri şi a contribuit, într-o măsură substanţială, la izbucnirea unor puternice frămîntări ce au atins un înalt grad de intensitate în perioada anilor 1866—1871.

După cum se ştie, perioada cuprinsă între 1866—1871 s-a caracterizat printr-o acută instabilitate guvernamentală şi parlamentară [1]. Una din formele de manifestare ale acestei crize politice o putem găsi, fără îndoială, în lupta dusă de grupările liberale şi conservatoare pentru impunerea unei noi constituţii, care să răspundă mai bine intereselor urmărite de cele două tabere aflate, atunci, într-un continuu conflict. Pînă la 1871, constituţia de la 1866 nu a fost considerată decît un act cu caracter provizoriu, urmărindu-se, în permanenţă, revizuirea ei [2].

Lupta dusă în jurul constituţiei, parte integrantă a unui conflict mai adînc, iscat în jurul problemei puterii în cadrul noului regim, s-a complicat şi datorită faptului că noul domnitor, Carol de Hohenzollern, a încercat, în mai multe rînduri, să restrîngă libertăţile publice pentru a putea ajunge la instituirea unui regim autoritar. Aceste încercări, deşi nu au putut fi transpuse în practică, au fost cunoscute, parţial, în epocă şi au exercitat o influenţă destul de însemnată asupra frămîntărilor politice interne. Planurile lui Carol de Hohenzollern n-au putut fi realizate datorită opoziţiei grupărilor liberale, în primul rînd a celei

---

[1] *Istoria României,* IV, Edit. Acad., Bucureşti, 1964, p. 535—560.

[2] V. Russu, *Instituirea şi organizarea regimului politic al burgheziei şi moşierimii (februarie-iunie 1866)* în „An. şt. ale Univ. „Al. I. Cuza“ din Iaşi“, serie nouă, secţiunea III, a. Istorie, tomul XVI, anul 1970, fasc. 2, p. 147—149.

radicale, care s-au arătat profund nemulțumite mai ales atunci cînd domnitorul a făcut apel la puterile garante pentru a le obține sprijinul în vederea modificării constituției.

Problema aceasta, deși prezintă un deosebit interes pentru înțelegerea frămîntărilor politice din perioada instabilității guvernamentale, nu a reținut prea mult atenția istoriografiei noastre. Referiri speciale s-au făcut numai în legătură cu încercarea lui Carol I — este vorba de aceea din 1870 — de a obține sprijinul puterilor garante în vederea revizuirii legii fundamentale ce fusese adoptată în 1866 [3]. În plus, analiza este bazată exclusiv pe memoriile lăsate de domnitor și de aceea nu a fost posibilă precizarea modificărilor pe care acesta intenționa să le aducă constituției. Memoriul pe care Carol I l-a pregătit, în cazul abdicării [4], nu a fost dat publicității ceea ce nu a îngăduit cunoașterea exactă a intențiilor sale. Or, în faza actuală a cercetărilor problema se impune a fi reluată. Aceasta cu atît mai mult cu cît unele documente, păstrate în Fondul casei regale de la Arhiva istorică centrală, par să arunce lumini noi asupra acestei interesante chestiuni. În comunicarea de față, fără a avea pretenția epuizării problemei, ne propunem să aducem unele precizări, care să îngăduie lămurirea adevăratelor intenții nutrite de Carol I față de constituția de la 1866. Vom încerca, de asemenea, în măsura permisă de materialul documentar, să reliefăm și faptul că preocuparea domnitorului pentru revizuirea legii fundamentale nu s-a născut numai datorită împrejurărilor specifice ale anului 1870. Atunci, după cum rezultă din informațiile existente, Carol I a încercat să obțină doar sprijinul puterilor garante în vederea înfăptuirii unui plan la care medita de la începuturile domniei sale.

După cum se știe, constituția de la 1866, elaborată sub semnul influenței conservatorilor, i-a acordat noului domnitor prerogative foarte largi [5]. Cu toate acestea, Carol I, la scurtă vreme de la depunerea jurămîntului, a socotit-o prea liberală și a încercat să găsească mijloacele necesare pentru a ajunge la modificarea ei. Această idee, după cum rezultă din unele informații furnizate de membrii anturajului său intim, a încolțit în mintea domnitorului încă din vara anului 1866. Între alții, consilierul prusian Werner, într-o scrisoare adresată lui Carol Anton de Hohenzollern, la 30 iulie/11 august 1866, după ce critica cu asprime constituția pe care o socotea prea liberală pentru poporul român, își exprima convingerea fermă că noua Adunare, ce urma să-și înceapă lucrările în toamna aceluiași an, „îi va aduce, fără îndoială modificări" [6]. Siguranța cu care Werner se pronunța asupra neîntîrziatei modificări a constituției nu-și putea avea izvorul decît în discuțiile purtate de acesta cu Carol I, care îl ținea la curent cu toate planurile și ideile sale. La rîndul său Emile Picot, secretarul de limbă franceză al lui Carol, în corespondența purtată cu d-na Cornu, evidenția faptul că noul domnitor considera drept imprudent jurămîntul depus pe constituție și se arăta din ce în ce mai decis să modifice sau să eludeze legea fundamentală [7].

Sensul modificărilor ce urmau să fie aduse constituției nu este greu de surprins. Pretextînd existența unei discrepanțe între liberalismul legii fundamentale și stadiul de dezvoltare al poporului român, Carol de Hohenzollern urmărea, în ultimă instanță, să-și justifice, mai ales pe plan extern, pretențiile instituirii unei domnii autoritare în România. Principala sa preocupare, în această perioadă,

---

[3] Frédéric D a m é, *Histoire de la Roumanie contemporaine*, Paris, 1900, p. 215—216; N. I o r g a, *Istoria Românilor*, vol. X, București, 1939, p. 117—119; *Istoria României*, IV, p. 555—556.

[4] *Memoriile regelui Carol I al României*, vol. V, București, 1910, p. 103—104 (În continuare se vor cita *Memoriile*, — R.V.).

[5] V. R u s s u, *op. cit.* p. 153.

[6] Démètre A. S t u r d z a, *Charles I-er roi de Roumanie, Croniques-Actes-Documents. 1866—1875*, tome I-er, Bucarest, 1899, p. 311.

[7] G e o r g e s c u — T i s t u, *Correspondence d'un secrétaire princier en Roumanie: Emile Picot (1866—1868)*, Paris, 1927.

era legată de consolidarea unui tron ce părea destul de nesigur datorită frămîntărilor interne şi complicaţiilor internaţionale [8]. Constituţia, pe care a acceptat-o de nevoie [9], îi părea a fi o piedică esenţială şi de aceea a căutat să o modifice, să restrîngă libertăţile publice, pentru a putea ajunge la o domnie autoritară. De altfel, sfaturi în această direcţie primea şi din străinătate. Aşa, spre exemplu, d-na Cornu, care avea strînse legături cu cercurile conducătoare franceze, îl îndemna, şi probabil nu din proprie iniţiativă, să-şi consolideze tronul prin instaurarea unei domnii absolutiste în România [10].

Frămîntările politice interne au întărit şi mai mult convingerea domnitorului asupra necesităţii modificării constituţiei. Alegerile din toamna anului 1866, care s-au caracterizat, în unele locuri prin ciocniri de o rară violenţă [11], l-au neliniştit destul de mult pe Carol I. Grupările politice, liberale şi conservatoare, s-au înfruntat, cu o deosebită vigoare, urmărind să-şi asigure majorităţi în corpurile legiuitoare, în timp ce domnitorul, spectator neputincios la această încleştare de forţe, începea să capete tot mai mult convingerea necesităţii schimbării stării de lucruri pentru a nu fi depăşit de evenimente şi înlăturat de la un tron ce nu părea a fi prea sigur [12]. Mai mult decît atît, pătrunderea în Adunarea deputaţilor, care şi-a deschis lucrările la 15 noiembrie 1866, a unui mare număr de liberali moderaţi, grupaţi în jurul lui M. Kogălniceanu, a avut darul să evidenţieze persistenţa influenţei ce o aveau în Moldova foştii colaboratori ai lui Cuza [13]. Recrudescenţa „cuzismului“ nu l-a lăsat indiferent pe noul domnitor. Primele alegeri, efectuate pe baza legii electorale din 1866, au constituit, am putea spune, un avertisment de care noul domnitor a ţinut seama în activitatea sa din anii următori [14]. După propriile sale mărturisiri, alegerile au fost „o crudă dezamăgire“ [15]. În plus, criza ministerială, la care se adăugau unele agitaţii separatiste, complica şi mai mult lucrurile menţinînd o stare de nesiguranţă pentru un domnitor ce nu se bucura aproape de loc de simpatia oamenilor politici.

În această atmosferă de frămîntări şi incertitudini, domnitorul, împotriva căruia s-a conturat o mişcare opoziţionistă încă de la venirea sa în ţară, se simţea tot mai mult jenat de existenţa unei constituţii ce părea să ofere posibilităţi prea largi de acţiune grupărilor politice, care voiau să aibă rolul principal în conducerea statului. Pentru a contracara aceste tendinţe, în care vedea un pericol pentru păstrarea tronului, Carol de Hohenzollern a urmărit, cu perseverenţă, revizuirea legii fundamentale, mai precis, limitarea atribuţiilor corpurilor legiuitoare şi întărirea excesivă a prerogativelor puterii executive.

Existenţa acestei preocupări ne este atestată, în afară de datele menţionate pînă acum, şi de un interesant memoriu ce se află în Fondul casei regale de la Arhiva istorică centrală. Memoriul, elaborat în cursul anului 1867, are 5 file şi este redactat în limba franceză. El nu poartă nici o semnătură ceea ce nu ne îngăduie, cel puţin deocamdată, să ne pronunţăm, cu certitudine, asupra persoanei care l-a întocmit. Prezenţa lui în Fondul casei regale ne poate duce la presupunerea că avem de-a face cu un document inspirat sau comandat de Carol I. De altfel, precizarea numelui autorului nu schimbă, aproape cu nimic, datele esenţiale ale problemei. Certă este tendinţa de reorganizare a regimului, iar memoriul din 1867

[8] *Memoriile*, III, p 4—5.

[9] Arhiva istorică centrală Bucureşti, Fond Casa Regală, dos. nr. 12, 1871, f. 3.

[10] *Memoriile*, III, p. 5.

[11] N. Iorga, *op. cit.* p. 38.

[12] *Ibidem*, p. 39.

[13] Constantin C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, Ed. şt., Bucureşti, 1966.

[14] *Memoriile*, III, p. 14—15.

[15] *Ibidem*, p. 14.

ne ajută să cunoaştem mai exact sensul în care se preconiza modificarea unor prevederi esenţiale ale constituţiei de la 1866.

Memoriul, elaborat de o persoană ce cunoştea destul de bine realităţile din România, face o critică severă la adresa domniei lui Al. I. Cuza şi încearcă să justifice lovitura de stat de la 11 februarie 1866[16]. De fapt critica domniei lui Cuza serveşte mai mult ca punct de plecare spre a se dovedi că situaţia României s-a înrăutăţit şi mai mult în urma votării constituţiei de la 1866. Într-adevăr, România era prezentată ca o ţară aflată în plin declin moral şi material datorită anarhiei politice[17] şi unei iminente bancrute financiare[18].

Cauzele acestei situaţii tragice sînt puse, în exclusivitate, pe seama constituţiei de la 1866, care ar fi fost elaborată în grabă şi în condiţiile unei adevărate „stări revoluţionare“[19]. O dată „păcatul originar“ descoperit, se trece la o critică severă a acelor prevederi constituţionale, care, chipurile, au contribuit, în măsură esenţială, la agravarea situaţiei României. Revelator este faptul că această critică este îndreptată, cu precădere, împotriva libertăţilor publice incluse în legea fundamentală ce stătea la baza organizării regimului instituit după 11 februarie 1866. În aceste libertăţi, acordate cu prea multă largheţe, se căutau cauzele esenţiale ale crizei prin care trecea România în acel moment istoric. Explicaţiile date merită să fie reţinute întrucît ni se par edificatoare pentru anumite concepţii, de esenţă conservatoare, cu o largă circulaţie în epocă.

Demn de reţinut este faptul că în memoriul din 1867 se insistă foarte mult asupra discrepanţei existente între stadiul de dezvoltare al poporului român şi caracterul prea liberal al instituţiilor cu care a fost înzestrată ţara prin constituţia de la 1866[20]. Existenţa „formelor fără fond“, teză pentru care se manifestă o predilecţie deosebită în tot cuprinsul memoriului, este considerată drept un pericol pentru însăşi viitorul unui popor ce a intrat, chipurile, prea brusc într-un regim liberal pe care nu putea să-l înţeleagă. Pornindu-se de la un asemenea punct de vedere, ce ni se pare definitoriu pentru concepţiile celui care a elaborat memoriul, nu ne apare deloc surprinzătoare critica adresată instituţiilor „mal appliquées et trop libérales comparativement de notre état de culture morale et intellectuelle“ şi nici aprecierea potrivit căreia „la dose (de libertate — n.n.) en est trop forte pour un peuple encore enfant, et qui finirait par se suicider, si l'on laissait payer en prenant plus qu'il n'en peut supporter“[21].

Frămîntările politice, care au atins un înalt grad de intensitate după votarea constituţiei de la 1866, sînt explicate, în exclusivitate, prin incompatibilitatea existentă între aceste instituţii prea liberale şi stadiul de dezvoltare al ţării. Cauzele esenţiale ale conflictului existent între grupările liberale şi conservatoare sînt ocolite şi totul este redus la o luptă lipsită de principii, generată, în ultimă instanţă, doar de incapacitatea înţelegerii unor libertăţi prea largi şi acordate fără discernămînt la 1866. „Du jour où la Constitution en fût promulguée“, se subliniază în documentul ce face obiectul preocupărilor noastre, tous les esprits, tous les partis, n'eurent plus qu'une seule preoccupation : par quel moyen detourner les avantages de toutes ces libertés à leur profit personnel. Chefs de partis, journalistes, Professeurs, Deputés, Sénateurs, en un mot, Chambre et Senat, ne s'occupaient plus des maux qui devoraient le pays mais bien de la conquête du pouvoir sous la prétexte de garantir les libertés publiques acquises et les principes ultrademocratiques, qu'on venait d'adopter comme base de notre édifice social“[22].

---

[16] Arhiva istorică centrală, F.C.R., dos. nr. 22/1867, f. 1—5.
[17] Ibidem, f. 1.
[18] Ibidem, f. 1—2.
[19] Ibidem, f. 1.
[20] Ibidem, f. 3.
[21] Ibidem.
[22] Ibidem, f. 1.

Această concepţie, care reducea frămîntările politice la o luptă lipsită de orice principii şi subordonată doar satisfacerii intereselor personale, nu este singulară în epocă. Chiar din anturajul domnitorului au mai fost exprimate asemenea puncte de vedere. Aşa, spre exemplu, Emile Picot, adversar declarat al constituţiei de la 1866, într-o scrisoare adresată d-nei Cornu, considera că în România, „existau 20 sau 25.000 de persoane, pentru a lua evaluarea maximă, care sînt în stare să înţeleagă ceva din afaceri, adică să poată citi un ziar; aceşti 20 sau 25.000 de oameni întreţin în ţară o agitaţie constantă. Nu este vorba pentru ei, aprecia în continuare Picot, care se pretindea observator imparţial, nici de principii, nici de patriotism, nici de economie socială, nici de una din marile probleme pentru care ar putea să se pasioneze oamenii de bine; totul se mărgineşte la rivalităţi personale. Fiecare vrea să fie ministru, senator, deputat, să ocupe, într-un cuvînt, o funcţie publică oarecare şi să se amestece în afaceri"[23]. La rîndul său, domnitorul, preocupat în special de consolidarea poziţiei sale în România, exprima un punct de vedere similar, atunci cînd califica conflictele dintre grupările politice din Adunarea deputaţilor drept simple intrigi, rezultate doar din neînţelegeri de natură personală[24]. Totodată, în mesajul de deschidere a lucrărilor corpurilor legiuitoare, mesaj prezentat la 15 noiembrie 1866 acelaşi, îngrijorat de frămîntările politice, făcea aluzii transparente la „lupte şi rivalităţi, care, pentru satisfacerea intereselor personale, pot compromite securitatea ţării întregi"[25].

Aceste aprecieri, concordante în ceea ce priveşte critica vieţii politice din România, care era redusă la expresia cea mai vulgară a interesului de ordin personal, dădeau curs nemulţumirilor existente în anumite cercuri, în primul rînd a celor din jurul domnitorului, în legătură cu maniera de organizare a regimului instituit după 11 februarie 1866. Îngrijorarea, care ar părea să răzbată din aprecierile menţionate, nu se datora, fireşte, preocupării pentru viitorul ţării, viitor ce putea fi compromis prin luptele meschine ale grupărilor politice. Realitatea este mult mai prozaică decît imaginea falsificată pe care au vrut să ne-o lase Carol I, Emile Picot, Werner etc. Memoriul din 1867, expresie fidelă a tendinţelor existente în anturajul domnitorului, evidenţiază, cu claritate, una din cauzele esenţiale ale nemulţumirii manifestate faţă de constituţia de la 1866. Astfel, după opinia autorului documentului menţionat, libertăţile publice, acordate cu prea multă largheţe, au avut darul să compromită autoritatea puterii executive. „Il est malheureux de le dire", se sublinia în memoriu, mais nous sommes obligés de la reconnaître, un des premiers résultats a été de réduire à néant l'autorité et le prestige dont un Gouvernement a toujours besoin d'être revêtu pour le maintien de l'ordre et de la sécurité publique"[26].

Nemulţumirea împotriva legii fundamentale era explicabilă. Domnitorul, deşi primise drepturi întinse prin constituţia de la 1866 voia să-şi întărească autoritatea şi să instituie un regim autoritar. Pretinsa slăbiciune a puterii executive nu era decît un pretext comod pentru a justifica o asemenea tendinţă, invocîndu-se, în acelaşi timp, şi necesitatea „salvării" intereselor ţării. Domnitorul, neputînd domina grupările politice mai ales pe cele de orientare liberală, urmărea să le restrîngă posibilităţile de acţiune şi să limiteze libertăţile publice pe care le socotea periculoase pentru propria-i poziţie. Libertatea presei, în speţă, era socotită mai mult decît periculoasă, întrucît, după acelaşi memoriu din 1867, numeroase ziare făceau „appel á la haine des masses contre l'Autorité" şi atacau „ouvertement le Régime établi et la Dynastie"[27]. Totodată,

---

[23] G e o r g e s c u-T i s t u, *op. cit.*

[24] *Memoriile,* III, p. 19.

[25] *Regele Carol I al României. Cuvîntări şi scrieri,* tom. I, p. 57.

[26] Arhiva istorică centrală, F.C.R., dos. nr. 22/1867, f. 2.

[27] Ibidem.

dreptul de întrunire era condamnat deoarece ar fi degenerat „en machine de guerre permanente contre l'Autorité et la Société" [28]. Ca urmare a existenței libertăților publice se considera că autoritatea puterii executive era nu numai compromisă, dar și amenințată, întrucît libertățile facilitau, chipurile, răspîndirea „des idées anarchiques et démagogiques" și antrenarea „des masses... dans une voie subversive" [29].

Nu este lipsit de interes și faptul că în ceea ce privește poziția lui Carol de Hohenzollern aprecierile sînt din cele mai pesimiste. Situația domnitorului era socotită mai mult decît precară ca urmare a agitării „des masses par la presse et les partis avides de pouvoir", dar mai ales datorită unei mișcări opoziționiste ce căpăta substanță în special în Moldova. Printre rînduri se desprinde îngrijorarea în legătură cu o eventuală revenire a lui Cuza [30]. Teama de reîntoarcerea fostului domnitor, ne este confirmată și de alte documente provenite din același an 1867. Așa, spre exemplu, printr-o telegramă din 18/30 mai 1867, Emile Picot îi cerea lui Ion Bălăceanu, aflat atunci la Paris, să exercite o atentă supraveghere asupra lui Al. I. Cuza [31]. La rîndul său, Bălăceanu, care organiza supravegherea lui Cuza, îi cerea lui Picot să-i pună sub observație pe colaboratorii fostului domnitor și în special pe colonelul Solomon, cunoscut pentru încercarea de a lichida mișcarea de la 11 februarie 1866 [32]. În același timp din Viena, se primeau știri alarmante în legătură cu activitatea desfășurată de Cuza și colaboratorii săi apropiați [33]. Mai mult decît atît, în interior, partizanii fostului domnitor cîștigau tot mai mult teren în viața politică și o dată cu aceasta își făcea loc convingerea unei apropiate și inevitabile răsturnări a lui Carol de Hohenzollern [34]. Semnificativ ni se pare și faptul că noul domnitor nu era îngrijorat numai de recrudescența „cuzismului", ci și de activitatea unor oameni politici, care ar fi urmărit, în 1867, să ajungă la tron. Între altele, în alegerile din 1867, partizanii lui Ion Ghica au fost împiedicați să pătrundă în corpurile legiuitoare sub motivul că fostul prim-ministru conspira împotriva lui Carol I [35]. Intenții similare erau atribuite radicalilor și „fracționiștilor". D.A. Sturdza, spre exemplu, prin intermediul unei telegrame cifrate, îl informa pe Carol I, la 30 mai 1867, că I.C. Brătianu, aflat atunci la Iași, avea strînse legături cu „fracțiunea liberă și independentă" și pregătea o mișcare de natură să ducă la schimbarea stării de lucruri din România [36].

În vederea remedierii situației, dar mai ales pentru consolidarea tronului unui domnitor ce nu reușea să cîștige simpatiile oamenilor politici, autorul memoriului din 1867 recomanda modificarea radicală a constituției. „Il me semble, se sublinia în documentul menționat, qu'il est urgent de prendre une décision et d'arrêter le mal à tout prix, car les choses ne sauraient plus marcher longtemps ainsi. Il faut attaquer vivement le mal dans la racine ; c'est à dire : Revision la Constitution" [37]. Revizuirea urma să fie făcută de corpurile legiuitoare, iar în caz de refuz acestea trebuiau dizolvate. Pînă la efectuarea unor noi alegeri, o comisie, alcătuită din miniștri și oamenii politici cei mai reprezentativi, urma să stabilească modificările ce se impuneau a fi aduse constitu-

---

[28] Ibidem.
[29] Ibidem.
[30] Ibidem.
[31] Ibidem, dos. nr. 71/1866, f. 97.
[32] Ibidem, f. 90.
[33] Ibidem, dos. nr. 10/1866, f. 1—2.
[34] Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza-Vodă*, Ed. șt., București, 1965, p. 437—438..
[35] Arhiva istorică centrală, F.C.R., dos. nr. 18/1867, f. 1—2.
[36] Ibidem, dos. nr. 8/1867, f. 1.
[37] Ibidem, dos. rr. 22/1867, f. 3.

ţiei. Memoriul nu indică, precis, schimbările ce erau socotite absolut necesare. Critica libertăţilor politice şi pledoaria făcută în legătură cu necesitatea consolidării puterii executive ne lasă să întrevedem, cu uşurinţă, tendinţa limitării posibilităţilor de acţiune ale grupărilor politice şi dorinţa instituirii unei domnii autoritare. Regimul instituit la 1866, era socotit a fi prea liberal şi trebuia înlocuit, aşa cum opinau şi alţi contemporani, printr-o dictatură, socotită, chipurile, soluţia cea mai potrivită pentru stadiul de dezvoltare al ţării. Faptul ne este confirmat şi de unele propuneri cuprinse în memoriul din 1867. Astfel, între altele, se recomanda modificarea legii comunale, întrucît aceasta, datorită atribuţiilor prea largi acordate autorităţilor locale, era socotită una din piedicile principale ce stăteau în calea consolidării puterii centrale. Ca urmare a acestui fapt, în judeţe existau întinse posibilităţi pentru organizarea unei largi mişcări opoziţioniste îndreptată împotriva puterii centrale, care era lipsită de orice autoritate [38]. Pentru a se pune capăt acestei stări de lucruri, se propunea o nouă împărţire administrativ-teritorială, care să reducă la jumătate numărul prefecturilor şi tribunalelor civile şi să îngăduie, în acest fel, exercitarea unui control mai eficace asupra autorităţilor locale. Pe aceeaşi linie se înscriu şi recomandările referitoare la reducerea substanţială a numărului funcţionarilor, întrucît cei mai mulţi ar fi fost reţinuţi în posturi numai din raţiuni de natură politică.

În sfîrşit, considerăm necesar să subliniem faptul că memoriul din 1867 mai cuprinde şi propuneri ce aveau în vedere îmbunătăţirea situaţiei financiare a ţării. Pornind de la ideea potrivit căreia în ceea ce priveşte starea finanţelor „le mal est arrivé à l'étât de gangraine" [39], autorul memoriului propunea, printre altele, reducerea cheltuielilor bugetare, restrîngerea numărului functionarilor din administraţie şi justiţie, limitarea numărului facultăţilor şi modificarea sistemului perceperii impozitelor [40]. Totodată, se insista pentru vînzarea rapidă şi avantajoasă a domeniilor statului. În vederea realizării acestui obiectiv se impunea, după opinia autorului memoriului, elaborarea unei noi legi de vînzare a bunurilor statului, întrucît cea din 1866 era socotită inaplicabilă [41].

Ideile cuprinse în acest memoriu, deşi corespundeau întrutotul cu vederile domnitorului, nu au fost puse în practică. Nici o mărturie nu atestă, cel puţin pînă în prezent, faptul că domnitorul ar fi încercat să ajungă la revizuirea constituţiei în sensul indicat de memoriul din 1867. Condiţiile interne, dar mai ales conjunctura internaţională, l-au silit pe Carol I să accepte, în 1867—1868, colaborarea cu liberalii radicali, care nu ar fi acceptat, nici într-un caz, restrîngerea libertăţilor publice şi instituirea unei domnii autoritare [42]. După cum se ştie, radicalii, încă la 1866 au luptat pentru includerea în constituţie a unor largi libertăţi publice, cerînd, în acelaşi timp, limitarea prerogativelor domnitorului pentru a nu-i da posibilitate să ajungă la instituirea unei dictaturi [43]. La 1866 radicalii au acceptat de nevoie constituţia, dar aceasta nu însemna că ei au renunţat de a mai lupta pentru lărgirea democraţiei burgheze. De aceea, o dată cu venirea lor la conducerea statului era imposibil, practic, să se încerce modificarea constituţiei în sensul dorit de domnitor. Aceasta nu însemna însă şi renunţarea lui Carol la ideea revizuirii. Avem de-a face doar cu amînarea acestor planuri pînă la crearea unei conjuncturi favorabile punerii în practică a unor idei la care medita Carol de Hohenzollern încă de la începuturile domniei.

---

38 Ibidem, f. 2.
39 Ibidem, f. 4.
40 Ibidem.
41 *Ibidem*, f. 4—5.
42 *Istoria României*, IV, p. 540—541.
43 V. Russu, *op. cit.* p. 153—154.

În anii 1867—1868, problema modificării constituţiei s-a aflat continuu în atenţia grupărilor politice. De data aceasta însă iniţiativa nu pornea din anturajul lui Carol I, ci de la liberalii radicali. Aceştia, încă din toamna anului 1866, prin „Românul“ lui C. A. Rosetti, au deschis o violentă campanie împotriva prevederilor electorale şi a sistemului bicameral [44]. Acţiunea radicalilor, extinsă şi prin societatea „Amicii Constituţiunii“, a provocat neliniştea conservatorilor, întrucît aceştia reuşiseră să obţină avantaje însemnate cu prilejul elaborării constituţiei de la 1866. Îngrijorarea grupărilor conservatoare era explicabilă deoarece radicalii, o dată ajunşi la conducere, de la critica teoretică au trecut la acţiuni practice menite să ducă la revizuirea legii fundamentale şi, în primul rînd, la modificarea prevederilor electorale. În vederea realizării acestui obiectiv, radicalii, nemulţumiţi încă de la 1866 de sistemul electoral, s-au folosit, cu abilitate, de dificultăţile ce s-au ivit în aplicarea legii electorale cu prilejul primelor alegeri efectuate pe baza ei [45]. Pornind de la această realitate un grup de deputaţi radicali au propus, din iniţiativă parlamentară, un proiect de lege prin care să se interpreteze, chipurile, prevederile electorale spre a se evita, pe viitor, orice confuzii [46]. În realitate, după cum au subliniat şi unii contemporani [47], se urmărea ceva mai mult de interpretarea legii electorale. Explicarea legii electorale nu era decît un pretext pentru a se ajunge la revizuirea constituţiei. Pe această cale radicalii urmăreau, între altele, să modifice sistemul electoral şi să desfiinţeze senatul în care vedeau una din piedicile principale ce stăteau în calea asigurării preponderenţei burgheziei în cadrul regimului instituit după 11 februarie 1866. Aşa, spre exemplu, prin proiectul interpretativ s-a propus să nu aibă loc alegeri pentru senat în acele colegii ce nu puteau întruni un minimum de 25 de alegători. Or, după cum recunoştea fruntaşul conservator George Costaforu, aproape nici unul din aceste colegii nu avea 25 de alegători [48]. În acest fel, acceptarea proiectului interpretativ ar fi avut drept consecinţă firească desfiinţarea senatului. Acest fapt ar fi avut urmări din cele mai însemnate pentru viaţa politică din România. Modificarea legii electorale şi desfiinţarea senatului ar fi echivalat cu înfrîngerea politică a moşierimii conservatoare şi cu împingerea ei pe un plan secundar în cadrul regimului [49].

Planurile radicalilor însă n-au putut fi puse în practică. Adunarea deputaţilor, dominată de radicali, a votat proiectul interpretativ în şedinţa sa din 11 martie 1868 [50]. Acest succes iniţial n-a putut fi însă exploatat, deoarece, în urma retragerii silite a radicalilor de la conducere, noul guvern, prezidat de conservatorul D. Ghica, a retras proiectul interpretativ din dezbaterea senatului [51]. Cu toate protestele deputaţilor şi senatorilor radicali primul ministru a refuzat să mai revină asupra acestei chestiuni [52].

Încercarea radicalilor de a modifica constituţia a eşuat, dar n-a rămas fără urmări. După cum se ştie, retragerea radicalilor de la conducere, în momentul în care aveau majoritatea în corpurile legiuitoare, s-a datorat, în cea mai mare

[44] „Românul“, X, din 23 septembrie 1866, p. 663; Ibidem, din 10 octombrie 1866, p. 693—694.

[45] V. Russu şi D. Vitcu, *Frămîntări politice interne în vremea guvernării D. Ghica—M. Kogălniceanu (1868—1870) (I)*, în „An. Inst. de istorie şi arheologie A. D. Xenopol“, Iaşi, VII, 1970, p. 159—160.

[46] Ibidem.

[47] „Ţara“, II, nr. 24 din 7 februarie 1868, p. 113; Ibidem, nr. 28 din 29 februarie 1868, p. 119; Ibidem, nr. 105, din 15 iunie 1868, p. 444.

[48] „Monitorul oficial“, nr. 7, din 11/23 ianuarie 1869, p. 38.

[49] V. Russu şi D. Vitcu, *op. cit.*, p. 160—161.

[50] „Monitorul oficial“, nr. 60, din 15/27 martie 1868, p. 388.

[51] Ibidem, nr. 10 din 15/27 ianuarie 1869, p. 58.

[52] V. Russu şi D. Vitcu, *op. cit.*, p. 161.

măsură, presiunilor exercitate de puterile garante, care erau nemulţumite de politica internă şi externă promovată de reprezentanţii acestei grupări. Totuşi, în explicarea retragerii guvernului radical, prezidat de generalul N. Golescu, nu putem face abstracţie de poziţia domnitorului. Acesta, în anii 1867—1868, s-a convins tot mai mult de faptul că gruparea radicală urmărea să-şi asigure preponderenţa în cadrul noului regim. Realizarea acestui deziderat ar fi avut consecinţe însemnate şi pentru poziţia lui Carol de Hohenzollern, deoarece radicalii urmăreau să-i restrîngă prerogativele pentru a nu-i îngădui să se amestece activ în politica internă şi externă. Faptul ne este confirmat, între altele, chiar de atitudinea unor miniştri radicali, care nu ţineau prea mult seama de şeful statului. Aşa, spre exemplu, ministrul de război, colonelul Adrian nu respecta dispoziţiile domnitorului în ceea ce priveşte organizarea armatei. Neliniştit de această atitudine şi de extinderea influenţei radicalilor în rîndul ofiţerilor, Carol I i-a cerut colonelului Adrian să-şi prezinte demisia [53]. Ascendentul acestei grupări, ai cărei reprezentanţi nu au ezitat să poarte tratative cu prinţul Napoleon în vederea unei eventuale înlăturări a domnitorului [54], l-a determinat pe Carol de Hohenzollern să se apropie de conservatori şi să încerce revizuirea constituţiei şi instituirea unei domnii autoritare [55]. La aceasta au contribuit, fireşte, şi alţi factori. Astfel, după înlăturarea radicalilor, M. Kogălniceanu, ministru de interne în noul guvern şi, totodată, conducătorul unei puternice grupări liberal moderate, şi-a afişat deschis intenţia modificării constituţiei [56]. Intenţiile noului ministru de interne se asemănau, în mare măsură, cu cele urmărite de radicali în 1867—1868. M. Kogălniceanu, partizan al continuării operei de reforme se pronunţa categoric pentru lărgirea democraţiei burgheze [57], ceea ce, în mod firesc, nu putea conveni unui domnitor ce făcea eforturi pentru a ajunge la un regim autoritar. Convins că nici una din grupările liberale nu-i va îngădui acest lucru, domnitorul a căutat să găsească sprijin, în interior la grupările conservatoare, iar în exterior la puterile garante.

Această orientare a fost influenţată, într-o măsură substanţială, şi de frămîntările sau mişcările antidinastice, care au atins un înalt grad de intensitate în anii 1868—1870. Mişcarea opoziţionistă, întreţinută cu precădere de liberalii radicali, avea în vedere, într-o conjunctură socotită favorabilă, înlăturarea lui Carol de Hohenzollern şi aducerea unui domnitor care să corespundă mai bine vederilor principalelor grupări politice din ţară.

Confruntat cu atîtea adversităţi, cărora putea tot mai greu să le facă faţă, domnitorul în afara orientării spre conservatori, se arăta tot mai preocupat de revizuirea constituţiei şi de instituirea unei dictaturi menite să salveze un tron ameninţat din toate părţile. Mişcarea de la Ploieşti, din august 1870, dar mai ales achitarea celor implicaţi în procesul de la Tîrgovişte [58], a avut darul să reliefeze acuitatea conflictului existent în viaţa politică a României. În aceste condiţii, domnitorul, sprijinit numai de o parte a conservatorilor, a încercat să-şi consolideze situaţia printr-un apel disperat la puterile garante. Astfel, la 26 noiembrie/8 decembrie 1870 suveranii Angliei, Austriei, Italiei, Prusiei şi Rusiei au fost informaţi de faptul că domnitorul se simţea depăşit de evenimente şi „nu mai putea stăpîni patimile partidelor politice" [59]. Mai mult decît atît, Carol I, preocupat numai de păstrarea tronului, a cerut acestor suverani ca forma de organizare a regimului politic din România să fie discutată la conferinţa ce urma să fie convocată la Londra pentru revizuirea tratatului de la Paris din

[53] Arhiva istorică centrală, F.C.R., dos. nr. 17/1868, f. 1.
[54] N. Iorga, *op. cit.*, p. 52—53.
[55] V. Russu şi D. Vitcu, *op. cit.*, p. 168—169.
[56] „Adunarea Naţională", 1, nr. 1, din 11 mai 1869.
[57] Ibidem.
[58] *Memoriile*, V, p. 103.
[59] *Ibidem*, p. 109.

1856. Totodată, el cerea acestor puteri să modifice starea de lucruri din România pentru a-i permite instituirea unui regim autoritar sau chiar o dictatură personală [60]. Preocupat numai de propriile-i interese, Carol de Hohenzollern n-a ezitat să ceară rediscutarea organizării statului român într-o conferință europeană, ceea ce echivala, în împrejurările de atunci, cu un adevărat act de trădare a intereselor naționale. Rediscutarea regimului politic din România putea avea consecințe din cele mai grave. Unele puteri garante, cum ar fi Austro-Ungaria sau Turcia, au căutat să profite de acest prilej pentru a impune desfacerea Unirii și numirea a doi domnitori autohtoni, care să depindă întrutotul de Poarta otomană [61].

Paralel cu acest demers, care a stîrnit vii proteste în țară, Carol I a pregătit un amplu memoriu ce urma să fie publicat în momentul abdicării [62]. Acest memoriu, elaborat înainte de trimiterea scrisorilor către suveranii celor cinci puteri menționate, nu a mai fost dat publicității din motive ce sînt cunoscute. Redactat în limba franceză, el s-a păstrat, totuși, printre documentele ce ne-au rămas de la Carol I. Spre deosebire de cel din 1867, memoriul din 1870 este mult mai amplu, are 36 de file, iar informațiile cuprinse în el prezintă un real interes pentru întreaga problematică a perioadei de instabilitate guvernamentală și parlamentară.

Acest memoriu, pregătit pentru a fi prezentat puterilor garante, debutează prin analiza succesiunii formațiunilor guvernamentale ce s-au perindat la conducerea statului din momentul sosirii lui Carol în România pînă la constituirea celui de al treilea minister prezidat de Ion Ghica [63]. Scurtul istoric al acestor schimbări ministeriale era destinat, în esență, să demonstreze puterilor europene existența unei acute crize politice, manifestată printr-o „instabilité désespérante, agitation fébrile, perpétuelle et stérile, anarchie et désordre croissant“ [64].

Cauzele acestei situații sînt căutate, cu precădere, în pretinsa discrepanță existentă între stadiul de dezvoltare al poporului român și caracterul prea liberal al instituțiilor cu care a fost înzestrată țara. Pentru a demonstra veridicitatea acestei teze, autorul memoriului a procedat la o amplă analiză asupra situației social-politice și economice a României acelei vremi. Analiza a fost întreprinsă cu scopul expres de a reliefa faptul că în țară nu exista nici o forță politică capabilă să înțeleagă spiritul noilor instituții și, ca urmare, lipsa uneia din condițiile esențiale pentru a le da acestora un conținut corespunzător.

Țărănimea, spre exemplu, clasa cu care se începe analiza structurii sociale a României, deși eliberată din iobăgie, nu era socotită o forță politică reală, întrucît legea electorală o menținea în stare de inferioritate și nu-i îngăduia să-și trimită reprezentanții în parlament. Ca urmare a acestui fapt, țărănimea, deși constituia majoritatea populației, era împinsă pe ultimul plan al vieții politice, neputînd vota decît prin delegați, în cadrul unui singur colegiu. Pornind de la această realitate, care nu poate fi contestată de nimeni, autorul memoriului, care cunoștea bine realitățile României, a subliniat, și pe bună dreptate, faptul că țărănimea nu putea beneficia nici de colegiul al IV-lea, unde, de regulă erau aleși reprezentanții altor categorii sociale [65]. Aceste adevăruri nu exprimau o anumită compasiune pentru țărănime, ci un interes politic bine definit. Carol de Hohenzollern urmărea, pe această cale, să demonstreze că majoritatea populației țării, și anume țărănimea nu beneficia cu nimic de pe urma instituțiilor liberale pe care, în plus, nici nu le înțelegea, lipsită fiind nu numai de drepturi politice, dar și de cultura necesară. Folosindu-se cu abilitate

---

[60] *Ibidem.*
[61] *Ibidem.* VI, p. 14, 22.
[62] *Ibidem,* V. p. 103—104.
[63] Arhiva istorică centrală, F.C.R., dos. 12/1871, f. 8—9.
[64] Ibidem, f. 9.
[65] Ibidem, f. 9—10.

de asemenea argumente, autorul memoriului din 1870, căuta să acrediteze teza potrivit căreia instituţiile liberale introduse, prin imitaţie în România, nu erau decît forme goale ce trebuiau înlăturate pentru a face loc unui regim corespunzător stadiului de dezvoltare al acestui popor, ce a păşit, chipurile, prea devreme pe drumul civilizaţiei.

Singura clasă socială care ar fi putut juca un rol important pe plan politic, era considerată moşierimea. Această clasă, deşi reprezenta doar o minoritate, se găsea, de fapt, după cum se sublinia în memoriu, „en possesion de tous les avantages qui déterminent une position dominante“ [66]. Această apreciere pornea, fireşte, de la o anumită realitate, şi anume, de la ponderea economică şi politică pe care o avea moşierimea în cadrul statului [67]. Preferinţa manifestată faţă de moşierime nu era întîmplătoare. Încă de la începuturile domniei sale, Carol I s-a simţit atras înspre grupările conservatoare, care s-au arătat mai receptive faţă de pretenţiile domnitorului în ceea ce priveşte obţinerea unor prerogative cît mai largi cu putinţă [68]. Aşa se explică, între altele, regretele exprimate în memoriu în legătură cu lipsa de unitate a grupărilor conservatoare, care, datorită rivalităţilor dintre ele, nu se puteau uni într-un partid capabil să devină principala forţă politică în cadrul statului [69]. Este adevărat, se sublinia în memoriu, că „du côté des Blancs ou conservateurs se trouve,..., presque tous les propriétaires et ce qu'il y a de plus instruit dans la pays, mais ce parti de l'ordre n-a plus, d'autre lien que l'incompatibilité générale des habitudes et des vues de ses membres avec celles de ses adversaires. Sans guide et sans chef, depuis la mort du ministre Barbu Catargiu ... il ne forme“, se nota în continuare, „à proprement parler un parti, et les rivalités, qui les divisent, permettent de la considérer, tout au plus, comme un assemblage de coteries, n'ayant de commun que la couleur du drapeau“ [70].

Transformarea moşierimii în principala forţă politică din cadrul statului era greu de realizat nu numai datorită disensiunilor existente, atunci, între grupările conservatoare. Adevărata cauză era de altă natură şi autorul memoriului, cu toată preferinţa manifestată faţă de această clasă, s-a văzut silit să recunoască faptul că moşierimea nu putea căpăta ascendent în ţară, întrucît nu era favorabilă introducerii unor noi reforme, de natură să permită o dezvoltare mai rapidă a capitalismului [71]. Dimpotrivă, reprezentanţii moşierimii, pentru a-şi păstra cît mai multă vreme poziţiile economice şi politice, preferau menţinerea stării de lucruri existentă, pe care o considerau mai mult decît favorabilă realizării unor aspiraţii ce se reduceau doar la „une vie de luxe ou de caprice“ [72]. Preocupată de interese atît de limitate şi lipsită de pregătirea necesară pentru a desfăşura o activitate productivă, moşierimea, după cum se sublinia şi în memoriul analizat de noi, devenea, tot mai mult, o clasă parazitară şi refractară la orice reforme importante. Ca urmare a acestui fapt, moşierimea refuza să facă investiţii chiar în agricultură, mulţumindu-se cu veniturile obţinute din arendă [73], venituri pe care le cheltuia, în mod neproductiv, în ţară sau străinătate [74].

Demn de remarcat este faptul că nici activitatea desfăşurată pe plan politic de reprezentanţii moşierimii nu s-a bucurat de aprecieri mai favorabile. Între altele, conservatorii erau acuzaţi că au făcut din politică doar „une affaire

[66] Ibidem, f. 10—11.
[67] Ibidem.
[68] V. Russu, *op. cit.*, 153—154.
[69] Arhiva istorică centrală, F.C.R., dos. nr. 12/1871, f. 13.
[70] Ibidem.
[71] Ibidem, f. 17—18.
[72] Ibidem.
[73] Ibidem.
[74] Ibidem.

d'intérêt ou un divertisment, plutôt comme un sujet d'étude ou une affaire de conscience"[75]. Această moşierime divizată, înclinată mai mult spre petreceri şi intrigi politice, refractară, atunci, introducerii unor noi reforme, nu era socotită de Carol I drept o forţă care să-i asigure, singură, consolidarea tronului. Critica severă, făcută la adresa moşierimii, deşi îndreptăţită în cea mai mare parte, era izvorîtă din raţiuni bine definite. Nu era vorba aici doar de reliefarea cîtorva din tarele acestei clase sociale, ci de ceva mai mult. Domnitorul, dornic să obţină schimbarea regimului, urmărea să demonstreze prin orice mijloace, faptul că nici măcar moşierimea, care ar fi trebuit să constituie un element de ordine, nu-l putea ajuta în realizarea unei stabilităţi interne, atîta vreme cît se menţinea constituţia de la 1866. În condiţiile în care ţărănimea nu reprezenta o forţă politică reală, iar moşierimea era măcinată de contradicţii, nu putea rămîne, logic, decît o singură cale pentru asigurarea stabilităţii interne, şi anume, un regim autoritar sau dictatura personală.

Pentru a dovedi că această soluţie a devenit de o necesitate stringentă, autorul memoriului menţionat a recurs şi la alte argumente. Printre altele, în pofida realităţii, s-a încercat acreditarea tezei potrivit căreia în România, chipurile, burghezia autohtonă era aproape inexistentă şi ca atare, lipsită de orice însemnătate pe plan politic. Aici era căutată una din cauzele esenţiale ale instabilităţii politice, întrucît, conchidea autorul memoriului, „il est reconnu que de nos jours, un Etat où la bourgeosie ne trouve point sa place et où l'opinion publique est incertaine, flotte sur la mer orageuse des passions populaires et des rivalités politiques comme un navire sans lest et sans boussole"[76].

O ţară cu o asemenea structură politică, era socotită total nepregătită pentru un regim parlamentar de natura celui stabilit prin constituţia de la 1866. Negaţia era împinsă atît de departe, încît, autorul memoriului nu se sfia să pretindă că în România lipseau aproape complet oamenii politici capabili să formeze un guvern viabil, deoarece toate grupările, liberale sau conservatoare, nu erau mînate, în acţiunile lor, decît „par des ambitions, des convoitises et d'autres intérêts tout personnels"[77]. De fapt în genere, nici nu se admitea existenţa unor grupări politice bine definite considerîndu-se că cei care se ocupau cu treburile publice erau împărţiţi „en deux camps, dont la composition se modifie tous les jours par un mouvement incessant de trasfuges, prenant ou subissant tour à tour le rôle d'assiegeants où d'assiégés"[78], în funcţie de ambiţiile şi interesele personale pe care le urmăreau.

O singură excepţie se făcea, totuşi, pentru gruparea liberal radicală condusă de I. C. Brătianu şi C. A. Rosetti. Radicalii, deşi apreciaţi că ar reprezenta doar „ce que l'on pourrait appeler le prolétariat de la classe dominante", erau socotiţi, datorită organizării şi disciplinei, drept cea mai însemnată grupare politică din ţară. Conduşi cu abilitate de I. C. Brătianu şi C. A. Rosetti, bine organizaţi în judeţe, şi avînd influenţă asupra opiniei publice, radicalii reprezentau o forţă politică serioasă de care Carol I a trebuit să ţină seama în conducerea statului[79].

Într-adevăr, numeroase alte informaţii confirmă veridicitatea acestor aserţiuni formulate în memoriul din 1870. Totuşi, s-ar părea că nu forţa politică a radicalilor, ci alte cauze l-ar fi determinat pe Carol I să colaboreze, într-un anumit moment, cu această grupare. Revelatoare în acest sens ni se pare legătura strînsă ce se stabileşte între colaborarea domnitorului cu radicalii şi concesiunea Strousberg. Astfel, autorul memoriului, unul din cei mai informaţi oameni ai epocii, consideră că ascendentul radicalilor s-a datorat, în mare măsură,

[75] Ibidem.
[76] Ibidem, f. 12.
[77] Ibidem, f. 14.
[78] Ibidem, f. 13.
[79] Ibidem, f. 14—15.

faptului că numai această grupare, prin conducătorul ei, I. C. Brătianu, s-a angajat să asigure o majoritate parlamentară favorabilă votării concesiunilor de căi ferate către un consorţiu prusian [80]. Radicalii s-au folosit însă de problema concesiunilor, doar pentru a ajunge la conducere, întrucît ei urmăreau, pe această cale, să-şi înfăptuiască unele obiective pentru care militau de mai multă vreme. Într-adevăr, votarea concesiunii Strousberg, care îl interesa în mod deosebit pe domnitor, a fost tărăgănată, dar radicalii, o dată ajunşi la putere, au făcut serioase eforturi pentru a se impune pe primul plan al vieţii politice, încercînd, chiar, să limiteze atribuţiile domnitorului [81]. În aceste condiţii, regimul parlamentar a devenit şi mai jenant pentru Carol I, care îşi vedea tronul ameninţat în faţa „de l'audace et de la tyranie croisant des chefs du parti rouge" [82]. Neliniştit de ascendentul radicalilor care n-au ezitat să poarte tratative cu prinţul Napoleon pentru o eventuală schimbare a domnitorului [83], Carol I s-a grăbit, în noiembrie 1868, să renunţe la colaborarea cu această grupare politică [84]. Această experienţă, la care s-au adăugat acţiunile antidinastice organizate de radicali, l-au convins tot mai mult pe Carol de Hohenzollern că menţinerea tronului era problematică dacă nu reuşea să instituie o dictatură personală.

În vederea realizării acestui obiectiv s-a scontat foarte mult pe sprijinul puterilor garante, întrucît se ştia că principalele grupări politice din interior nu erau dispuse să-l sprijine pe domnitor în această acţiune de schimbare completă a regimului existent. Liberalii de toate nuanţele preferau să încerce răsturnarea lui Carol I, decît să-i permită revizuirea constituţiei şi instituirea unei dictaturi. Semnificativă în acest sens este declaraţia primului ministru, Ion Ghica, care, întrebat fiind de şeful statului, n-a ezitat să-i facă cunoscut acestuia că, între domn şi constituţie, „constituţia va fi preferată" [85]. Această declaraţie categorică, care este ilustrativă pentru reliefarea raporturilor existente, atunci, între domnitor şi liberali, nu exprima doar un punct de vedere singular. Este adevărat că Ion Ghica nu avea partizani numeroşi în ţară şi din această cauză el nu a reuşit niciodată să-şi asigure majorităţi de orientare liberal moderată în corpurile legiuitoare. Aşa s-ar explica, între altele, de ce Ion Ghica nu a putut juca, după 1859, un rol de primă mînă în viaţa politică a ţării. Faptul acesta nu trebuie însă să ne inducă în eroare. În 1870 Ion Ghica a ajuns la conducere ca reprezentant al unei coaliţii constituite din principalele grupări liberale şi el a fost impus ca prim-ministru, într-un moment de acută criză politică [86]. Constituirea guvernului prezidat de Ion Ghica, făcută într-o manieră ce nu se încadra, aproape de loc, în limitele constituţionalismului burghez, reliefa acuitatea conflictului existent nu numai între liberali şi domnitor. Era vorba de ceva mai mult, şi anume, de faptul că divergenţele dintre grupările liberale şi conservatoare ajunseseră la un punct culminant şi ambele tabere, aflate de multă vreme în conflict, se aşteptau la un deznodămînt al luptei pentru putere. Semnificativ, pentru acel moment de criză politică, este şi faptul că, în 1870, domnitorul n-a putut uza de prerogativele sale pentru a numi un minister. Ion Ghica a ajuns prim-ministru într-o manieră puţin obişnuită, şi anume, după consultarea prealabilă, în şedinţe secrete, a corpurilor legiuitoare [87].

---

80 Ibidem, f. 15—16.
81 Ibidem, f. 17.
82 Ibidem.
83 N. Iorga, *op. cit.*, p. 61—62.
84 V. Russu şi D. Vitcu, *op. cit.*, p. 144.
85 *Istoria României*, IV, p. 556.
86 *Ibidem*, p. 555.
87 „Pressa", III, nr. 278 din 17 decembrie 1870, p. 1109—1110; Ibidem, nr. 279 din 18 decembrie 1870, p. 1113.

Noul prim-ministru, acceptat de nevoie de Carol I, şi bănuit că ar urmări răsturnarea acestuia [88], se bucura, în 1870—71, de sprijinul principalelor grupări liberale şi exprima, în problema constituţiei, un punct de vedere colectiv ce nu putea fi neglijat de un domnitor confruntat, continuu, cu ostilitatea manifestă a majorităţii oamenilor politici.

Izolat în interior, unde nu putea conta, cu certitudine, decît pe sprijinul unei părţi a conservatorilor, reprezentată de B. Boerescu, G. Costaforu sau M.C. Epureanu [89], Carol I a căutat să-şi consolideze poziţia în România cu sprijinul acelor puteri garante, care îi stimulau planurile de revizuire a constituţiei. Certitudinea înfrîngerii Franţei, în războiul din 1870—1871, l-a încurajat foarte mult pe acest membru al ramurii cadete a Hohenzollernilor, întrucît el spera că o victorie germană va produce o schimbare radicală a raportului de forţe pe plan european [90]. În aceste condiţii apelul la puterile garante avea mai mult un caracter formal, deoarece, în concepţia domnitorului, viitorul congres de pace, dacă s-ar fi întrunit, ar fi fost dominat, cu autoritate, de Germania, care începea să fie socotită, deşi prematur, drept principala putere continentală. În noua constelaţie europeană se părea, cel puţin la o analiză superficială a evenimentelor, că existau condiţii optime pentru schimbarea regimului politic din România în sensul dorit de Carol I. Aşa, s-ar explica, între altele, de ce, la sfîrşitul anului 1870 şi la începutul celui următor, asistăm la înmulţirea demersurilor menite să convingă principalele puteri europene asupra necesităţii instituirii unui regim mai adecvat, chipurile, stadiului de dezvoltare al României.

De remarcat, în acelaşi timp, şi un alt fapt. Problema revizuirii constituţiei nu a fost pusă numai sub raportul necesităţilor interne ale României. Puterile europene dar mai ales imperiile vecine, trebuiau convinse că nu erau în joc doar interesele personale ale domnitorului, care, chipurile, nu făcea mare caz de menţinerea unui tron ce nu i-ar fi adus decît neplăceri şi amărăciuni [91]. Autorul memoriului se străduia să dovedească, şi aceasta nu întîmplător, că schimbarea regimului din România era de interes european, spre a se putea evita, pe această cale, ivirea unor complicaţii nedorite în centrul şi sud-estul Europei [92]. Regimul parlamentar care ar fi căpătat în România „le caractéré d'un régime démoralisant, corrupteur et funeste" [93], oferea, opina autorul memoriului, posibilităţi prea largi de acţiune elementelor dominate de tendinţe revoluţionare şi anarhice, fapt ce ar fi contravenit, flagrant, intereselor acelor puteri garante ce urmăreau menţinerea şi apărarea ordinei.

Pentru atingerea acestui obiectiv, nu era întrevăzută decît o singură soluţie : revizuirea completă a constituţiei de la 1866 pentru a se putea ajunge, pe această cale, la instaurarea unui regim autoritar [94]. Revizuirea, se sublinia în memoriu, urma să se facă de parlament sau de puterile garante [95]. Or, ştiut fiind că o majoritate parlamentară, favorabilă revizuirii era greu de realizat, rolul principal, în această acţiune, urma să revină, fireşte, marilor puteri europene.

După această încercare teoretică, de justificare a necesităţii unei schimbări de regim în România, urmau, după cum era de aşteptat, un şir de propuneri concrete, care evidenţiază, cît se poate de clar obiectivul urmărit de domnitor. Din capul locului, se impune să subliniem că principalele propuneri, cuprinse în memoriul din 1870, aveau în vedere, în esenţă, întărirea excesivă a puterii execu-

---

88 *Memoriile*, VI, p. 9.
89 Bibl. Acad., Mss., Arhiva Ion Ghica. Corespondenţă, nr. 29, 477.
90 *Memoriile*, V, p. 96, 99.
91 Arhiva istorică centrală, F.C.R., dos. nr. 12/1871, f. 23.
92 Ibidem.
93 Ibidem, f. 19.
94 Ibidem, f. 23.
95 Ibidem.

tive şi înzestrarea domnitorului cu prerogative mult mai largi decît cele prevăzute prin constituţia de la 1866.

În vederea realizării acestor obiective se propunea, între altele, înfiinţarea unui Consiliu de stat, căruia urma să-i revină un rol extrem de important în cadrul noului regim. Consiliul de stat, înzestrat cu atribuţii din cele mai importante, trebuia, între altele, să elaboreze proiecte de lege pornite din iniţiativa domnitorului şi să supună unui atent examen legile votate în parlament, înainte de a fi propuse spre sancţionarea şefului statului. Totodată, acestui consiliu, în colaborare, fireşte, cu domnitorul, i-ar fi revenit şi dreptul de a da decrete-legi, ceea ce dovedeşte, o dată în plus, rolul important ce urma să-i revină acestui organ înzestrat cu împuterniciri legislative şi executive [96]. Înfiinţarea unui Consiliu de stat, fapt ce nu constituia chiar o inovaţie pentru România, deoarece un asemenea organ a existat în ultima parte a domniei lui Cuza, ar fi avut drept rezultat diminuarea rolului parlamentului, care urma să fie şi el reorganizat, şi sporirea atribuţiilor puterii executive. Nu era vorba însă de o revenire la starea de lucruri existentă după lovitura de stat de la 2 Mai 1864. Atunci, după cum se ştie, Al. I. Cuza s-a folosit de dictatură pentru a înfrînge rezistenţa moşierimii şi a introduce marile reforme ce au jucat un rol atît de important în făurirea bazelor României moderne. Consiliul de stat, creat după 2 Mai 1864, l-a ajutat pe Cuza în această operă şi nu a servit doar ca instrument necesar pentru consolidarea tronului. În 1870 însă, preocuparea pentru crearea unui Consiliu de stat izvora din raţiuni de altă natură. Noul domnitor se simţea ameninţat nu de conservatori, care i-au făcut cea mai îndîrjită opoziţie lui Cuza, ci de liberali, de reprezentanţii acelor forţe social-politice ce erau, încă, interesate în continuarea operei de reforme în sens burghez. Or, Consiliul de stat, în concepţia lui Carol I, trebuia să constituie instrumentul necesar pentru stăvilirea acestor tendinţe spre a se diminua, pe această cale, influenţa grupărilor liberale în conducerea statului.

Această ipoteză este confirmată, credem noi, de propunerile ce aveau în vedere modificarea legii electorale. Legea electorală de la 1866, deşi a dat cîştig de cauză conservatorilor, nu-i convenea domnitorului deoarece, cu toate limitele ei, în anumite condiţii, datorită ingerinţelor administraţiei, liberalii, aflaţi la conducere, puteau să-şi asigure majorităţi parlamentare substanţiale. Pentru a restrînge posibilităţile de participare la viaţa politică a grupărilor ce i-au făcut opoziţie, domnitorul intenţiona să restrîngă foarte mult dreptul de vot. Astfel, cele patru colegii, care desemnau membrii Adunării deputaţilor, acolo unde liberalii puteau mai uşor să-şi asigure majorităţi, urmau să fie reduse la două. Departajarea alegătorilor în cele două colegii era făcută pe bază de cens. În primul colegiu, unde se vota direct, puteau intra doar alegătorii ce aveau un venit de 5.000 lei noi. La colegiul al doilea puteau vota, dar în două grade, toţi cei ce plăteau un impozit către stat şi îndeplineau toate condiţiile prevăzute în legea electorală [97]. Adunarea deputaţilor, conform propunerilor cuprinse în memoriu, trebuia să aibă 164 de membri. Fiecare judeţ urma să desemneze cîte 4 deputaţi, adică 2 de colegiu electoral. În acelaşi timp, se prevedea ca 13 oraşe mai importante să desemneze 36 de deputaţi [98]. La rîndul său, Senatul, conceput ca un corp conservator, urma să fie reorganizat, în sensul că majoritatea membrilor săi trebuiau numiţi direct de domnitor.

Modificarea sistemului electoral şi reorganizarea corpurilor legiuitoare, trebuia să ducă, în ultimă instanţă, la creşterea influenţei puterii executive în detrimentul celei legislative. Aceasta urma să constituie, în mod firesc, una din premisele necesare pentru instaurarea unui regim de dictatură. Ajutat de Consiliul de stat, în care n-ar fi putut intra decît oamenii săi de încredere, şi sprijinit de un Senat cu membrii numiţi, domnitorul şi-ar fi asigurat o poziţie dominantă în cadrul statului, ceea ce i-ar fi permis să contracareze orice manifestări opoziţio-

---

96 Ibidem, f. 28—29.
97 Ibidem, f. 34.
98 Ibidem, f. 35.

niste față de orientarea pe care dorea să o imprime în politica internă și externă a țării. Planurile urmărite de domnitor nu se opreau însă aici. Este adevărat că prin crearea Consiliului de stat și numirea senatorilor s-ar fi consolidat poziția domnitorului. Rămînea însă o Adunare a deputaților cu membrii aleși, care, cel puțin teoretic, putea să aibă o oarecare independență față de șeful statului. Or, tocmai în acest corp legiuitor, unde reprezentarea diferitelor categorii sociale era mai largă decît în Senat, s-au născut, în anumite împrejurări, acțiuni opoziționiste față de Carol I. În această experiență își găsește originea preocuparea domnitorului de a limita posibilitățile de pătrundere în Cameră a reprezentanților anumitor grupări politice. Reorganizarea colegiilor electorale, în sensul indicat de memoriul din 1870, trebuia să răspundă tocmai acestor preocupări. Această reorganizare avea în vedere, în ultimă instanță, o modificare a componenței Adunării deputaților prin favorizarea elementelor conservatoare, care se arătaseră, de asemenea, nemulțumite de libertățile prea largi cuprinse în constituția de la 1866. Propunerile referitoare la schimbarea sistemului electoral demonstrau, în esență, existența unor serioase preocupări în legătură cu soluționarea unui adînc conflict politic prin asigurarea ascendentului reprezentanților acelor forțe sociale ce nu doreau un ritm rapid de dezvoltare a capitalisumlui în România.

În sprijinul acestor considerații pot fi aduse și alte argumente. Astfel, este îndeobște cunoscut faptul că liberalii, dar mai ales cei de orientare radicală, au folosit presa, și aceasta nu arareori, ca una din principalele arme de luptă îndreptate împotriva domnitorului. Campaniile ostile, organizate de „Românul", „Perseverența" sau „Democrația", l-au nemulțumit și neliniștit pe Carol I, care cunoștea suficient de bine influența ce o aveau radicalii asupra populației orășenești din principalele centre ale Munteniei. De aceea, pentru a se restrînge posibilitățile de acțiune ale liberalilor s-a propus, între altele, luarea unor măsuri menite să ducă la limitarea licenței presei [99]. Pe linia acestor preocupări se înscriu și măsurile preconizate pentru reorganizarea armatei. Interesul manifestat pentru armată nu este deloc întîmplător. Aparent, la o analiză superficială a faptelor, s-ar putea crea impresia că reorganizarea armatei nu ar avea nici o legătură cu schimbarea regimului și problema puterii. În realitate, aceste chestiuni sînt strîns legate între ele. În 1870, după cum se știe, organizarea armatei române se afla sub semnul legii din 1868, care fusese elaborată de către radicali. Forma de organizare, dar mai ales influența exercitată de radicali asupra unei mari părți a ofițerilor, nu-i convenea domnitorului, care înclina, tot mai mult, să urmeze sfaturile lui Bismarck în ceea ce privește constituirea unei armate redusă numericește, însă supusă și credincioasă șefului statului. De aceea, nu întîmplător, între măsurile socotite necesare pentru consolidarea poziției domnitorului figurau și acelea referitoare la reducerea numărului ofițerilor și reorganizarea armatei. Această măsură părea a fi necesară și din alte motive. Astfel, unul din corpurile armatei, și anume garda națională, a provocat, deseori, nemulțumire și neliniște datorită amestecului activ în conflictele politice. În anumite orașe, cum ar fi Ploiești, Pitești sau Craiova, intervenția gărzilor naționale în luptele politice s-a apropiat, uneori, de adevărate acte de rebeliune [100]. Ca urmare a acestui fapt, puterea centrală s-a văzut silită, în mai multe rînduri, să procedeze la dezarmarea sau chiar dizolvarea gărzilor naționale din centrele amintite. Înființată din inițiativa și la stăruința radicalilor, garda națională s-a aflat, în cele mai multe centre urbane, sub influența reprezentanților acestei grupări. Pentru a se pune capăt acestei stări de lucruri s-a propus, în 1870, desființarea gărzii naționale și înlocuirea ei cu o miliție după modelul celei existente în Elveția [101].

În categoria măsurilor propuse pentru întărirea autorității domnitorului se înscriu și acelea referitoare la funcționarii superiori. Aceștia, pentru a fi scoși

[99] Ibidem, f. 32.
[100] V. Russu și D. Vitcu, *op. cit.*, II, în loc. cit., VIII, 1971, p. 77—79.
[101] Arhiva istorică centrală, F.C.R., dos. nr. 12/1871, f. 33.

de sub influenţa grupărilor politice urmau să fie numiţi direct de domnitor [102]. Se urmărea, în acest fel, limitarea posibilităţilor de acţiune a prefecţilor sau altor funcţionari superiori şi asigurarea condiţiilor necesare în vederea exercitării unui control serios al puterii centrale, asupra acestei categorii ce urma să depindă, prin numire, direct de domnitor. Tendinţa de centralizare şi de întărire a autorităţii domnitorului este atît de evidentă încît socotim de prisos orice alte comentarii.

Propunerile referitoare la înfiinţarea Consiliului de stat, numirea senatorilor, mărirea censului electoral, restrîngerea libertăţii presei, reorganizarea armatei sau numirea funcţionarilor superiori erau subsumate realizării unuia şi aceluiaşi obiectiv: limitarea rolului grupărilor politice şi instituirea unei domnii autoritare. Alături de aceste propuneri, al căror sens nu este greu de surprins, întîlnim şi altele ce nu par a avea o legătură directă cu preocupările de modificare a regimului politic din România. Aşa, spre exemplu, interesant este faptul că memoriul din 1870 acorda o atenţie specială desfiinţării clauzelor restrictive referitoare la cumpărarea proprietăţilor rurale de către străini. Astfel, articolul 3 din constituţia de la 1866, care interzicea străinilor să cumpere proprietăţi în România, este considerat drept absurd întrucît la noi ar fi existat terenuri agricole din abundenţă, dar nu puteau fi pe deplin valorificate din cauza insuficienţei braţelor de muncă [103].

În stadiul actual al cercetărilor este dificil de precizat ce anume urmărea domnitorul prin propuneri de această natură. De aceea, constrînşi de lipsa unor informaţii mai exacte o să ne mărginim doar la formularea unor ipoteze. Cert este faptul că domnitorul s-a arătat interesat, în mai multe rînduri, de problema vînzării domeniilor statului şi de înlăturarea restricţiilor ce-i opreau pe străini să cumpere proprietăţi rurale în România. Între altele, în memoriul din 1867 se propunea, spre exemplu, elaborarea unei legiuri care să permită vînzarea rapidă şi eficientă a domeniilor statului. Propunerea a fost motivată, atunci, prin raţiuni de natură financiară [104]. Or, după opinia noastră, tocmai argumentele de această natură ridică serioase semne de întrebare în legătură cu intenţiile urmărite de domnitor. Astfel, este cunoscut faptul că în 1866, Adunarea constituantă a votat o lege referitoare la vînzarea unei părţi din domeniile statului pînă la acoperirea sumei de 75.000.000 lei [105]. În virtutea acestei legiuri, motivată tot prin raţiuni de natură financiară, s-a contractat împrumutul Oppenheim, menit să acopere, pînă la aplicarea legiuirii, datoria flotantă. Această lege, de altfel neaplicată, nu-l satisfăcea pe autorul memoriului din 1867, care solicita o înstrăinare rapidă şi totală a domeniilor statului [106]. Dacă ţinem seama de suprafaţa şi valoarea domeniilor statului ne vine greu să admitem faptul că propunerea vînzării lor rapide şi totale s-ar fi datorat numai unor raţiuni de natură financiară. Problema pare a fi ceva mai complexă, întrucît se ştie că domeniile statului nu erau menţinute doar ca un mijloc de echilibrare a bugetului statului sau ca o rezervă necesară acoperirii datoriei flotante. Funcţionalitatea şi destinaţia lor era cu totul de altă natură. Este adevărat că prin arendare ele aduceau un important venit ce putea fi utilizat pentru echilibrarea bugetului sau în alte scopuri, dar nu aici trebuie căutată adevărata lor menire. Ele constituiau, în esenţă, o supapă de siguranţă pentru garantarea intangibilităţii marii proprietăţi private şi de aceea, nu întîmplător, au ocupat un loc important în politica agrară a liberalilor şi conservatorilor pînă la primul război mondial. Prin vînzarea lor treptată, în loturi mari sau mici, s-a încercat, parţial, satisfacerea nevoii de pămînt a ţărănimii şi abaterea atenţiei acesteia de la marea proprietate privată, declarată sacră şi inviolabilă după 1864. Ca urmare a

---

[102] Ibidem, f. 29.
[103] Ibidem, f. 27.
[104] Ibidem, dos. nr. 22/1867, f. 4—5.
[105] Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*, Bucureşti, 1907, p. 465.
[106] Arhiva istorică centrală, F.C.R., dos. nr. 22/1867, f. 5.

acestui fapt, vînzarea rapidă și totală a domeniilor statului ar fi avut însemnate consecințe de ordin social-economic. În același timp, acordarea dreptului străinilor de a cumpăra proprietăți rurale ar fi lovit puternic în moșierime, care, după cum se știe, avea numeroase domenii ipotecate la diferiți cămătari. Scopul real al propunerilor de această natură este greu de bănuit. Nu este exclus ca domnitorul să fi uzat de aceste propuneri pentru a exercita o presiune asupra claselor dominante, spre a le sili să devină mai concesive față de intențiile sale de a-și consolida tronul.

Deosebit de important ni se pare faptul că domnitorul nu a urmărit numai schimbarea regimului pe plan intern, ci s-a arătat preocupat, în același timp, și de modificarea statutului juridic internațional al statului român. Astfel, în memoriul din 1870 se propunea capitalizarea tributului către Turcia și neutralizarea României, care să aibă, în viitor, un statut juridic internațional asemănător cu cel al Belgiei. În același timp, se revendica dreptul de reprezentanță diplomatică, precum și cel de a emite decorații [107]. Se încerca, în acest fel, practic, obținerea independenței pe cale diplomatică. Realizarea acestui obiectiv, pentru atingerea căruia se lupta de multă vreme, ar fi avut consecințe importante nu numai pentru țară, dar și pentru poziția lui Carol de Hohenzollern, care spera, în acest fel, să ajungă mai ușor la consolidarea unui tron ce părea a fi amenințat din toate părțile.

Memoriul acesta nu a fost înaintat puterilor garante deși la începutul anului 1871 luptele politice s-au adîncit, iar ostilitatea față de Carol I a atins punctul său culminant. Atitudinea domnitorului este explicabilă. În primul rînd, puterile garante, în care acesta și-a pus mari speranțe, au refuzat să-i încurajeze inițiativa de schimbare a regimului politic din România pentru a evita ivirea unor complicații nedorite în sud-estul Europei [108]. În al doilea rînd, reprezentanții grupărilor conservatoare, îngrijorați de frămîntările interne, s-au concentrat tot mai mult în jurul domnitorului și i-au dat garanțiile necesare în legătură cu posibilitatea instituirii unui regim autoritar, în limitele constituției de la 1866, constituție care garanta în condiții normale, o preponderență clară și categorică a moșierimii [109]. Obținînd sprijinul necondiționat al conservatorilor, Carol I a reușit să-și consolideze tronul și să provoace o grea înfrîngere liberalilor, care, pentru multă vreme se vor vedea înlăturați de la conducerea statului. Aceștia, deși înfrînți, nu vor renunța la planurile lor pe care le vor realiza, parțial, după războiul de independență.

Analiza pe care am făcut-o, deși nu este completă, ne îngăduie, totuși, să tragem unele concluzii ce ni se par necesare pentru o mai bună înțelegere a perioadei de instabilitate guvernamentală și parlamentară.

Astfel, din capul locului se poate sublinia că lupta pentru putere, caracteristica principală a acestei frămîntate perioade, a dominat, cu autoritate, asupra activității principalelor grupări politice, liberale sau conservatoare. Această luptă, cu implicații din cele mai importante, avea în vedere, în ultimă instanță, reorganizarea regimului instituit după 11 februarie 1866, regim asupra căruia, cel puțin pînă la 1871, nu a existat un consens unanim din partea grupărilor politice.

Semnificativ este faptul că lupta pentru putere a fost complicată, într-o măsură substanțială, de intervenția domnitorului, care, urmărind să-și consolideze poziția și să joace rolul cel mai important în conducerea statului, a încercat, în mai multe rînduri, să schimbe regimul politic din România în sens autoritar.

Lupta pentru revizuirea constituției, parte integrantă a unui conflict mult mai adînc, dovedește, cu prisosință, că între burghezie și moșierime, cel puțin în perioada instabilității guvernamentale și parlamentare, nu a existat o înțelegere perfectă în ceea ce privește organizarea regimului instituit după 11 februarie 1866.

---

[107] Ibidem, dos. nr. 12/1871, f. 35.
[108] *Memoriile,* V, p. 109—110 ; *Ibidem,* VI, p. 10.
[109] *Istoria României,* IV. p. 559—560.

CU PRIVIRE LA LUPTA CLASEI MUNCITOARE DIN ROMÂNIA ÎMPOTRIVA CORPORAŢIILOR (1902—1911)

DE

DUMITRU D. RUSU

Cercetările asupra legislaţiei muncii din perioada modernă a Istoriei României nu au ignorat legea pentru organizarea meseriilor din 1902 şi consecinţele acesteia. Există numeroase lucrări, aparţinînd istoricilor, juriştilor sau economiştilor, care se referă la anumite aspecte privitoare la necesitatea, conţinutul şi aplicarea legii [1]. Singura încercare de sinteză consacrată problemei în discuţie, aparţine istoricilor I. Iacoş şi V. Petrişor. Într-un studiu publicat în 1962 [2], aceştia înfăţişează unele date din lupta clasei muncitoare împotriva corporaţiilor pînă la 1908. Materiale inedite şi alte izvoare, nefolosite, ne îngăduie să prezentăm, în cele ce urmează, noi aspecte ale genezei şi aplicării legii meseriilor din 1902, precum şi unele informaţii asupra luptei maselor muncitoare împotriva corporaţiilor pînă la anihilarea lor totală.

La începutul secolului nostru, cînd marea industrie nu satisfăcea multe din cerinţele consumului intern, micile întreprinderi industriale cu caracter meşteşugăresc, aveau încă un rol însemnat în economia ţării. De industria mică îşi lega existenţa o numeroasă pătură socială, aceea a meseriaşilor. Analizînd compoziţia socială a meseriaşilor — care înglobau diferite categorii antrenate în procesul micii producţii de mărfuri — constatăm că erau cuprinşi aici o însemnată parte din masa lucrătorilor sectorului industrial.

După locul pe care îl ocupa în producţie şi, în general, în funcţie de poziţia ei social-politică în stat, această categorie se divide în două : pe de o parte, un număr restrîns de patroni—meseriaşi—proprietari de ateliere, în care foloseau lucrători salariaţi — apropiaţi de clasele dominante, iar de cealaltă parte, mese-

---

[1] Dintre lucrările care acordă un spaţiu mai larg meseriilor menţionăm : Virgil Madgearu, *Ocrotirea muncitorilor din România*, Ed. „Flacăra", Bucureşti, 1915, 47 p. ; D. R. Ioaniţescu, *Renaşterea meseriilor. Istorie-legislaţie-bresle-corporaţii-revendicări. (Charta muncii*, vol. II), Tip. „Reforma socială", Bucureşti, 1931, 356 p. ; M. Gh. Bujor, *Ştefan Gheorghiu şi epoca sa*, Ed. politică, Bucureşti, 1968, 270 p. ; ş.a.

[2] I. Iacoş şi V. Petrişor, *Lupta clasei muncitoare din România împotriva corporaţiilor (1902—1908)*, în „Analele Institutului de istorie a Partidului (...)", anul VIII (1962), nr. 5, p. 117—147.

riaşii care lucrau la domiciliu, lucrătorii, calfele şi ucenicii din atelierele meşteşugăreşti, legaţi, prin condiţiile de muncă şi modul lor de existenţă, de clasa muncitoare. Meseriaşii care lucrau singuri, cu toată tendinţa subiectivă de a ajunge patroni prin lărgirea atelierelor, de regulă, ei se vor ruina, devenind lucrători în industria de fabrică. Condiţiile de muncă şi viaţă ale micilor meseriaşi, lucrători şi ucenici, cuprinşi în acest sector, erau adesea mai precare decît ale muncitorilor din industria de fabrică. De fapt, avînd în vedere concepţiile, poziţia social-politică în stat şi orientarea generală, este indiscutabilă natura muncitorească a celei mai însemnate părţi din masa meseriaşilor [3].

În privinţa condiţiilor de muncă, lucrătorii — meseriaşii aveau poate cea mai grea situaţie dintre păturile muncitoare de la noi. Durata muncii era cea mai mare din întreaga economie, lucrîndu-se, de regulă, 12—14 ore pe zi ; adesea se ajungea la 16—18 ore de muncă zilnic. De obicei, repaosul duminical nu se respecta. Femeile şi copiii, larg folosiţi în meserii, erau exploataţi la maximum. Plata muncii se făcea aproape întotdeauna după condiţiile impuse de patroni. Atelierele — mici încăperi slab iluminate şi neaerisite, murdare, total insalubre— cuprindeau, de obicei, un mare număr de lucrători [4]. Marea masă a meseriaşilor, care lucrau singuri, în ateliere proprii, înfruntau aceleaşi neajunsuri. După o muncă istovitoare de 12—14 ore zilnic, abia îşi cîştigau existenţa [5]. De fapt, este întru-totul valabilă şi pentru situaţia de la noi, aprecierea făcută de Karl Marx în *Capitalul*, potrivit căreia în condiţiile dezvoltării industriei capitaliste, pe de o parte se produce înlocuirea meseriilor prin fabrici, iar pe de altă parte, „sfera meseriilor şi aceea a muncii la domiciliu devin într-un timp uimitor de scurt adevărate locaşuri ale mizeriei, în care se dezlănţuie cele mai aberante monstruozităţi ale exploatării capitaliste“ [6].

Criza meseriilor datorată, în esenţă, concurenţei industriei de fabrică şi mărfurilor străine din import, se va face, din plin, simţită în ultima treime a secolului trecut. Urmărind procesul de producţie din atelierele meşteşugăreşti se remarcă un lucru destul de important pentru explicarea situaţiei grele a meseriaşilor, şi anume, caracterul mărunt, nerentabil, chiar înapoiat, al producţiei

[3] Din analiza situaţiei numerice a elementului lucrător cuprins în meserii reiese că, la începutul secolului nostru, această pătură era destul de numeroasă, însumînd un număr de persoane aproximativ egal cu cel din industria de fabrică. Asupra numărului meseriaşilor din România de la începutul secolului nostru avem date amănunţite oferite de cele două anchete, una asupra meseriaşilor, întocmită prin grija Ministerului agriculturii, industriei şi comerţului în 1900 şi publicată în 1901 (Lazăr Theodor şi Fr. Robin-Derescu, *Starea şi statistica meseriaşilor*, Bucureşti, 1901, 134 p.) şi, cealaltă, referitoare la întreaga industrie (*Ancheta industrială din 1901—1902*, vol. II, Bucureşti, 1903.) Prima statistică dă un total de circa 180.000 de meseriaşi (p. 11 şi 131), din care elementul muncitoresc cuprinde în jur de 100.000 de persoane (p. 16, 124) ; cea de a doua dă un număr de aproape 88.000 de lucrători şi calfe în sectorul meseriilor (p. 8—9). Comparînd cele două statistici constatăm cifre foarte apropiate pentru calfe între 26.000—30.000 şi ucenici între 15.000—18.000. Deosebirea se referă la meşteri : 119.217 daţi în statistica meseriilor şi 53.857 în Ancheta industrială. Evident că prima lucrare statistică includea aici categorii mult mai largi ca cei 14.777 căruţaşi şi chirigii etc., care nu aveau nimic comun cu industria.

[4] Lazăr Theodor şi Fr. Robin-Derescu, *op. cit.*, p. 30—74 ; *Ancheta industrială din 1901—1902*, vol. II (partea finală cuprinzînd rapoarte referitoare la situaţia meseriaşilor) ; Ştefan Chicoş, *Monografia stărei meseriilor în Piteşti*, Piteşti, 1909, 107 p. ş.a.

[5] Lazăr Theodor şi Fr. Robin-Derescu, *op. cit.*, p. 33—74.

[6] Karl Marx, *Capitalul*, vol. I, în Marx-Engels, *Opere*, vol. 23, Bucureşti, Ed. politică, 1966, p. 498.

meşteşugăreşti[7]. De asemenea, s-a manifestat o evidentă diminuare a posibilităţilor de desfacere a mărfurilor produse de meseriaşi. Toate acestea au determinat existenţa unei instabilităţi cronice în acest sector economic. Apariţia şi dispariţia atelierelor meşteşugăreşti a constituit un fenomen caracteristic al perioadei istorice care ne preocupă[8].

În aceste condiţii, cerinţa reglementării situaţiei meseriaşilor era firească. Numai că, patronii din meserii aşteptau o lege care să-i protejeze împotriva concurenţei, conferindu-le eventual şi alte înlesniri de natură economică, în timp ce lucrătorii din acest sector doreau o reglementare a condiţiilor de muncă. De aici, se va ajunge la un front comun de luptă al tuturor categoriilor cuprinse în sectorul micii producţii de mărfuri, în scopul obţinerii unei legi ocrotitoare.

Pentru a atrage atenţia cercurilor guvernamentale asupra situaţiei lor, meseriaşii au desfăşurat, pe tot cuprinsul ultimului sfert al secolului trecut, o serie întreagă de acţiuni, organizînd mai multe congrese şi întruniri în care au cerut cu insistenţă reglementarea meseriilor şi apărarea intereselor lor[9]. Agitaţiile meseriaşilor au luat proporţii şi mai mari, manifestîndu-se cu o deosebită intensitate, în perioada crizei economice din 1899—1901. Mişcarea meseriaşilor, avînd în frunte elemente patronale, capătă un caracter general. Întruniri şi manifestaţii au loc aproape în toate oraşele. Agitaţiile meseriaşilor au culminat cu manifestaţiile de stradă de la Bucureşti din 12/25 februarie 1902, care au dus la violente ciocniri cu poliţia[10]. Fără a trece cu vederea amestecul unor elemente liberale sau conservatoare — care din motive politice incitau masele la luptă contra guvernului liberal[11] — precum şi acţiunile patronale, străine intereselor muncitorilor, remarcăm, totuşi, că aceste mişcări au reflectat şi starea de nemulţumire a maselor muncitoare din mica industrie.

În explicarea genezei, conţinutului şi aplicării legii meseriilor trebuie să avem în vedere şi interesul manifestat de reprezentanţii burgheziei şi moşierimii faţă de problemele care frămîntau pătura meseriaşilor. Burghezia urmărea să menţină şi chiar să consolideze meseriile, să perpetueze şi să întărească pătura exploatatoare din mica industrie, nu atît din motive economice, cît, îndeosebi, pentru a-şi spori popularitatea şi a-şi asigura o clientelă electorală mai largă şi, totodată, o masă diversionistă împotriva clasei muncitoare. Ca interes imediat, desigur, guvernul liberal al lui D. A. Sturdza a urmărit să pună capăt tulburărilor din ţară.

Plecînd de la declinul relativ al meseriilor, accentuat în ultima treime a secolului trecut, conservatorii, prin însăşi politica lor economică, vor fi primii susţinători ai protejării micului meşteşug, fie chiar în detrimentul dezvoltării marii industrii. Ne referim, îndeosebi, la acea parte dintre conservatori, care, privind cu nepăsare industria în dezvoltare, o considerau „operă“ a liberalilor,

---

[7] Cele aproape 60.000 de stabilimente industriale aparţinînd meşteşugurilor — la începutul secolului nostru — aveau, în medie, cîte 1,5 persoane fiecare şi cuprindeau în jur de 50 de meserii. Privind forţa motrice, doar 15.126 de ateliere întrebuinţau maşini, iar dintre acestea numai 82 cu motor (*Ancheta industrială din 1901—1902*, vol. II, p. 4—9).

[8] „Dezrobirea“, nr. 1, 1 februarie 1907, p. 498.

[9] Pentru situaţia meseriilor din a doua jumătate a sec. al XIX-lea a se vedea: G. Zane, *Industria din România în a doua jumătate a sec. al XIX-lea* (Despre stadiile premergătoare industriei mecanizate), Ed. Acad. R.S.R., Bucureşti, 1970, p. 39—123; Paraschiva Cîncea, *Încercări de redresare a meseriilor în perioada 1864—1900*, în „Studii“, tomul 22, nr. 1/1969, p. 69—84.

[10] Pentru detalii a se vedea: „Lumea nouă“, nr. 20, 21 noiembrie 1899, p. 1; Ibidem; nr. 49, 25 iunie 1900, p. 1; I. C. Frimu, *Corporaţii şi sindicate*, în „Calendarul muncii“ pe 1907, Bucureşti 1906, p. 133—134; D. R. Ioaniţescu, *Renaşterea meseriilor*, vol. II, p. 165 şi următ.

[11] „Dezbaterile Senatului“, nr. 47, şedinţa din 23 februarie 1902, p. 540—541.

improprie țării noastre cu specific agrar. De fapt, inițiativa legiferării în domeniul meseriilor aparține unor reprezentanți marcanți ai partidului conservator. Cele două proiecte de lege mai importante, din 1881 și 1900, au fost alcătuite, respectiv de către P. P. Carp și Nicolae Filipescu [12]. Acestea, cu toate limitele pe care le conțineau, ofereau, totuși, soluții destul de înaintate în privința redresării meseriilor și a îmbunătățirii situației lucrătorilor. Lucrurile sînt pe deplin explicabile. Urmărind concepțiile și activitatea lui P. P. Carp [13], constatăm că a fost omul compromisurilor. Situîndu-se undeva între conservatori și liberali a urmărit să împace atotputernicia moșierimii cu elementele capitaliste în dezvoltare, să adapteze pătura moșierească noilor condiții istorice din perioada ascensiunii orînduirii capitaliste. Ca ideolog al junimismului, Petre Carp a fost partizanul realizării și a unor reforme sociale. Pentru a preîntîmpina dezvoltarea mișcării muncitorești și a îndepărta masele de ideologia socialistă, Carp socotea necesar a veni chiar, prin anumite măsuri legislative, în întîmpinarea unor doleanțe ale maselor muncitoare. Totul se făcea însă în scopul consolidării pozițiilor „claselor dirigente", în speță a conservatorilor [14]. Cît privește pe N. Filipescu, exprimînd îngrijorarea claselor dominante față de acțiunile clasei muncitoare, preciza într-un discurs din 1895, sensul reglementării situației muncitorilor: „să dăm lucrătorilor noștri o organizare astfel încît să ne punem la adăpostul unor pericole care, în țările cele mari amenință nu numai proprietatea statului, dar care în țările cele mici amenință însăși existența lor" [15].

În cercetarea genezei legii pentru organizarea meseriilor trebuie să luăm în considerație și influența reglementărilor similare existente în alte state europene. La alcătuirea proiectului de lege s-au luat în considerație și principiile care au stat la baza legiuirilor similare din Franța, Austro—Ungaria și Germania [16].

După o perioadă de frămîntări și căutări de peste trei decenii, perioadă în care nu au lipsit încercările de a da o soluție problemei meseriilor [17], în condițiile agravării mișcării meseriașilor din anii 1900—1902, în timpul guvernărilor succesive ale lui P. P. Carp și D. A. Sturdza, se va ajunge la actul legislativ, promulgat la începutul anului 1902. Rezultat al unui complex de factori, reprezentînd interese și vederi distincte, legea din 1902, are la bază surse directe: prevederile proiectelor anterioare referitoare la organizarea meseriilor din anii 1881 și 1900, corelate cu rezultatele unei anchete asupra situației meseriilor, făcută la începutul anului 1900 [18] și amplele studii asupra sistemelor de organizare a meseriilor din diferite țări.

---

[12] Paraschiva Cîncea, *op. cit.*, p. 80—83.

[13] Asupra concepției și activității lui P. P. Carp a se vedea unele date în: Constantin Gane, *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. I—II, București, 1936—1937; Z. Ornea, *Junimismul* (contribuții la studierea curentului), Ed. pt. literatură, București, 1966, p. 9—122.

[14] Cf. P. P. Carp, *Discursuri parlamentare*, vol. I (1868—1888), Ed. librăriei Socec, București, 1907, p. 237—241, 261; C. Gane, *op. cit.*, vol. I, p. 299—300, 330, 403; vol. II, p. 133.

[15] N. Filipescu, *Discursuri politice*, vol. I (1888—1901), București, 1912, p. 167.

[16] A se vedea adnotările cu privire la legile străine care însoțesc proiectul de lege prezentat spre dezbatere corpurilor legiuitoare și Ed. Wachmann, *Despre corporațiuni (bresle). Studiu istorico-economic*, București, 1902, 116 p.

[17] Pentru diferite proiecte de lege privitoare la organizarea meseriilor din a doua jumătate a secolului trecut a se vedea: Gh. Cușniriuc, *Evoluția jurisdicției muncii*, Timișoara, 1937, p. 20—21; Ion Gh. Crivăț, *Asigurările sociale în România*, București, 1939, p. 43; Paraschiva Cîncea, *op. cit.*, p. 69—84.

[18] Lazăr Theodor și Fr. Robin-Derescu, *op. cit.*, 134 p.

Proiectul legii pentru organizarea meseriilor, alcătuit de ministrul liberal B. M. Missir, este supus dezbaterii corpurilor legiuitoare la începutul lunii februarie 1902. După ample discuţii, fără a suferi modificări de esenţă, este adoptat la 21 februarie de Adunarea deputaţilor [19] şi la 25 februarie de Senat [20]. Legea este promulgată la 4 martie acelaşi an [21]. Numeroasele discursuri ţinute în parlament, cu prilejul discutării acestei legiuiri, aşternute pe zeci de pagini în dezbaterile parlamentare [22] şi apoi reunite într-un volum, în 1905, de însuşi autorul legii [23], cu toate deosebirile de nuanţă, au comună tendinţa de a asigura prin lege interesele statului burghezo-moşieresc. Fără a nega valabilitatea şi eficienţa principiului corporatist — apărat cu insistenţă de toţi deputaţii — mulţi vorbitori au ridicat chestiunea măsurii în care legea asigura protecţia economică a micului meşteşug în raport cu producţia industrială indigenă şi străină. Cu toate că unii reprezentanţi ai burgheziei şi moşierimii au recunoscut situaţia grea a lucrătorilor meseriaşi, totuşi, considerau, în contradicţie cu realitatea, că instituţiile corporatiste vor putea ocroti masa lucrătorilor şi sub aspectul condiţiilor de muncă şi viaţă. În realitate, nici legea ca atare, nici aplicarea ei nu vor duce la îmbunătăţirea situaţiei meseriaşilor şi lucrătorilor din meserii.

Scopul principal al legii era organizarea în corporaţii a întregului personal cuprins în meserii, ridicarea nivelului tehnic şi a eficienţei productive a acestei ramuri economice. Urmărind conţinutul celor 97 de articole ale legii, apare continuu, ca un element dominant, tendinţa de a întări instituţiile corporatiste.

După un şir de prevederi asupra condiţiilor în care se putea exercita o meserie, cuprinse în prima parte a legii (Exercitarea meseriilor, articolele 1—43), urmează partea a doua referitoare propriu-zis la corporaţii („Corporaţiile", articolele 44—78) şi partea a treia „Dispoziţii penale şi tranzitorii" (articolele 79—97). Toţi cei care erau ocupaţi în mica industrie — patroni, lucrători şi ucenici — erau obligaţi să se organizeze în corporaţii, altfel nu aveau dreptul la „exercitarea" meseriilor (articolele 8—19). Corporaţiile erau asociaţii cu minimum 50 de membri, de aceeaşi profesie sau de profesii şi chiar din localităţi diferite (art. 44—46). După lege, ele erau obligate „de a menţine ordinea şi unirea între meseriaşi", a se îngriji de starea morală şi perfecţionarea cunoştinţelor meseriaşilor, a organiza ajutorarea lor materială. În raport cu posibilităţile materiale de care dispuneau urmau să înfiinţeze case de asigurări contra accidentelor şi bolii, birouri de plasare pentru elevi şi lucrători, şcoli speciale pentru adulţi (art. 56).

Conducerea corporaţiei era încredinţată adunării generale a membrilor şi unui comitet, alcătuit, în majoritate, din elemente patronale. Pentru fiecare corporaţie era numit un comisar al guvernului (art. 62—72). Pentru „a dezlega neînţelegerile dintre meseriaşi" urma să se înfiinţeze pe lîngă fiecare corporaţie, o comisie de arbitri formată din cinci persoane, „comisarul guvernului ca preşedinte; doi membri aleşi de patroni şi doi membri aleşi de lucrători" (art. 55, 73—74).

Dispoziţiile referitoare la relaţiile patronilor cu lucrătorii şi ucenicii constituie un element pozitiv prin însăşi prezenţa lor în lege. Vîrsta minimă pentru primirea la lucru era de 12 ani (art. 16). Pînă la 14 ani ucenicii „nu pot fi obli-

---

[19] „Dezbaterile Adunării Deputaţilor", nr. 16, şedinţa din 21 februarie 1902, p. 744.

[20] „Dezbaterile Senatului", nr. 48, şedinţa din 25 februarie 1902, p. 557.

[21] *Legea pentru organizarea meseriilor*, în „Monitorul oficial", nr. 266, 5/18 martie 1902, p. 10487—10494.

[22] Dezbaterea legii în Adunarea deputaţilor s-a făcut în şedinţele din 16, 18, 20 şi 21 februarie 1902 (respectiv nr. 43—46, p. 676—746) şi în Senat în zilele de 23 şi 25 februarie (respectiv nr. 47 şi 48, p. 540—557; Arhiva istorică centrală, fond Senatul României, dosar nr. 7425).

[23] B. M. Missir, *Legea pentru organizarea meseriilor şi regulamentul privitor la aplicarea ei*, Editura librăriei S.O.C.E.C., Bucureşti, 1905, 331 p.

gaţi să lucreze mai mult de 8 ore pe zi", iar cei între 14—16 ani, mai mult de 10 ore (art. 24). Pentru aceste categorii era interzisă munca de noapte (art. 25). Mai departe erau prevăzute detaliat relaţiile şi obligaţiile reciproce dintre patroni şi „elevi" (ucenici) (art. 26—33) şi dintre patroni şi lucrători (art. 34—43).

„Regulamentul privitor la punerea în aplicare a legii pentru organizarea meseriilor", decretat la 14 august 1902 [24], se menţinea în limitele prevederilor legii de faţă.

Privind în ansamblu conţinutul legii meseriilor din 1902, putem afirma, fără să greşim, că măsurile preconizate nu puteau să asigure realizarea îmbunătăţirilor, cerute cu atîta insistenţă, de lucrătorii din meserii. Aceştia aşteptau o reglementare care, prin stabilirea duratei muncii, sistemului de plată, asigurării etc., să ducă la stăvilirea exploatării patronale. În realitate, legea cuprindea unele concesii alături de numeroase prevederi cu caracter restrictiv, de constrîngere. Apoi, prin nimic nu se asigura transpunerea în viaţă a prevederilor mai înaintate care puteau aduce o umbră de lumină în întunericul vieţii lucrătorilor meşteşugari.

Din prevederile referitoare la corporaţii desprindem principalele trăsături negative ale legii : organizarea comună a lucrătorilor cu patronii, caracterul eterogen al corporaţiilor (cuprinzînd lucrători diferiţi ca ocupaţie şi depărtaţi teritorial) imposibilitatea îndeplinirii îndatoririlor de ocrotire a muncii trecute asupra lor şi asigurarea majorităţii patronale la conducerea acestor organizaţii. Corporaţiile apar, de fapt, ca o reacţie a claselor dominante împotriva dezvoltării mişcării muncitoreşti. Legea meseriilor urmărea să împiedice unitatea clasei muncitoare prin separarea muncitorilor ocupaţi în industria mică şi mijlocie de proletariatul din marile întreprinderi industriale [25], să contracareze organizarea muncitorilor în sindicate şi, în ultimă instanţă, să stăvilească lupta de clasă aflată în continuă creştere.

Aplicarea legii va reveni tot guvernului liberal. Urmărind subordonarea clasei muncitoare şi temperarea acţiunilor acesteia, interesate să-şi sporească influenţa în rîndul micilor patroni, cercurile liberale guvernamentale se vor îngriji, aproape exclusiv, de constituirea corporaţiilor şi asigurarea viabilităţii lor, măsură „care după lege — preciza o circulară a Ministerului de interne din septembrie 1902 — este baza tuturor celorlalte" [26]. Dar, în afară de preocuparea faţă de soarta corporaţiilor, nu mai găsim, în toată perioada de aplicare a legii, nici un fel de grijă pertru transpunerea în viaţă şi a altor prevederi.

Precedată de o largă acţiune pregătitoare, constînd din înregistrarea categoriilor care cădeau sub prevederile legii [27], constituirea propriu-zisă a corporaţiilor va începe la finele anului 1902. La sfîrşitul anului 1903, organizaţiile corporatiste formau deja o reţea care cuprindea centrele mai importante din ţară.

[24] Textul regulamentului, compus din 12 capitole şi 154 de articole, este publicat în „Monitorul oficial", nr. 119, 31 august (13 septembrie) 1902, p. 4121—4132.

[25] Pe bună dreptate V. I. Lenin remarca că asemenea sisteme de legiferare împărţeau muncitorii pe categorii „în aşa fel încît să se îngreuieze prin toate mijloacele unirea şi solidaritatea muncitorilor, să provoace şi să aţîţe discordia, nu numai între diferite profesiuni, între secţii, dar şi între muncitorii de diferite naţionalităţi, de diferite sexe, de diferite vîrste, de diferite grade de calificare, cu un nivel diferit de cîştig etc. etc." (V. I. Lenin, *Era reformelor*, în *Opere*, vol. 6, Ed. politică, Bucureşti, 1959, p. 497).

[26] Arhivele statului Turnu-Severin, fond Camera de comerţ şi industrie, dosar nr. 1/1902, f. 2 şi Arh. St. Iaşi, fond Camera de comerţ şi industrie, dosar nr. 39/1902, f. 18.

[27] O decizie Ministerială din 7 septembrie 1902 stabilea ca termen de înregistrare a maiştrilor şi lucrătorilor din meserii data de 7 septembrie. Acestora li se înmînau, respectiv, „brevete" sau „carnete". Datorită mersului anevoios al lucrărilor, termenul acestei operaţiuni se va prelungi pînă la 1 noiembrie, acelaşi an.

Spaţiul nu ne îngăduie să ne oprim asupra activităţii acestor organizaţii, problemă, de altfel, elucidată în literatura noastră istorică [28]. Concluzia care se degajă limpede din cercetarea situaţiei corporaţiilor la începutul existenţei lor demonstrează, fără putinţă de tăgadă, fizionomia acestor organizaţii cu un pronunţat caracter antimuncitoresc. Numeroasele abuzuri, încălcări, ilegalităţi şi alte asemenea fapte, domină activitatea corporaţiilor încă din prima jumătate a anului 1903 [29]. Corporaţiile s-au născut şi vor rămîne organizaţii rupte de interesele maselor muncitoare, unelte în mîna patronilor şi a organelor administrative, instituţii de spoliere a lucrătorilor şi de reprimare a tendinţelor de organizare şi luptă specifice proletariatului. Ele au fost instituite şi conduse după reguli stabilite de guvern, acţionînd în folosul claselor dominante. Aparent, după prevederile legii, corporaţiile erau concepute ca organizaţii autonome, pînă la un punct, cu caracter cooperatist. În realitate, conducerea întregii activităţi a corporaţiilor a revenit, chiar de la început Camerelor de Comerţ şi Industrie şi apoi Camerelor de Meserii [30] — organe de stat — şi nu reprezentanţilor meseriaşilor.

Departe de a da rezultatele scontate, de a instaura „ordinea şi munca organizată acolo, unde era dezordine şi nepricepere“ [31], cum spera D. A. Sturdza, şeful guvernului sub care se adoptase legea, aplicarea acesteia va trezi o indignare generală printre muncitori, declanşînd o puternică mişcare de opoziţie cu un pronunţat caracter de masă. Deşi, după titulatură, „legea pentru organizarea meseriilor“ părea să aibă un caracter restrîns, limitîndu-se numai la meserii, în realitate, sîntem în faţa unei măsuri care se va repercuta asupra clasei muncitoare în general. Aplicabilă tuturor lucrătorilor din industria mică şi mijlocie [32], cu timpul şi unor categorii de lucrători din transporturi [33], legea va afecta pînă la 5/6 din numărul total al lucrătorilor de la noi [34], ceea ce face ca să se trezească o puternică reacţie de împotrivire în rîndul acestei categorii. Nemulţumiţi erau nu numai lucrătorii, dar şi micii patroni din meserii care nu căpătaseră nici un fel de ocrotire de pe urma legii. În aceste condiţii, neîntîrziat, se vor contura scopul, forţele motrice şi formele luptei împotriva regimului corporatist.

Ţelul acţiunilor anticorporatiste, relevat cu multă claritate de documentele epocii, era de a înlătura corporaţiile, a asigura organizarea liberă a muncitorilor şi

---

(Cf. Arh. st. Turnu-Severin, fond Camera de comerţ şi industrie, dosar nr. 1/1902, f. 2, 20, 48; M. P. Dimitriu, *Activitatea Camerei de meserii, circumscripţia Bucureşti* (...), p. 224—225).

[28] D. R. Ioaniţescu, *op. cit.*, 356 p.; I. Iacoş şi V. Petrişor, *op. cit.*, p. 117—147.

[29] Arh. St. Ploieşti, fond Camera de comerţ şi industrie, dosar nr. 2/1903, f. 1, 15, 37, 61, 101, 135—138, 144—145, 203, 219, 270, 288, 310, 385, 397, 441—448, 452, 481 etc.

[30] C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. III, p. 2453.

[31] Biblioteca Academiei R.S.R. Mss., Arhiva D. A. Sturdza, II Mss.-32, f. 22 (Un discurs al lui D. A. Sturdza din 1904); A se vedea şi V. Anagnoste, *Pagini din istoria mişcării muncitoreşti din ţara noastră de la sfîrşitul sec. XIX*, în Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 5, dosar nr. 1172, f. 4—5.

[32] Articolul 1 din lege ca şi cel similar din regulament, prevedeau că „Nu sînt supuse legii de faţă fabricile, atelierele mari, industria casnică“. După o circulară din 1902, legea nu se aplica fabricilor cu peste 20 lucrători şi forţă motrice 5 H.P. şi atelierelor cu peste 30 de lucrători. (M. P. Dimitriu, *op. cit.*, p. 224—225). Altă circulară din 1906 prelungea limitele la 50 H.P. pentru fabrici şi 50 de lucrători pentru ateliere (A se vedea şi nota nr. 46).

[33] Cf. Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 5, dosar nr. 1047, f. 3—9 şi „România muncitoare“, nr. 53, 3 septembrie 1909.

[34] După datele statistice din totalul de peste 280.000 de lucrători din industrie şi transporturi circa 45.000 din industria mare nu erau supuşi legii (*Ancheta industrială din 1901—1902*, vol. I, Bucureşti, 1904, p. 6).

obţinerea unei adevărate legislaţii muncitoreşti. Forţa principală angajată în luptă a cuprins micii meseriaşi şi lucrătorii meseriaşi, cărora li s-au adăugat lucrătorii din unele ramuri sau întreprinderi industriale, loviţi prin aplicarea abuzivă a legii. Nu putem neglija nici acţiunile elementelor patronale, nemulţumite de povara taxelor şi cotizaţiilor, de lipsa unei reale ocrotiri faţă de concurenţa industriei mari şi mărfurilor de import.

Formele şi mijloacele de luptă împotriva corporaţiilor au fost dintre cele mai diferite: refuzul de a se înscrie în corporaţii, neplata cotizaţiilor, neparticiparea în masă la activitatea acestora, nesupunerea la prevederile legii, protestele contra abuzurilor comise de organele corporatiste, cererea de a se renunţa definitiv la aceste instituţii nefolositoare şi împovorătoare pentru lucrători etc. Atacînd corporaţiile prin presă, întruniri, demonstraţii şi chiar cu prilejul unor acţiuni greviste, întărindu-se organizatoric, prin centralizarea organizaţiilor sindicale şi unificarea cercurilor socialiste, mişcarea muncitorească va ajunge, către finele primului deceniu din secolul nostru, să anihileze activitatea şi influenţa regimului corporatist.

Primele acţiuni le datorăm, mai ales, micilor meşteşugari, proprietari de minuscule ateliere împînzite prin toate oraşele, loviţi puternic de contribuţiile financiare care li se impuneau. Mare parte dintre ei au refuzat să participe la constituirea corporaţiilor, sustrăgîndu-se sistematic de la primirea libretelor de meşter. Meseriaşii intraţi în corporaţii au protestat contra utilităţii unor asemenea organizaţii. Neplata cotizaţiilor, încercările, în masă, de a se desprinde din corporaţii, părăsirea atelierelor şi intrarea lucrătorilor în fabrici, s-au manifestat cu multă intensitate încă din 1903 [35]. Lucrătorii din meserii vor constitui însă marea masă a frontului anticorporatist. Prin aceste acţiuni izolate se declanşa lupta anticorporatistă, care, în scurt timp, capătă un caracter general [36], Astfel, pe întreg parcursul primului deceniu din secolul nostru, vom asista la o mişcare treptată şi continuă, mereu ascendentă, legată indisolubil de lupta clasei muncitoare pentru uşurarea condiţiilor de muncă şi de trai. Mişcarea anticorporatistă se încadrează, de la început, în lupta generală a proletariatului împotriva regimului capitalist, pentru obţinerea de drepturi şi libertăţi democratice.

După o scurtă perioadă de expectativă din partea exponenţilor de frunte ai mişcării muncitoreşti [37] firească în condiţiile cînd se spera obţinerea unor îmbunătăţiri de la aplicarea legii — o dată cu dezvăluirea adevăratei poziţii a guvernului liberal faţă de această măsură se va declanşa o largă acţiune anticorporatistă. Iniţial, opoziţia se va manifesta prin presă, menţinerea asociaţiilor muncitoreşti existente, izbucnirea mişcărilor greviste.

Gazete ca: „Meseriaşul" (Bîrlad 1903), „Lucrătorul tipograf" (Bucureşti 1904), „Tipograful român" (Bucureşti 1904), „Solidaritatea" (Bucureşti 1905), au cuprins în paginile lor protestele lucrătorilor împotriva corporaţiilor, contribuind, în mare măsură, la demascarea regimului corporatist, la înrădăcinarea în rîndurile prole-

---

35 Arh. St. Ploieşti, fond Camera de comerţ şi industie, dosar nr. 2/1903, f. 269, 369; nr. 3/1903, f. 45; nr. 1/1903, f. 91—95; Arh. St. Turnu-Severin, fond Camera de comerţ, dosar nr. 1/1904, f. 192—197, 216, 372, 530; Nicolae Ştefănescu, *Legea meseriilor şi fabricile mari,* în „Meseriaşul român", nr. 43, 14 septembrie 1903, p. 1—2.

36 Semnalăm şi protestele muncitorilor din atelierele mari şi din fabrici, nemulţumiţi de tendinţa de a-i supune prevederilor legii (Cf. Arh. St. Ploieşti, fond Camera de comerţ şi industrie Ploieşti, dosar nr. 2/1903, f. 481).

37 Iniţial, reprezentanţii mişcării muncitoreşti şi socialiste nu au avut o atitudine *favorabilă* sau *defavorabilă* faţă de lege. Ei au criticat aspru conţinutul legii, totuşi sperau să influenţeze aplicarea ei şi astfel să obţină îmbunătăţiri în favoarea lucrătorilor. (I. N. Armaşu, *Legea meseriilor,* în „România muncitoare", nr. 3, 20 ianuarie, 1902; Al. Ionescu, *Dezordinele meseriaşilor*, Ibidem, nr. 7, 17 februarie 1902; Alexandru Constantinescu, *Muncitorii şi noile corporaţii,* Ibidem, nr. 12, 24 martie 1902).

tariatului a credinţei că nu vor putea obţine de la corporaţii nici una din revendicările lor. Principala gazetă muncitorească din această perioadă „România muncitoare" — reapărută în anul 1905 — se va afirma, ca o însemnată tribună de luptă împotriva corporaţiilor. Numeroase articole, inserate în coloanele acestei prestigioase publicaţii muncitoreşti, dezvăluiau diferitele aspecte ale regimului corporatist, îndemnînd lucrătorii să se organizeze pe baze noi, în sindicatele muncitoreşti. Subliniind că, instituţiile corporatiste au arătat „cît de utopică este dorinţa de a se împăca reprezentanţii muncii cu ai capitalului" [38], că aceste corporaţii „nu sînt făcute ca să reglementeze munca, ci sînt mai mult o perdea ca să împiedice muncitorimea de a vedea drumul ce duce la dezrobire" [39], se ajungea la concluzia că va trebui continuată şi intensificată lupta contra patronilor şi întărită solidaritatea şi forţa clasei muncitoare prin păstrarea şi dezvoltarea organizaţiilor proprii.

Existenţa şi activitatea diferitelor societăţi profesionale ale muncitorilor a impulsionat lupta împotriva corporaţiilor [40]. Un rol determinant în zdrobirea regimului corporatist vor avea sindicatele. După mişcările din anii 1903—1904, care au dovedit că dreptate şi o situaţie mai bună nu poate fi în cadrul corporaţiilor, se trece la acţiunea directă pentru înlocuirea corporaţiilor prin organizaţiile profesionale muncitoreşti, sindicale, care vor progresa extrem de rapid.

Încă din primele luni ale anului 1905, muncitorii, dîndu-şi seama, după cum arăta I. C. Frimu (unul dintre promotorii organizării sindicatelor), „că acţiunea lucrătorilor trebuie să fie în afară de corporaţie şi contra corporaţiei, care se pune în toate felurile şi în toate acţiunile în calea revendicărilor muncitoreşti" [41], au trecut direct din corporaţii în sindicate [42]. Procesul dezvoltării sindicatelor, lovitură de graţie dată corporaţiilor, se va intensifica în cursul anului 1905 şi la începutul anului următor. În Bucureşti şi în alte oraşe din ţară, sute de muncitori se îndreptau către sindicate. Corporaţiile primeau astfel una din cele mai puternice lovituri care le va zdruncina puternic. La începutul anului 1906 s-a intensificat procesul de organizare al muncitorilor, înfiinţîndu-se noi sindicate şi dezvoltîndu-se numeric cele existente. La mijlocul anului 1906 erau circa 60 de sindicate cuprinzînd în jur de 7000 de membri, ajungînd în iunie 1907 la 74 de organizaţii cu 8470 de membri [43].

Începea astfel, din 1905, lupta decisivă contra corporaţiilor, angajînd pe lucrătorii din ateliere, muncitorii din fabrici, micii meseriaşi şi chiar parte din micii patroni, împovăraţi de datorii. O dată cu înfiinţarea sindicatelor, corporaţiile pierd treptat caracterul muncitoresc, membrii lor rămînînd îndeosebi patronii şi micii meseriaşi patroni.

Creşterea opoziţiei faţă de corporaţii aduce cu sine unele măsuri din partea statului, care încerca să contracareze lupta clasei muncitoare, să menţină şi să extindă un sistem care era unanim condamnat de forţele progresiste. Guvernul con-

---

[38] I. P. Stegaru, *Lucrătorii şi corporaţiile*, în „România muncitoare", nr. 3, 20 martie 1905.

[39] I. Predescu, *Corporaţii sau sindicate*, Ibidem, nr. 6, 10 aprilie 1905.

[40] Unele date referitoare la societăţile profesionale din 1902—1904 şi atitudinea lor faţă de corporaţii. Vezi în: I. Iacoş, V. Petrişor, *op. cit.*, p. 125; Idem, *Organizaţii profesionale muncitoreşti din vechea Românie în perioada 1899—1904*, în „Analele Institutului de istorie a partidului", V (1959), nr. 6, p. 79—98.

[41] I. C. Frimu, *Cum s-a format sindicatul nostru*, în „Buletinul sindicatului lucrătorilor tîmplari din Bucureşti", 5 iunie 1907. (Pentru activitatea lui I. C. Frimu a se vedea şi N. Petreanu şi D. Baran, *I. C. Frimu*, Ed. politică, Bucureşti, 1969, 286 p.).

[42] I. Robu, *O izbîndă muncitorească*, „România muncitoare", nr. 3, 26 martie 1905; *Adunarea generală a corporaţiei meseriaşilor de încălţăminte*, Ibidem, nr. 2, 13 martie 1905.

[43] Cf. *Documente din mişcarea muncitorească 1872—1916*, Ediţia II-a, Bucureşti, 1947, p. 323—324; Nicolae Copoiu, *Refacerea Partidului Social-Democrat din România 1900—1910*, Ed. ştiinţifică, Bucureşti, 1966, p. 179.

servator sub președinția lui Gh. Gr. Cantacuzino, luînd locul liberalilor în decembrie 1904, va susține corporațiile pentru a lovi în mișcarea muncitorească și a întări mica industrie. Tendința generală din partea ocîrmuirii, în deplin acord cu cerințele repetate ale patronilor [44], era de a lărgi cît mai mult sfera de aplicare a legii meseriilor pentru a spori veniturile și a subordona mase de muncitori, cît mai mari. Întărirea aparatului birocratic [45] trebuia să asigure strîngerea cotizațiilor, preocuparea centrală în activitatea corporațiilor. Pe lîngă extinderea abuzivă a legii asupra locuitorilor de la sate, prin decizia Ministerului Agriculturii, Comerțului și Domeniilor, din ianuarie 1906, se lărgește, la maximum, sfera de aplicare a acesteia, cuprinzînd categorii mai largi de muncitori [46]. Rezultatul încercărilor de a impune și chiar lărgi sistemul corporatist va avea efecte contrare, ducînd la intensificarea acțiunilor anticorporatiste.

Creșterea acțiunilor muncitorești și, o dată cu aceasta, clarificarea deplină în privința esenței și scopului legii meseriilor, fac din lupta împotriva corporațiilor un obiectiv principal al mișcării muncitorești. Astfel, anii 1906—1908 vor constitui perioada în care s-a dus cea mai ascuțită și mai intensă luptă contra regimului corporatist. Un amplu și impresionant memoriu al sindicatelor din întreaga țară, adresat parlamentului la începutul anului 1906 [47], marchează începutul vastei acțiuni împotriva corporațiilor din acești ani.

Un moment important în demascarea corporațiilor și în lupta contra lor, l-a constituit conferința muncitorească din august 1906. După cum sublinia mult mai tîrziu M. Gh. Bujor, la această conferință „discuția cea mai aprinsă a fost în jurul corporațiilor“ [48]. Pe lîngă caracterul însuși al corporațiilor, discuția atît de aprinsă s-a datorat, după cum mărturisește în continuare Bujor, poziției greșite „a cîtorva delegați ieșeni care propuneau activitatea în corporații (ceea ce constituia o cedare față de teoria retrogradă a armoniei dintre capital și muncă)“, propunere care „a ridicat critica înflăcărată a imensei majorități a delegaților, adversari convinși ai

---

[44] În perioada 1902—1906 găsim numeroase intervenții din partea patronilor-meseriași și a altor categorii, interesante în aplicarea legii, cerînd extinderea acesteia asupra tuturor întreprinderilor industriale (Cf. „Buletinul camerei de comerț și industrie din București“, ianuarie-aprilie, 1903, p. 344—345 ; „Meseriașul român“, nr. 41, 28 septembrie 1903, p. 1 ; Ibidem, nr. 5, 14 octombrie 1904, p. 1—4 ; Ibidem, nr. 19, 27 februarie 1905, p. 1 ; ș.a.).

[45] În martie 1906 parlamentul votează o lege prin care, pe lîngă fiecare cameră de meserii se instituie cîte un secretar inspector, iar pe lîngă fiecare corporație cîte un secretar, care urmau să fie plătiți tot din fondurile corporației. Acești funcționari, contrar menirii lor de a supraveghea bunul mers al corporațiilor, în primul rînd prin salariul lor și apoi prin măsurile arbitrare și abuzive, au dus la creșterea nemulțumirilor din corporații. („Dezbaterile Adunării Deputaților“, nr. 61, ședința din 3 martie 1906, p. 1101—1102 ; Arhiva istorică centrală, fond Senatul României, dosar nr. 8936, f. 10—11.

[46] În 1906 se decide ca, în aplicarea legii meseriilor, prin fabrici să se înțeleagă așezămîntul industrial „care întrebuințează ca forță motrice (...) mașini de cel puțin 50 cai putere“, iar atelier mare, așezămîntul care întrebuințează permanent“ cel puțin 50 de meseriași în una și aceeași meserie sau în meserii similare din acele prevăzute în articolul 1 din lege“. După exemplarul deciziei nr. 7453 de la Arh. St. Ploiești, fond Camera de Comerț, dosar nr. 5/1906, f. 21. Vezi și M. P. Dimitriu, *op. cit.*, p. 226 ; „Meseriașul Brăilei“, nr. 8, 26 februarie 1906, p. 2.

[47] „Memoriul lucrătorilor sindicați privitor la legea meseriilor și necesitatea unei legislațiuni ocrotitoare a muncii“ în : *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1910—1915*, Ed. politică, București, 1968, p. 252—258 (În volum documentul este datat greșit în 1911).

[48] M. Gh. Bujor, *50 de ani de la înființarea primului Consiliu general al sindicatelor din România*, în Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 5, dosar nr. 1160, f. 147.

acestei „teorii" şi a şubredelor ei creaţiuni"[49]. Prin discuţiile purtate şi documentele adoptate[50], conferinţa a dat o ripostă energică şi categorică acestor propuneri, cerînd să se intensifice lupta pentru desfiinţarea grabnică a corporaţiilor. Prin întreaga desfăşurare, conferinţa „a condamnat în mod definitiv parodia corporaţiilor şi a legii meseriilor"[51]. Cu tot caracterul oarecum limitat al ultimei părţi din rezoluţia cu privire la corporaţii[52], adoptată acum, conferinţa are marele merit de a fi stabilit necesitatea unei lupte susţinute contra corporaţiilor pentru înlăturarea lor definitivă.

După conferinţă, cea mai puternică manifestare a clasei muncitoare, în 1906 şi la începutul anului 1907, a constituit-o lupta împotriva corporaţiilor. Acţiunile anticorporatiste cunosc o intensitate nemaiîntîlnită pînă la această dată, ajungînd pentru moment, un obiectiv central al mişcării muncitoreşti.

Una din formele cele mai pregnante de luptă contra legii meseriilor au constituit-o mişcările greviste. Incepînd încă cu anii 1902—1903, grevele muncitoreşti, fără a fi îndreptate expres împotriva corporaţiilor au zdruncinat societatea capitalistă lovind, adesea, din plin sistemul corporatist[53]. În 1906—1907 s-au desfăşurat numeroase acţiuni greviste ale meseriaşilor şi lucrătorilor din multe oraşe ale ţării[54]. „România muncitoare", începînd din septembrie 1906, publică cu regularitate rubrica „În corporaţii", referindu-se la neregulile care dominau activitatea acestora şi reliefînd falimentul către care se îndreptau[55]. La Galaţi, se constituie un „Comitet de acţiune în lupta pentru desfiinţarea legei meseriilor", care convoacă o adunare generală a tuturor meseriaşilor la 8 octombrie 1906 la sediul cercului „România muncitoare", „spre a discuta în fond măsurile ce trebuiau luate contra susnumitei legi". Moţiunea care anunţa aceasta, se încheia cu îndemnul către „toţi tovarăşii" din capitală şi provincie de a duce „lupta energică" pentru desfiinţarea legii meseriilor[56].

Solidari cu gălăţenii, lucrătorii din Brăila într-o întrunire publică din 29 octombrie 1906 — convocată şi condusă de comisia locală a sindicatelor, în scopul discutării chestiunii „desfiinţării legii meseriilor şi a corporaţiilor" — aprobă cu entuziasm şi semnează următoarea moţiune : „Noi lucrătorii meseriaşi semnaţi mai jos (...) am hotărît înfiinţarea în localitate a unei secţiuni a „Ligei pentru desfiinţarea legei meseriilor şi a corporaţiilor", angajîndu-ne a lupta din toate puterile noastre pentru înlocuirea acestei legi cu o altă lege pentru protecţia muncii"[57]. După cum aprecia şi „România muncitoare", lucrătorii din Galaţi şi Brăila iniţiaseră o adevărată campanie de luptă contra legii meseriilor. Cu acest prilej se expunea foarte clar

---

[49] Ibidem.

[50] „România muncitoare", nr. 25—26, 20—27 august 1906 (Aici găsim de altfel, toate lucrările conferinţei din 1906).

[51] Ibidem.

[52] *În rezoluţie se mai credita ideea* posibilităţii folosirii corporaţiilor de către lucrători. (Ibidem).

[53] Detalii asupra mişcărilor greviste din anii 1902—1905, îndreptate împotriva corporaţiilor, vezi în : I. Iacoş şi V. Petrişor, *Organizaţii profesionale muncitoreşti...*, p. 97 ; Idem, *Lupta clasei muncitoare împotriva corporaţiilor...*, p. 127—129 ; „Meseriaşul român", nr. 28, 30 mai 1904, p. 1 ; Ibidem, nr. 37, 10 iulie 1905, p. 1 ; Ibidem, nr. 39, 24 iulie 1905, p. 1—2 ; Ibidem, nr. 41, 7 august 1905, p. 1—2 ; ş.a.

[54] *1906, anul grevelor*, în „Meseriaşul Brăilei", nr. 14, 23 aprilie 1906, p. 1 ; Emil Socec, *Grevele şi legea meseriilor*, în „Meseriaşul român", numerele 28, 29 şi 30, respectiv din 7, 14 şi 21 mai 1906.

[55] Din septembrie 1906 pînă în iunie 1907 au fost publicate în „România muncitoare" 60 de articole de demascare a corporaţiilor. (Vezi : *Loc. cit.*, 8—15 iulie 1907).

[56] Ibidem, nr. 32, 8—15 octombrie 1906.

[57] Ibidem, nr. 36, 5—12 noiembrie 1906.

şi concis poziţia maselor muncitoare faţă de corporaţii : „Organizaţiile noastre nu pot fi decît organizaţii de clasă. Corporaţiile înşelătoare, dăunătoare şi primejdioase condamnate de interesele noastre, de activitatea lor nefastă şi de ştiinţă, trebuie să piară“ [58].

Un apel al cercului România muncitoare şi al Comisiei generale a sindicatelor din România, din noiembrie 1906 [59], urmat de o analiză amănunţită a scopului şi rezultatelor legii meseriilor, făcută în două numere consecutive din „România muncitoare“ [60], va declanşa o grandioasă acţiune contra acestei legi exprimată, îndeosebi, prin întruniri şi demonstraţii desfăşurate în capitală şi în alte oraşe din ţară. Apelul menţionat sintetiza poziţia mişcării muncitoreşti pornind de la principiul neajuns al legii : „Minciuna alianţei între exploatat şi explotator, armonia dintre capital şi muncă, al cărei rezultat este îngenunchierea lucrătorului în faţa patronului, trebuie să înceteze“. Acesta e răul fundamental care stă la baza însăşi a legii şi pe care muncitorimea întreagă, fără deosebire, „are interesul de a-l suprima“ [61].

Primul mare miting contra corporaţiilor a avut loc în Bucureşti la 3 decembrie 1906. Convocat de cercul România muncitoare şi Comisia generală a sindicatelor din România, mitingul s-a desfăşurat sub lozinca „corporaţiile trebuie să piară“ [62]. Cei peste 4000 de participanţi „muncitori din ateliere şi fabrici din capitală“ au aclamat cu căldură cuvîntările ţinute de V. Anagnoste, I. C. Frimu, A. Constantinescu şi rezoluţia finală care contrapunea situaţiei create prin aplicarea legii meseriilor adevăratele cerinţe ale muncitorilor. În aceeaşi zi au loc asemenea întruniri la Iaşi, Constanţa, Galaţi, Brăila [63] şi ceva mai tîrziu la Cîmpina [64].

Precedat de alte adunări de protest împotriva corporaţiilor din diferite oraşe ale ţării [65] la 21 ianuarie 1907 se va desfăşura al doilea mare miting în sala Eforie din Bucureşti, şi, concomitent, adunări ale muncitorilor din Brăila, Piatra Neamţ şi Bacău [66]. Participarea a peste 7000—8000 de persoane şi a delegaţilor din provincie, telegrame de solidaritate primite din ţară, denotă caracterul general al luptei împotriva corporaţiilor, care va determina ascuţirea crizei regimului corporatist.

La începutul anului 1907, întrunirile şi demonstraţiile împotriva corporaţiilor, împletite cu grevele muncitoreşti, se întîlnesc cu marea ridicare a ţărănimii din primăvara acestui an. Reprimarea sîngeroasă a luptelor ţărăneşti, după cum scria „România muncitoare“ a dat un sprijin serios şi reacţionarilor din corporaţii şi tocmai de aceea era necesar „de a căuta acum la ce mijloace trebuia recurs (pentru) a reda luptei noastre nu numai elanul trecut ba chiar de a o face şi mai energică“ [67].

---

[58] *Contra corporaţiilor*, Ibidem, nr. 37, 12—19 noiembrie 1906.

[59] *La luptă*, Ibidem, nr. 38, 19—26 noiembrie 1906.

[60] *Loc. cit.*, nr. 39, 26 noiembrie—3 decembrie 1906 ; Ibidem, nr. 40, 3—10 decembrie 1906.

[61] „România muncitoare“, nr. 38, 19—26 noiembrie 1906.

[62] Asupra desfăşurării mitingului din 3 decembrie, vezi *Marele miting public*, Ibidem, nr. 41, 10—18 decembrie 1906.

[63] Ibidem.

[64] Ibidem, nr. 43, 24—31 decembrie 1906.

[65] Întruniri contra corporaţiilor au avut loc, în ianuarie 1907, la Brăila, Galaţi, Iaşi etc. (După : *Documente din mişcarea muncitorească* (1872—1916), Ediţia a II-a, Bucureşti, 1947, p. 352).

[66] Asupra desfăşurării mitingului din 21 ianuarie 1907 vezi : „România muncitoare“ ,nr. 48, 28 ianuarie 1907.

[67] „România muncitoare“, 10—17 iunie 1907.

După manifestele cercului „România muncitoare“ [68] și a Comisiei generale a sindicatelor din România [69], date cu prilejul zilei de 1 Mai, care cereau muncitorilor să lupte și pentru „desființarea legei meseriilor“, cea de a doua conferință sindicală, deschisă la 29 iunie 1907, va pune din nou la ordinea zilei lupta împotriva corporațiilor [70]. Atît raportul Comisiei generale, prezentat de secretarul ei, Al. Constantinescu, cît și raportul privind sindicatele și corporațiile, prezentat de P. I. Dumitrescu, apreciază însemnătatea deosebită a luptei anticorporatiste dusă între cele două conferințe, care, în mare parte, și-a atins scopul. „Astăzi 90 la sută dintre membrii corporațiilor nu-și mai plătesc cotizațiile“, se arăta în raportul referitor la corporații. Concluzia raportului — lansînd lozinca „nici un om și nici un ban la corporații“ — arăta că sindicatele trebuie să ceară guvernului „desființarea legii reacționare“ [71]. Prin rezoluția privitoare la atitudinea față de corporații se adopta „din nou și în totul rezoluțiunea de la prima conferință“ și se recomanda, în același timp, „să se ducă o campanie și mai vie contra lor, prin broșuri, adunare de material, conferințe, întruniri publice, manifeste etc. pentru a grăbi astfel cît mai repede suprimarea acestor instituții, care constituie o piedică în mersul spre dezrobire a clasei lucrătoare“ [72].

Aceeași atitudine hotărîtă împotriva corporațiilor au manifestat-o și meseriașii, care, cu prilejul Congresului ținut la Buzău în iulie 1907, specificau în moțiunea adoptată : „în unanimitate am aderat a se desființa corporațiile, ca nefiindu-ne la nimic folositoare, ba, din contra, împovărează greutățile vieții“ [73].

În toamna anului 1907, Comisia generală a sindicatelor din România, într-o „circulară“ privitoare la acțiunea împotriva corporațiilor [74], adresată sindicatelor din țară, cerea tuturor să semneze pentru un memoriu adresat Parlamentului și să se pregătească de luptă.

Presa muncitorească, în frunte cu „România muncitoare“ [75], continua campania anticorporatistă începută din 1906. Aici, se reflecta, în continuare, situația precară din corporații și lupta dusă împotriva lor. Dispariția corporațiilor nu mai era pusă la îndoială, dar se cerea intensificarea luptei tuturor forțelor înainte din țară pentru grăbirea acestui proces.

Prin lucrări și presă, fruntașii socialiști au stat în fruntea acțiunilor din țară. M. Gh. Bujor, redactor al ziarului „România muncitoare“, va ataca consecvent regimul corporatist, susținînd ideea înaintată a îmbinării luptei împotriva corporațiilor cu lupta pentru obținerea principalelor revendicări muncitorești : „Numai o serioasă legislație ocrotitoare a muncii și a muncitorului poate da ceea ce legea meseriilor nu a dat și nu poate să dea“ [76]. Dr. C. Racovski, în lucrarea cu caracter de manifest *Jos corporațiile*, apărută în 1907, făcea un adevărat rechizitoriu la adresa acestor instituții și a legii în general, al căror rezultat este departe de toate așteptările guvernanților burghezo-moșierești, care nu încetau să spere în efectul pozitiv al unor modificări [77]. N. D. Cocea, apropiat de mișcarea socialistă, era acuzat de

---

[68] Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice, cota M. M. 1907, document nr. 4, inv. 2040.

[69] *Către sindicatele din România*, în „România muncitoare“, 25 martie 1907.

[70] Vezi lucrările conferinței sindicale din 1907 : Ibidem, nr. 19, 8—15 iulie, 1907.

[71] Ibidem.

[72] *Documente din mișcarea muncitorească (1872—1916)*, ediția a II-a, p. 385.

[73] *Congresul din Buzău al meseriașilor*, „România muncitoare“, nr. 22, 29 iulie 1907.

[74] „România muncitoare“, nr. 36, 4—11 noiembrie 1907.

[75] Dintre ziarele muncitorești care au atacat consecvent corporațiile cităm : „Meseriașul Brăilei“ (1906—1907) ; „Meseriașul independent“ (Iași 1906—1907) ; „Dezrobirea“ (Brăila, Galați, București, 1907).

[76] „România muncitoare“, nr. 23, 5—12 august 1907.

[77] Dr. C. Racovski, *Jos corporațiile*, București, 1907.

poliţie ca fiind „capul mişcării meseriaşilor care luptau pentru desfiinţarea actualei legii a meseriilor“ [78].

Şirul acţiunilor anticorporatiste din anii 1906—1907, are ca rezultat imediat creşterea mişcării muncitoreşti şi îndepărtarea clasei muncitoare de corporaţii. Toate străduinţele guvernului liberal, venit la cîrma ţării în martie 1907, de a-şi apăra legea, pe care o elaborase în perioada anterioară de guvernare, au fost socotite eşecului. Ancheta privitoare la aplicarea legii meseriilor, publicată în 1908—1909 [79], deşi alcătuită evident de pe poziţiile celor ce susţineau legea, nu putea ocoli serioasele neajunsuri ale acestei măsuri. Expresia principală a anchetei a constituit-o tocmai nerespectarea prevederilor legii. Cei 127841 de membri ai celor 114 corporaţii, existente la 1 aprilie 1908, pot fi reduşi în realitate doar la 20610 cîţi plăteau cotizaţia la acea dată [80]; şi aceştia erau, în majoritate, patroni-meseriaşi. Părăsirea corporaţiilor este evidentă şi din cifra de 2565 de lucrători — doar din 147 de fabrici — care reveniseră din corporaţii sau erau înscrişi cu forţa în ele [81]. Pe lîngă multe alte neajunsuri în aplicarea legii, date de statistică, menţionăm lipsa totală a grijii faţă de situaţia lucrătorilor, exprimată în existenţa doar a 4 case de ajutor, 6 birouri de plasare şi 5 şcoli de ucenici pentru cele 114 corporaţii [82]. Analiza datelor cuprinse în cele două volume ale anchetei [83], dezvăluie — de la nivelul cercurilor oficiale — adevărata situaţie a corporaţiilor, aflate în 1908 în pragul căderii lor.

În cursul anului 1909, procesul destrămării corporaţiilor se accentuează. Nedreptăţile şi haosul financiar sînt elemente caracteristice activităţii organelor corporatiste [84]. Prin măsuri conciliatorii, guvernul liberal căuta, pe de o parte, să slăbească lupta maselor muncitoare şi, pe de altă parte, să prelungească existenţa corporaţiilor. Se iau astfel măsuri de limitare a urmăririlor pentru neplata cotizaţiilor [85] şi de scoaterea lucrătorilor din fabrici, atelierele mari [86] şi a celor de la C.F.R. [87] de sub jurisdicţia legii meseriilor. Aceste decizii au lovit însă corporaţiile

---

[78] Arhiva istorică centrală, fond Poliţia şi siguranţa generală, dosar nr. 8/1907, f. 1 şi 3.

[79] *Ancheta cu privire la meseriaşi şi la aplicarea legii pentru organizarea meseriilor*, partea I şi a II-a, Bucureşti, 1908, 1909.

[80] După datele statistice erau la curent cu plata cotizaţiei doar 10471 de meşteri (22% din totalul meşterilor) şi 10149 de lucrători (15% din totalul lucrătorilor). Din cele 114 corporaţii doar 9 aveau peste 50% cotizanţi (între 52—75%). Ibidem, partea a II-a, p. IX—X.

[81] Ibidem, partea I, p. IV

[82] Ibidem, partea a II-a.

[83] Vezi şi Ştefan Chicoş, *Monografia stării meseriilor din Piteşti*, 1909, 107 p.

[84] Asupra abuzurilor din corporaţii găsim numeroase materiale îndeosebi în presa timpului. Dintre acestea cităm : *Despre nedreptăţile de la Constanţa şi Strehaia* („România muncitoare“, nr. 1, 2, 3, din 1, 5, 8 martie 1909, p. 11), *Mizeriile de prin corporaţii* (Ibidem nr. 19, 7 mai 1909). *Jaful din corporaţia tîmplarilor*, (Ibidem, nr. 24, 24 mai 1909), *Cum se întrebuinţează fondurile corporaţiilor*, (revista „1907“, nr. 4, 21 decembrie 1909, p. 96—97), *Risipa banilor corporaţiilor*, (Ibidem, nr. 5, 28 decembrie 1909, p. 116—117) etc.

[85] Cf. Deciziei ministeriale nr. 24794 din 1909, „România muncitoare“, nr. 8—9, 25—29 martie, 1909, p. 6.

[86] Cf. Circulara Camerei de meserii din Bucureşti către preşedinţii de corporaţii, menţionată în „România muncitoare“, nr. 14, 18 aprilie (1 mai) 1909, (nota „Agonia corporaţiilor“).

[87] După circulara, din 3 septembrie 1909, a Direcţiei generale C.F.R., menţionată în „România muncitoare“ nr. 53, 3 septembrie 1900 (articolul „Prăbuşirea corporaţiior“).

tocmai în partea esenţială a existenţei lor: compoziţie muncitorească, ceea ce le asigurase iniţial un caracter mai larg şi o sursă mai sigură de venituri [88].

La sfîrşitul anului 1910, venirea guvernului conservator, în frunte cu P. P. Carp, vechi susţinător al patronilor meseriaşi, va însemna şi momentul ultimilor încercări de a mai menţine legea perimată din 1902, încercări sortite eşecului. Reglementarea în privinţa amenzilor [89], acordarea de fonduri pentru dezvoltarea meseriilor [90], restrîngerea aplicării legii numai la întreprinderile mici şi mijlocii [91], cerinţa ca autorizaţiile să sprijine aplicarea legii [92], intervenţiile repetate la administraţia locală de a da prioritate meseriaşilor români la antrepriza diferitelor lucrări [93], toate acestea nu au dat rezultatul scontat. Regimul corporatist nu mai putea fi refăcut, ci doar i se prelungea agonia [94], fiind menţinut ca un preludiu al viitoarei legi care se pregătea.

Corporaţiile vor continua să existe, de drept, pînă la noua lege a meseriilor, din 1912, fără însă ca lupta maselor muncitoare împotriva lor să înceteze. Toate încercările din partea burgheziei patronale, susţinătoarea cea mai consecventă a instituţiilor corporatiste, de a extinde cît mai mult legea, pentru a strînge fondurile necesare existenţei corporaţiilor [95], se vor lovi de opoziţia lucrătorilor din fabrici şi ateliere [96].

Pe plan general, prin ziarul „România muncitoare", care de la 1 august 1908 apare bisăptămînal, prin adunări şi demonstraţii, prin refuzul de a participa la activitatea corporaţiilor, continuă lupta muncitorilor împotriva legii meseriilor. Două mari întruniri ale muncitorilor din Bucureşti, desfăşurate la 17 februarie şi 2 martie [97] deschid calea unui şir întreg de acţiuni din cursul acestui an. Manifestaţii asemănătoare celor din Bucureşti, desfăşurate în Ploieşti, Turnu Severin pre-

---

[88] „România muncitoare", nr. 14, 18 aprilie (1 mai) 1909.

[89] O circulară a Ministerului de justiţie preciza că transformarea amenzilor la legea meseriilor în închisoare „depăşeşte dispoziţiunile cuprinse în legea meseriilor" (Ibidem, nr. 1, 4 martie 1910).

[90] La 8 iulie 1910 se dă o decizie Ministerială pentru fondurile necesare încurajării meseriilor, trecînd aceste fonduri camerelor de comerţ. („Monitorul oficial", nr. 85, 17 (31) iulie 1910, p. 3619—3620).

[91] Cf. Circularei ministeriale publicate în „România muncitoare" nr. 10, 11 aprilie 1911.

[92] La cererea Ministerului Industriei şi Comerţului, Ministerul de Interne scrie tuturor prefecţilor din ţară să dea „ordin tuturor autorităţilor administrative şi poliţieneşti (...) ca să dea tot concursul lor acelor corporaţii, în orice împrejurări legale el va fi cerut" (Arh. St. Bucureşti, fond Prefectura Ilfov, dosar nr. 15/1910, f. 86).

[93] Circulara nr. 40 din 24 iunie 1910. („Monitorul oficial", nr. 65, 24 iunie (7 iulie) 1910, p. 2789) şi altă circulară similară din 1911. (Arh. St. Brăila, fond Primăria Brăila, dosar nr. 4/1911; Arh. St. Constanţa, fond Primăria Constanţa, dosar nr. 40/1911, f. 15).

[94] „Meseriaşul român" ziarul patronilor-meseriaşi nu poate să nu recunoască căderea corporaţiilor, în care s-au instalat „domnia bunului plac, a ilegalităţii, a bătăei de joc, a celei mai complete anarhii" (*Loc. cit.*, nr. 2, 8 august 1910, p. 1; Vezi şi numerele 6 şi 7 din 12 şi 19 septembrie 1910; George C. Mantu, *Contractul de locaţia muncii,* Bucureşti, 1910, p. 91). Vezi, în continuare şi nota 131.

[95] Decizia Ministerului Industriei şi Comerţului din 1 mai 1908, în „L'industrie Romaine", nr. 131, 30 julliet (12 aout), 1908, p. 290.

[96] Arh. St. Ploieşti, fond „Steaua Română" (corespondenţă), dosar nr. 3/1908. f. 16, 24, 26, 28 şi 29; Arh. St. Turnu-Severin, fond Şantierul Naval, dosar nr. 12/1908, f. 1, 2, 6, 7, 9, 15, 20, 21, 25, 30, 36—40.

[97] Arhiva Institutului de studii istorice şi social-politice, cota MM, doc. 7/1908, inv. 2051; Ibidem, doc. 8.

cum şi în alte centre [98], demonstrează indiscutabil poziţia potrivnică a tuturor muncitorilor faţă de legea meseriilor şi a oricăror intenţii de a o modifica pentru a-i prelungi durata. „Orice modificare e de prisos, — se arăta într-un articol din „România muncitoare“ — ele (corporaţiile — n.n.) sînt condamnate şi de trecutul corporaţiilor şi de suferinţele pe care le-a îndurat muncitorimea, de cînd se aplică legea pe spinarea noastră (...). Trebuie cu o oră mai curînd să doborîm aceste instituţii de jaf şi apăsare“ [99]. Astfel, finele anului 1908 cunoaşte o acţiune intensă împotriva corporaţiilor. Masele muncitoare sperau să obţină abrogarea imediată a legii.

Adunări şi demonstraţii de protest, din anul 1909—1910 — fără însă a ajunge la amploarea celor din 1907—1908 — continuă în toată ţara. Un manifest al Comisiei generale a sindicatelor din România, din ianuarie 1910, adresat muncitorilor din capitală, chema lucrătorii la o întrunire în ziua de 3 februarie pentru a continua „cu mai multă energie şi hotărîre, războiul sfînt în contra corporaţiilor [100]. Două mari întruniri muncitoreşti de la Ploieşti s-au încheiat cu hotărîrea binecunoscută „nici un om şi nici un ban la corporaţii“ [101], Muncitorii din Tecuci „sătui de amăgelile patronului şi scandalizaţi de cele ce se petreceau la corporaţia din localitate“, într-o întrunire din 14 martie 1910, au hotărît constituirea unui sindicat la 21 ale aceleaşi luni [102]. Alături de acestea, acţiuni greviste ca cele de la fabrica „Mandrea“ din Bucureşti [103] şi a cizmarilor din corporaţia aflată în acelaşi oraş [104], duc la desprinderea lucrătorilor din corporaţii.

Scurt timp după refacerea partidului muncitorilor, o dată cu intensificarea atacurilor din presa muncitorească [105], în toamna anului 1910 începe o ultimă campanie contra corporaţiilor. Alte două adunări ale muncitorilor din capitală, ţinute în zilele de 19 septembrie [106] şi 10 octombrie 1910 [107], cereau să se ducă o luptă aprigă împotriva corporaţiilor şi să întărească organizaţiile sindicale. Acţiunile anticorporatiste continuă şi în 1911 [108], cînd deja se împletea lupta contra vechilor instituţii cu manifestarea dezaprobării noii legiuiri aflată în pregătire.

---

[98] Alte întruniri împotriva corporaţiilor în 1908 : Ploieşti la 15 iunie („România muncitoare“, nr. 17, 22—29 iunie 1908) Turnu-Severin în octombrie (Ibidem, nr. 47, 26 octombrie 1908), Bucureşti, în iunie, 16 şi 21 noiembrie, 7 decembrie (Ibidem, nr. 17, 22—29 iunie 1908 ; nr. 54, 19 noiembrie 1908 ; nr. 52, 13 noiembrie 1908 şi nr. 54, 4 decembrie 1908).

[99] *Muncitorii şi corporaţiile* (semnat Vasile), Ibidem, nr. 50, 6 noiembrie 1908.

[100] Arhiva Institutului de studii istorice şi social-politice, cota M.M. 1910, doc. 8, inv. 2046.

[101] La Ploieşti au avut loc întruniri în ziua de 17 ianuarie 1910 (România muncitoare“, nr. 96, 24 ianuarie 1910) şi în luna mai acelaşi an (Ibidem, nr. 24, 30 mai 1910).

[102] Ibidem, nr. 6, 21 martie 1910.

[103] *Agitaţii de la fabrica Mandrea*, „dimineaţa“, 20 iulie 1909.

[104] „România muncitoare“, nr. 26, 31 mai 1909 ; nr. 27, 4 iunie 1909 ; nr. 29, 11 iunie 1909 ş.a.

[105] Aproape în fiecare număr din „România muncitoare“ găsim articole care demascau jaful din corporaţii.

[106] „România muncitoare“, nr. 56, 19 septembrie 1910 şi nr. 58, 26 septembrie 1910. Moţiunea cu care se încheia întrunirea din 19 septembrie, cerea tuturor lucrătorilor să se îndrepte către sindicate (Ibidem, nr. 58, 26 septembrie 1910, p. 3).

[107] Ibidem, nr. 63, 14 octombrie 1910.

[108] În 1911 remarcăm mai ales continuarea campaniei de presă împotriva corporaţiilor însoţită de unele acţiuni ale maselor muncitoare manifestate prin întruniri, mitinguri şi mişcări greviste.

În lupta împotriva regimului corporatist, clasa muncitoare reuşeşte să învingă legea condamnată de înşişi făuritorii ei [109]. Analizînd situaţia aplicării legii meseriilor, Ottoi Călin, încă din septembrie 1910, constatînd cum că „corporaţiunile nu numai că sînt pe punctul de a dispare cu totul, dar au intrat, prin neactivitatea lor, într-o stare de descompunere", cerea „ca muncitorimea, printr-o sforţare unitară, să traducă şi în formă ceea ce a realizat de fapt, adică să ceară, să impună înlăturarea completă şi formală a acestor focare de fraude şi pungăşii, care ne necinstesc şi dăunează ţării"[110].

Această înlăturare formală va fi făcută, dar nu în interesul maselor muncitoare, ci tot în spiritul corporatist, burghez. Noua lege asupra meseriilor şi asigurărilor muncitoreşti, promulgată la 25 ianuarie 1912, va încerca să menţină, cu unele schimbări, vechile instituţii corporatiste, transformîndu-le în organe ale asigurărilor muncitoreşti. Dar, regimul corporatist, de natura aceluia instituit prin legea din 1902, nu a mai putut fi renăscut.

Deşi reprezentanţii ocîrmuirii s-au străduit să prezinte legea din 1902 ca pe o măsură menită să ocrotească meseriile şi să amelioreze situaţia lucrărilor din acest sector, în realitate, împrejurările în care a fost elaborată, conţinutul trunchiat şi echivoc, aplicarea limitată, vădesc caracterul de clasă al legii, grija pentru a o folosi în scopul apărării intereselor burgheziei şi moşierimii. Dar, în pofida acestor tendinţe masele de lucrători, strîns unite în jurul organizaţiilor profesionale şi politice, vor acţiona cu consecvenţă împotriva corporaţiilor instituite de lege, pînă la înlăturarea lor.

Mişcarea anticorporatistă ocupă astfel un loc de seamă în trecutul de luptă a clasei muncitoare din perioada modernă a istoriei României. Şi cu acest prilej s-au manifestat cu destulă tărie forţa şi combativitatea proletariatului, unitatea şi claritatea ideologică, elemente esenţiale care au dus către momentul suprem, constituirea Partidului Comunist Român.

---

[109] V. Gîdei, fost director general al Casei meseriilor în perioada aplicării legii din 1902, nu a putut ocoli următoarea concluzie, care îi aparţine : „Corporaţia nu era organul de apărare profesională aşa cum l-au cerut şi dorit meseriaşii români. Ne găsim dar după legea Missir cu meseriile aproape în aceeaşi stare de marasm economic ca în preziua votării legii. Avantajele acordate erau iluzorii, învăţămînt profesional complet neglijat ; credit muncitoresc inexistent, iar apărarea intereselor profesionale slăbită din cauza amestecului meseriaşilor de diferite categorii în aceeaşi asociaţie profesională : Corporaţia". (După D. R. Ioaniţescu, *Renaşterea meseriilor* (...), vol. II, p. 188).

[110] O. Călin, *Descompunerea corporaţiilor*, în „România muncitoare", nr. 52, 5 septembrie 1910.

REALIZĂRI RECENTE ALE ISTORIOGRAFIEI NOASTRE PRIVIND MIŞCAREA MUNCITOREASCĂ DIN PERIOADA 1918—1921 ŞI CREAREA PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

DE

ION AGRIGOROAIEI

Istoriografia românească a obţinut, după insurecţia naţională antifascistă, realizări de seamă într-un domeniu în cea mai mare parte neglijat — din motive asupra cărora nu ne oprim aici — de către cercetarea istorică antebelică. Însuşindu-şi concepţia materialismului istoric, numeroşi cercetători au elaborat un număr considerabil de articole, studii, volume etc., care analizează diferite aspecte ale apariţiei şi dezvoltării mişcării muncitoreşti şi socialiste, ale activităţii Partidului Comunist Român. În ultimii ani, rezultatele obţinute în această direcţie sînt remarcabile, ca urmare a acumulărilor din cei peste 26 de ani de la Eliberare, a lărgirii bazei documentare şi, în special, a abordării problemelor istoriei mişcării muncitoreşti de pe o poziţie *consecvent* ştiinţifică, fără exagerări şi fără aprecieri unilaterale. S-au obţinut succese, ce merită a fi subliniate, în sensul analizării istoriei mişcării muncitoreşti, a partidului comunist în contextul vieţii economice, politice şi sociale generale a ţării, în strînsă legătură cu activitatea celorlalte forţe revoluţionare, democratice şi progresiste. Factorii interni şi externi, obiectivi şi subiectivi au fost apreciaţi în mod just, într-o măsură bine determinată, înlăturîndu-se exagerările şi absolutizările manifestate într-o anumită perioadă. Au fost subliniate tradiţiile revoluţionare ale mişcării muncitoreşti şi socialiste din ţara noastră, a fost înfăţişată, în adevăratele ei dimensiuni, lupta maselor populare, a întregului popor, pentru eliberarea socială şi naţională, s-a urmărit aprecierea activităţii diferiţilor militanţi prin prisma contribuţiei rolului pe care l-au jucat în fiecare etapă a mişcării revoluţionare, în fiecare perioadă a vieţii lor.

Este în curs de elaborare o serie nouă de *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România*, din care au apărut mai multe volume [1]. Au văzut lumina tiparului cinci tomuri de presă muncitorească şi socialistă ce cuprind un material

---

[1] Seria a fost deschisă în 1966 de volumul *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România 1916—1921*, Editura politică, Bucureşti. Recent a apărut *Documente privind începuturile mişcării muncitoreşti şi socialiste din România (1821—1878)*, Editura politică, Bucureşti, 1971.

impresionant, atît prin volumul cît și prin semnificația sa[2]. În ultimii doi ani, cercetările din acest domeniu al istoriei patriei au fost aprofundate. Împlinirea a 50 de ani de la crearea Partidului Comunist Român a constituit un prilej deosebit pentru completarea și clarificarea problemelor majore ale istoriei mișcării noastre muncitorești. Au apărut numeroase articole în publicațiile de specialitate, lucrări cu caracter monografic ce reprezintă, în cea mai mare parte, rezultatul unor cercetări îndelungate, permanente, reflectînd stadiul în care ne aflăm în direcțiile respective. Era și firesc ca mișcarea muncitorească de la sfîrșitul primului război mondial, lupta pentru crearea Partidului Comunist Român, importanța istorică a acestui eveniment, să se fi bucurat de o atenție specială din partea cercetătorilor[3].

Ne vom referi, în cele ce urmează, la trei lucrări cu caracter monografic și de mare întindere care tratează, *în special*, tocmai aceste aspecte[4]. Cîteva constatări sînt valabile, în egală măsură, pentru toate volumele aflate în discuție. Ele au apărut sub egida Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. Apoi — și faptul trebuie subliniat în mod deosebit — ele sînt rezultatul unor cercetări colective, iar autorii sînt cunoscuți pentru preocupările lor îndelungate, pentru contribuțiile la elucidarea unor aspecte ale problemelor reluate, completate cu datele și concluziile cele mai recente în volumele de față. Chiar și numai aceste constatări constituie o garanție că ne aflăm în fața unor realizări importante ale istoriografiei noastre, fapt pe deplin confirmat și de analiza conținutului lor.

Un merit deosebit al autorilor constă în tratarea mișcării muncitorești în contextul situației generale a țării în perioada, atît de plină de frămîntări și prefaceri, a războiului și în cea imediat următoare acestuia. Această încadrare s-a făcut nu numai prin introducerea unor capitole sau paragrafe privind situația economică, socială și politică ci, în special, printr-o tratare permanentă a mișcării muncitorești în legătură organică cu evoluția celorlalte evenimente interne, fără a fi neglijați nici factorii externi. S-au făcut o serie de precizări absolut necesare înțelegerii mișcării

---

[2] Prin apariția, în 1971, a tomului *Presa muncitorească și socialistă din România 1917—1919*, a fost „acoperită", din acest punct de vedere întreaga perioadă 1865—1919.

[3] Spațiul limitat nu ne permite să cităm articolele referitoare la mișcarea muncitorească din perioada 1918—1921, la crearea P.C.R., apărute cu prilejul semicentenarului în diferite reviste. Indicăm aici numerele revistelor care conțin, în mod deosebit, asemenea materiale : „Lupta de clasă", nr. 4, 1971 ; „Anale de istorie", nr. 1, 2 și 3 din 1971 ; „Studii" nr. 3, 1971 ; „Revue Roumaine d'Histoire", nr. 3, 1971 ; „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series historia", fasc. 1, 1971 ; „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași, Istorie", fasc. 1, 1971 ; „Revista arhivelor", nr. 2, 1971 ș.a.

[4] Clara Cușnir-Mihailovici, Florea Dragne, Gheorghe Unc, *Mișcarea muncitorească din România 1916—1921. Crearea Partidului Comunist Român*, Editura politică, București, 1971 (525 pagini); Nicolae Goldberger (coordonator), Florea Dragne, Olimpiu Matichescu, Constantin Mocanu, Nicolae G. Munteanu, Gheorghe Surpat, Gheorghe Unc, *Greva generală din România—1920*, București, 1970 (469 pagini) ; Ion Popescu-Puțuri, Augustin Deac, Gheorghe Matei, N. G. Munteanu, Florian Tănăsescu (a mai colaborat Marin Stănescu), *Crearea Partidului Comunist Român (Mai 1921)*, Editura științifică, București, 1971 (641 pagini). Și alte lucrări apărute recent conțin, într-o măsură mai mare sau mai mică, referiri la mișcarea muncitorească din perioada 1918—1921, la crearea P.C.R. Astfel, volumul *P.C.R. în viața social-politică a României 1921—1944* (Editura militară, 1971) este deschis de studiul *Crearea Partidului Comunist Român — rezultat firesc al dezvoltării social-politice a României ;* lucrarea *Purtători de flamuri revoluționare* (Editura științifică, București, 1971, autori : Ion Popescu-Puțuri și Titu Georgescu) ne oferă aspecte din activitatea desfășurată de militanți revoluționari ai clasei muncitoare și în perioada avîntului revoluționar de după primul război mondial.

muncitoreşti, activităţii partidului socialist. Astfel, s-a stabilit stadiul de dezvoltare a societăţii româneşti în perioada analizată, problemele fundamentale ce se cereau a fi rezolvate [5]. Chiar dacă unele aspecte mai pot fi încă discutate — şi e firesc să fie aşa — apreciem în mod deosebit modul în care au fost făcute observaţiile în legătură cu desăvîrşirea unităţii de stat a României, cu situaţia economică şi socială din Transilvania în preajma războiului [6], cu caracterul participării României la primul război mondial [7], cu poziţia mişcării socialiste faţă de întregirea ţării [8]. În ce priveşte ultima chestiune, sînt discutate documente deosebit de edificatoare. Congresul organizaţiilor social-democratice din Transilvania, desfăşurat la Sibiu, la 19—20 ianuarie 1919, s-a declarat de acord cu poziţia adoptată de socialiştii transilvăneni care „la Adunarea Naţională de la Alba-Iulia, în concordanţă cu voinţa întregului neam românesc, au votat pentru unirea tuturor românilor". Congresul a constatat că „unirea poporului românesc într-un singur stat independent este o necesitate istorică, bazată pe dreptul de liberă dispoziţie al tuturor popoarelor" [9]. Se scoate în evidenţă că socialiştii români, salutînd înfăptuirea unităţii de stat, aveau în vedere necesitatea transformărilor revoluţionare viitoare în noul cadru naţional, reproducîndu-se, şi aici, documente semnificative. Socialiştii români din Transilvania declarau : „Şi noi care am luptat pînă acum şi am jertfit muncă fără preget pentru dezrobirea atît naţională cît şi socială a neamului românesc, nu putem uita de trecut şi nu ne putem împotrivi atunci cînd e vorba de realizarea dezrobirii naţionale. Dar am făcut-o aceasta şi pentru ca mai tîrziu atît mai uşor să putem lupta pentru nimicirea oricărei stăpîniri de clasă şi pentru înfăptuirea societăţii socialiste" [10]. Partidul socialist din România, în declaraţia sa de la 13 februarie 1919, arăta că partidul unit pe întreaga ţară are menirea „să ducă înainte lupta clasei muncitoare din noua Românie (în sensul de România, stat naţional unitar — A. I.) spre realizarea idealului ei socialist de dezrobire de sub apărarea burghezo-capitalistă. România nouă de astăzi trebuie să devină România socialistă de mîine" [11]. Am insistat asupra acestui aspect deosebit de important pentru a sublinia meritele lucrărilor de care ne ocupăm, mai ales că peste aceste documente s-a trecut — chiar în ultimii ani — prea uşor.

Autorii celor trei volume, încadrînd mişcarea muncitorească în contextul situaţiei interne, au acordat importanţa cuvenită reformelor elaborate în perioada respectivă, schimbărilor survenite în viaţa politică. Subliniem interpretarea atentă, nuanţată, a acestor aspecte, evidenţierea laturilor, consecinţelor pozitive precum şi a limitelor generate de caracterul de clasă, izvorîte din „litera" şi din modul lor de aplicare. Se arată că reformele au răspuns unor necesităţi obiective ale societăţii româneşti, elaborarea lor fiind grăbită de lupta maselor populare, în condiţiile specifice acelor ani. „Viaţa politică a ţării — se arată în *Greva generală din România 1920* — a fost dominată atunci de două mari reforme : reforma electorală şi cea agrară. Legiferată în decembrie 1918, reforma electorală a constituit un progres faţă de perioada anterioară. Ea a desfiinţat sistemul electoral cen-

---

[5] *Mişcarea muncitorească*..., p. 11—19 ; p. 103 şi următoarele ; p. 130 şi următoarele ; *Greva generală* p. 5—32 ; *Crearea Partidului Comunist Român*..., p. 101—127 ; 216 şi următoarele etc.

[6] *Mişcarea muncitorească*.., p. 18—19.

[7] *Ibidem*, p. 20.

[8] *Ibidem*, p. 191—192 ; *Crearea Partidului Comunist Român*..., paragraful *Desăvîrşirea unităţii de stat a României, cadru superior de dezvoltare a mişcării muncitoreşti* (p. 97—101) ca şi întreg capitolul al IV-lea intitulat : *Confruntări politice în România întregită. Rolul istoric al clasei muncitoare şi al partidului ei în viaţa social-politică*.

[9] *Mişcarea muncitorească*... p. 191.

[10] *Crearea Partidului Comunist Român*.., p. 100—101.

[11] *Mişcarea muncitorească*.., p. 192.

zitar şi a proclamat votul universal, egal şi secret, lărgind astfel posibilitatea maselor de a se manifesta pe arena politică. Cu toate acestea, reforma electorală a avut un caracter ciuntit. Egalitatea politică era limitată de inegalitatea social-economică, de legile care permiteau guvernelor să instaureze starea de asediu şi cenzura, să suprime libertăţile cetăţeneşti"...[12]. Şi în continuare: „În ceea ce priveşte reforma agrară, clasele dominante, satisfăcînd revendicarea esenţială a ţărănimii, au reuşit să frîneze înfăptuirea alianţei muncitoreşti—ţărăneşti. O caracteristică a vieţii politice a României din perioada analizată o constituie apariţia unor schimbări în raporturile de forţe în sînul claselor dominante. Legiferarea unor reforme, şi în special a reformei agrare, impuse de condiţiile social-economice obiective şi de luptele revoluţionare, au ascuţit conflictele din cadrul claselor dominante. Astfel, reforma agrară a slăbit poziţiile economice ale moşierimii, a redus rolul jucat de această clasă în viaţa politică şi socială a ţării. În schimb, (am fi preferat expresia *în acelaşi timp* — A. I.), a întărit proprietatea şi situaţia burgheziei săteşti, a capitaliştilor din agricultură şi poziţiile lor politice în sistemul partidelor claselor exploatatoare. Ca rezultat al creşterii rolului industriei şi al posibilităţilor mai largi deschise pentru dezvoltarea ei, burghezia industrială s-a impus tot mai mult în cadrul coaliţiei burghezo-moşiereşti, şi-a consolidat propriile poziţii economice şi politice" [13].

În afară de reforma agrară şi electorală, „s-a proclamat egalitatea în drepturi a tuturor cetăţenilor, indiferent de naţionalitate, şi s-a admis apariţia de publicaţii şi funcţionarea de şcoli în limbile naţionalităţilor conlocuitoare. Aceasta nu a însemnat însă încetarea politicii de discriminări şi persecuţii naţionale; clasele exploatatoare de toate naţionalităţile promovau vrajba şovină, naţionalismul, pentru a-şi asigura exploatarea maselor de toate naţionalităţile" [14].

Apreciem, de asemenea, în mod deosebit, tratarea diferenţiată a concepţiilor existente în cadrul claselor dominante, privind refacerea şi căile de dezvoltare ale economiei româneşti [15]. De altfel, a fost introdus — şi faptul trebuie subliniat — un paragraf intitulat *Concepţiile şi poziţia partidelor politice burgheze şi moşiereşti faţă de problemele de bază ale dezvoltării României în noua etapă istorică* şi altul ce se ocupă cu *Poziţia clasei muncitoare şi a partidului ei politic faţă de problemele fundamentale ale României.* Se scoate în evidenţă că „spre deosebire de partidele burgheze şi moşiereşti, care militau pentru păstrarea vechilor rînduieli într-un cadru burghez mai mult sau mai puţin democratic, Partidul socialist era singura forţă politică din ţară care s-a pronunţat şi a militat nu numai pentru revendicări cu caracter general-democratic, menite să aducă o îmbunătăţire substanţială a nivelului de viaţă al maselor, ci şi pentru schimbarea radicală a societăţii româneşti, aşezarea ei pe temelii noi, socialiste, în măsură să asigure propăşirea nemaiîntîlnită pînă atunci a întregului popor" [16].

Judicioase ni se par aprecierile referitoare la rezultatele primelor alegeri, organizate pe baza noii reforme electorale, în condiţiile avîntului revoluţionar, ale întăririi mişcării democratice şi socialiste. „Parlamentul rezultat din alegeri, cu toate limitele sale, a reunit pentru prima oară reprezentanţi din toată ţara. El constituia, într-o accepţie mai largă, o victorie a democraţiei" [17]. Este scos în

[12] *Greva generală...*, p. 25.

[13] *Ibidem*, p. 26.

[14] *Mişcarea muncitorească...*, p. 143.

[15] *Crearea Partidului Comunist Român...*, p. 104—105; *Greva generală...*, p. 26; *Mişcarea muncitorească...*, p. 135—136.

[16] *Crearea Partidului Comunist Român...*, p. 118—119.

[17] *Ibidem*, p. 230. Se arată că un act semnificativ în acest sens a fost alegerea, ca preşedinte al Senatului, a lui Paul Bujor. Se poate aminti aici şi alegerea lui Nicolae Iorga ca preşedinte al Adunării Deputaţilor în şedinţa din 9 decembrie 1919, în locul lui Al. Vaida-Voevod, numit prim-ministru. În discursul rostit cu acest prilej, N. Iorga arăta necesitatea votării imediate a reformelor democratice.

evidenţă şi faptul că în guvernul Blocului parlamentar (decembrie 1917—martie 1920) au intrat intelectuali de prestigiu, oameni politici, cu vederi democratice ca Ion Borcea, Ion Cantacuzino, N. Lupu ş.a., care au iniţiat unele măsuri în favoarea maselor largi populare. Înlăturarea guvernului Blocului parlamentar, formarea guvernului Al. Averescu marchează începutul contraofensivei cercurilor reacţionare împotriva tendinţelor de democratizare a vieţii politice româneşti impuse de masele populare [18].

Analizînd, pe larg, acţiunile clasei muncitoare din perioada premergătoare creării P.C.R., autorii celor trei volume insistă în mod deosebit asupra procesului de clarificare ideologică din mişcarea socialistă. Sînt puse în evidenţă momente importante ale avîntului revoluţionar, documente programatice semnificative asupra cărora lucrările anterioare nu au insistat în măsură suficientă („Declaraţia de principii" din 9/22 decembrie 1918, conferinţa Partidului socialist din mai 1919, formarea Consiliului general al partidului la sfîrşitul aceluiaşi an, activitatea parlamentară a deputaţilor socialişti ş.a.). În acelaşi sens, amintim şi faptul că autorii acordă o deosebită atenţie activităţii de unificare a mişcării socialiste în urma desăvîrşirii unităţii de stat, proces ce presupunea nu numai înlăturarea greutăţilor de natură organizatorică, ci şi clarificarea ideologică, stabilirea programului, tacticii, pe baza învăţăturii marxist-leniniste, în conformitate cu cerinţele fundamentale ale României postbelice [19].

Acţiunile clasei muncitoare din perioada respectivă (şi în special greva generală din octombrie 1920), au fost înfăţişate în toată amploarea lor, *pe întregul teritoriu al României de atunci*, aceasta constituind încă un element pozitiv al lucrărilor de faţă în raport cu cele anterioare [20]. De altfel, monografia ce are ca obiect greva generală din 1920, prezintă evident şi alte elemente calitative noi faţă de cea apărută în 1960. Amintim, de exemplu — spaţiul limitat nu ne permite să ne ocupăm de toate aceste elemente — modul în care este analizată poziţia diferitelor forţe politice faţă de greva generală, plecîndu-se de la premisa că „fiind un eveniment aşa de important şi cu asemenea implicaţii, partidele politice şi-au manifestat, în felul lor, atitudinea de aprobare sau de respingere, sub diferite explicaţii, din unghiul de vedere al intereselor pe care le apărau, al poziţiilor lor de clasă" [21]. A fost lărgită informaţia şi s-a introdus un paragraf, foarte interesant, referitor la ecoul grevei generale din România peste hotare [22].

Lucrările prezentate aici, scoţînd în evidenţă condiţiile interne ale mişcării muncitoreşti, acordă importanţa cuvenită legăturilor şi influenţelor externe, analizează luptele sociale din România şi crearea P.C.R. în contextul avîntului revoluţionar pe plan internaţional, a victoriei Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie, a înfiinţării Internaţionalei a III-a, cu toate implicaţiile respective.

Se conturează, cu pregnanţă, ideea că înfiinţarea P.C.R. reprezintă rezultatul unui îndelungat proces de maturizare a mişcării noastre muncitoreşti şi socialiste, că în perioada imediat următoare războiului, crearea partidului marxist-leninist constituie o necesitate izvorîtă, în primul rînd, din realităţile interne.

Lupta pentru transformarea partidului socialist în partid comunist, în perioada ce a urmat grevei generale, intensificarea procesului de clarificare ideolo-

---

Ţara, declara noul preşedinte al primului parlament de după război, „cere cît mai repede îndeplinirea unei opere largi de reforme care să atingă curajos toate domeniile vieţii naţionale...". Vezi „Dezbaterile parlamentare. Adunarea Deputaţilor" în „Monitorul oficial", partea a III-a, nr. 8 din 11 decembrie 1919, p. 69).

[18] *Ibidem*, p. 236—239.

[19] *Ibidem*, p. 232—236; 244—260 ş.a.; *Mişcarea muncitorească...*, p. 223, 321—332; *Greva generală...*, p. 156—157 etc.

[20] *Mişcarea muncitorească...*, p. 295—296, 300—301, 374—375 ş.a. *Greva generală...*, vezi localităţile indicate de indicele geografic la p. 464.

[21] *Greva generală...*, p. 180 şi următoarele.

[22] *Ibidem*, p. 433 şi următoarele.

gică, lucrările Congresului din mai 1921, importanța istorică a creării P.C.R. sînt analizate pe larg[23]. Volumul *Crearea Partidului Comunist Român*... conține și un capitol privind poziția diferitelor cercuri ale opiniei publice românești față de acest eveniment, ecoul său intern și internațional[24].

În cele trei lucrări, este prezentată cu multă grijă activitatea militanților clasei muncitoare, subliniindu-se meritele lor într-un moment sau altul al acestei perioade pline de frămîntări, precizîndu-se și limitele manifestate în acțiunile concrete ori în discuțiile cu caracter teoretic.

Fără a ne fi propus să analizăm aici toate realizările obținute de autorii respectivi, am încercat să evidențiem ideea că ei au reușit (utilizînd un amplu material documentar, acordînd o mai mare atenție unor izvoare înainte neglijate etc.), să ne prezinte lucrări deosebit de interesante, care se detașează de cele apărute pînă acum, referitoare la mișcarea muncitorească de la sfîrșitul primului război mondial, la crearea P.C.R. Desigur, anumite aspecte mai pot fi discutate, se pot face unele observații privind organizarea materialului, unele mici nepotriviri se cer a fi înlăturate[25] ș.a.

Subliniind meritele lor deosebite, dintre care am menționat, pe scurt, doar cîteva, considerăm că lucrările prezentate aici constituie realizări importante ale istoriografiei noastre actuale. A fost reluată și analizată, de pe poziții consecvent științifice, în perspectiva largă de care dispunem astăzi, una din problemele majore ale istoriei patriei : condițiile istorice și importanța creării Partidului Comunist Român.

---

[23] Aproape 120 pagini în *Crearea Partidului Comunist Român*..., și cca. 110 în *Mișcarea muncitorească*...

[24] *Crearea Partidului Comunist Român*... p. 447 și următoarele.

[25] Tratarea mai unitară a unor capitole și paragrafe ar fi contribuit, poate, la înlăturarea fragmentării discuției. Din acest considerent, credem că în *Crearea Partidului Comunist*, Capitolul X *Sub semnul internaționalismului proletar. Relații externe ale Partidului socialist român* se putea trata împreună cu capitolul V *Crearea Internaționalei a III-a.* Formularea capitolului al III-lea : *Începutul perioadei de radicalizare a mișcării muncitorești,* nu ni se pare cea mai fericită, deoarece o considerăm prea generală. În *Mișcarea muncitorească*..., se afirmă (la p. 223) că Consiliul general al Partidului socialist s-a creat în noiembrie 1919, iar în *Crearea Partidului Comunist Român*... că s-a creat în decembrie 1919 (p. 232—233). În prima lucrare (p. 326—327) se menționează că au fost aleși în mai 1920, 20 de deputați socialiști în Cameră și doi deputați în Senat ; în a doua (p. 290) se arată că socialiștii au obținut cu acest prilej 21 mandate pentru Cameră și un mandat pentru Senat ș.a.

PAUL TOMBEUR et ANDRÉ STAINIER: *Les méthodes et les travaux du Centre de traitement électronique des documents*, «*Bulletin* de philosophie médiévale», édité par la Société internationale pour l'étude de la philosophie médiévale 0—12, 1968—1970, Louvain, Belgique, (p. 141—174), 23 p. + 11 anexe.

Începută în 1849, utilizarea ordinatoarelor electronice în studiul documentelor a devenit, se poate spune, o practică curentă, cu largă întrebuinţare. După iniţiativa reverendului Roberto Busa, din 1949, care a studiat opera lui Thomas d'Aquino, numeroşi alţi specialişti, lingvişti, mai ales, au păşit ferm pe această cale bogată în promisiuni, de natură să revoluţioneze cercetarea în diverse discipline.

După constituirea, în 1960, la Besançon şi Nancy, a centrelor ce aveau drept obiectiv studierea limbii franceze, în 1961, profesorul Louis Delatte a înfiinţat la Universitatea din Liège un laborator de analiză statistică a limbilor vechi. Lucrările iniţiate aici depăşeau stadiul inventarelor generale, a listelor exhaustive de vocabular, propunîndu-şi o analiză aprofundată a textelor cu ajutorul maşinilor. Punctul de vedere anterior era prin excelenţă lexicografic. Laboratorul din Liège îşi propunea să întreprindă un studiu gramatical şi stilistic.

Deşi iniţiativa a avut-o filologia, calea deschisă interesa, în egală măsură, toate cercetările care porneau de la texte. Atît istoricii, cît şi filozofii, alături de filologi, fireşte, resimţeau acut nevoia de a dispune de indici, tipuri de concordanţe, de liste exhaustive de cuvinte. Automatizarea a oferit posibilitatea creării unor asemenea instrumente, considerate, pînă nu de mult, ca imposibil de realizat, mai ales în cazurile în care numărul datelor erau de o amploare considerabilă. Ea a îngăduit să fie abordate noi forme de descriere şi de apreciere a unui text, graţie mai cu seamă studiului cantitativ aprofundat a diverselor fenomene pe care le comportă acest text.

Cercetătorii evului mediu, intuind consecinţele utilizării maşinilor în explorarea vastului material documentar, au popularizat şi au militat pentru introducerea ordinatoarelor electronice în domeniul specialităţii lor. Pe această linie se plasează eforturile lui Dom Froger care, în aceeaşi revistă în care este inserat şi materialul de care ne ocupăm (nr. 3, 1961), a publicat articolul intitulat *Emploi de la machine électronique dans les études médiévales*, precum şi ale profesorului Léopold Genicot, de la Universitatea din Louvain. Acesta din urmă a publicat în 1963 articolul *Ordinateurs électroniques et études médiévales* (Bulletin de l'Academie Royale de Belgique — Classe des Lettres — 5 *e serie*, 49 (1963), p. 66—76), care a reprezentat un apel călduros în favoarea utilizării noilor procedee, în studiul multiplelor şi complicatelor probleme ale evului mediu.

Profesorul belgian, subliniind limitele în care poate fi utilizată maşina, considera că posibilităţile oferite de ordinatoarele electronice sînt „uimitoare şi entu-

ziasmante" *(loc. cit.* p. 69). Textele pot fi analizate sub toate aspectele deschizînd cercetărilor perspective, din care sînt indicate doar trei, considerate a fi cele mai importante. În primul rînd, se poate ajunge la studiul aprofundat al unei opere. Maşina înlesneşte reconstituirea originalului, atunci cînd acesta nu mai există, îngăduie examinarea uneia sau a cîtorva probleme limitate în mai multe opere sau studiul unui mare număr de fapte dintr-un foarte mare număr de opere" *(Ibidem,* p. 70—71). Adevărul este dovedit, cu prisosinţă, în lucrarea pe marginea căreia stăruim.

Profesorul Tombeur, el însuşi, în 1964, a publicat un studiu descriptiv cu titlul *Application des méthodes mécanographiques à un auteur médieval,* „Archivum Latinitatis Medii Aevii", 34 (1964), p. 125—160.

Aceste preocupări au fost materializate la 1 octombrie 1968 cînd, Universitatea Catolică din Louvain a creat actualul *Centre de Traitement Électronique des Documents* (CETEDOC). Obiectivul principal al Centrului l-a reprezentat dezvoltarea automatizării în domeniul studierii documentelor.

Lucrarea care face obiectul atenţiei noastre, aşa cum se desprinde, de altfel, chiar din titlu, trece în revistă metodele uzitate şi lucrările ce au fost realizate de Centrul din Louvain. După un scurt istoric privind strădaniile ce au precedat crearea Centrului belgian şi a *obiectivelor* urmărite, este examinată, în detalii utile şi semnificative, *pregătirea şi înregistrarea datelor.* Partea cea mai substanţială a lucrării este consacrată analizei datelor unde sînt înfăţişate modalităţile de prelucrare a textelor şi rezultatele ce pot fi obţinute.

În sfîrşit, în ultima parte sînt enumerate lucrările realizate în cadrul Centrului. Printre acestea, notăm studiul filologic aprofundat asupra *Cronicii Sfîntului Hubert,* una din cele mai importante cronici de la începutul secolului al XII-lea. Pentru a ilustra maniera de lucru, notăm că volumul conţine, în ordine succesivă : „lista alfabetică a cuvintelor operei însoţită de frecvenţa lor şi de următoarea explicare : cuvînt semnificativ sau cuvînt util ; o concordanţă optimalizată pentru cuvintele semnificative ; un *index verborum* pentru cuvintele utile ; un indice onomastic ; lista frecvenţelor vocabularului, clasate în ordine descrescîndă ; tabele de distribuţia vocabularului ; mai multe tabele şi liste statistice privind morfologia, sintaxa şi stilul. Tabelele morfologice generale ce prezintă distribuţia termenilor întîmplători (toate formele) şi a vocabularului (cuvintele diferite) după categoriile gramaticale, cu indicarea valorilor absolute, a valorilor în procentaje şi a mijloacelor de întrebuinţare ; tabele detaliate ce descriu, la fel, întrebuinţările fiecăreia din categoriile gramaticale (cu distincţia declinărilor, a conjugărilor, a modurilor şi a timpurilor etc.). Tabelele sintactice cuprind distribuirea tuturor funcţiilor şi o descriere detaliată a tuturor tipurilor de subordonare. Tabelele stilistice privesc lungimea frazei şi ordinea cuvintelor în frază" (p. 161).

Semnalăm, de asemenea, *Vitae Ursmari* a lui Anson şi Rathier de Lobbes care cuprinde o comparaţie exhaustivă şi sistematică, făcută cu ajutorul ordinatorului, a două texte înrudite din secolele VIII şi X.

Procedeul analizei filologice aprofundate utilizat pentru studiul *Cronicii Sfîntului Hubert* continuă să fie aplicat la diverse opere mediolatine. Profesorului Tombeur, autor al studiului operelor notate mai sus, îi aparţine în egală măsură şi studiul textelor din *Gesta abbatum Trudonensium,* din care, cartea a IX-a a apărut încă din 1969.

Numeroşi cercetători străini au realizat, de asemenea, importante lucrări a Centrul din Louvain.

Pe linia realizărilor de mare valoare ştiinţifică se înscrie alcătuirea *Dicţionarului latinei medievale belgiene,* întreprinsă de Comitetul naţional, special constituit. În încheierea articolului său, autorii indică cercetările ce se desfăşoară în domeniul comparării textelor şi rezultatele obţinute. De asemenea, sînt indicate utilităţile multiple ale metodelor întrebuinţate de Centrul din Louvain.

Lucrarea, ce şi-a propus o informare exactă asupra posibilităţilor oferite prin introducerea automatizării în domeniul studiilor textelor şi documentelor şi a capacităţii de prelucrare a Centrului din Louvain, subliniază, în măsură egală, progresele ce pot fi realizate continuu, atît prin dezvoltarea tehnologiei, cît şi prin acel al procedeelor de utilizare în domeniile date.

Articolul profesorului Tombeur, care este, în acelaşi timp, şi director al Centrului şi a colaboratorului său se încheie cu un număr de 11 anexe în care sînt incluse tabele ce exemplifică maniera de lucru şi ilustrează rezultatele prelucrării electronice a textelor.

Utilizarea noilor metode de lucru, pe larg expuse, rezultat al dezvoltării ştiinţei şi tehnicii contemporane, reprezintă şi pentru cercetarea istorică un sprijin considerabil. În afară de faptul că scuteşte o uriaşă cantitate de muncă analitică, maşina conferă, într-o măsură cu mult mai mare, girul exactităţii, permiţînd analizei şi interpretării istorice să-şi scoată substanţa nu din o cercetare parţială ci din considerarea exhaustivă a întregului material documentar. Rezultatele obţinute pînă acum ne îngăduie să admitem că utilizarea electronicii în domeniul cercetării istorice poate să determine o sporire considerabilă nu numai a spaţiului de cercetare, ci şi o lărgire corespunzătoare a posibilităţilor de interpretare. Istoria, şi ea, trebuie să-şi adapteze ritmul de dezvoltare cerinţelor vieţii contemporane.

Gh. Platon

Dr GH. ZAHARIA, (coordonator), ION ALEXANDRESCU, Dr. M. FĂTU, P. NICHITA, Dr. C. OLTEANU, GH. ŢUŢUI, VL. ZAHARESCU. *România în anii revoluţiei democrat-populare, 1944—1947*, Editura politică, Bucureşti, 1971, (341 p. + Anexe, Indice, Bibliografie şi fotografii).

Apariţia unei lucrări de sinteză care tratează problemele majore ale unei perioade istorice, cu un bogat conţinut de idei, cu o cercetare aprofundată şi multilaterală, constituie, întotdeauna, un eveniment important în viaţa ştiinţifică. Sărbătorirea semicentenarului Partidului Comunist Român a reprezentat prilejul pentru publicarea unor numeroase şi importante lucrări, cu tematică largă şi variată. Printre lucrările de istorie care, după opinia noastră, merită o apreciere elogioasă este şi cea intitulată *România în anii revoluţiei democrat-populare. 1944—1947*, opera unui colectiv de autori, cunoscuţi cercetători ai Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.

Necesitatea editării unei lucrări care să aibă drept obiectiv prezentarea perioadei cuprinsă între Insurecţia naţională antifascistă din August 1944 şi proclamarea republicii (30 decembrie 1947), perioadă bogată în evenimente de importanţă şi semnificaţii deosebite în istoria poporului român, a fost de mult resimţită [1].

Lucrarea, în cele cinci capitole cu numeroase subdiviziuni, tratează aprofundat problemele majore ale perioadei istorice dintre anii 1944—1947 : premisele şi necesitatea istorică a revoluţiei în România, lupta maselor, sub conducerea P. C. R. pentru instaurarea puterii populare, activitatea P.C.R. şi a guvernului dr. P. Groza în primul an de existenţă a puterii democrat-populare, dezvoltarea revoluţiei în cursul anului 1947 etc. În afara textului propriu-zis, în *Anexe* sînt publicate docu-

[1] Vezi în acest sens, Nicolae Ceauşescu, *Cuvîntare la Adunarea festivă cu prilejul celei de a 25-a aniversări a instaurării guvernului democratic de la 6 martie, 1945*, Edit. pol., Buc., 1970, p. 27.

mentele cele mai importante ale perioadei, este prezentată lista membrilor guvernelor care şi-au desfăşurat activitatea între 23 August 1944 şi 30 decembrie 1947, la care se adaugă un indice de nume şi localităţi, un tabel cu date cronologice mai importante şi bibliografia consultată.

Autorii consideră, pe drept cuvînt, că geneza revoluţiei trebuie căutată în a doua jumătate a sec. al XIX-lea şi în prima jumătate a sec. al XX-lea, epocă istorică ce este supusă unei atente şi competente analize. În această perioadă istorică, societatea românească se caracteriza prin dezvoltarea şi apoi dominaţia deplină a capitalismului, prin afirmarea în societate şi viaţa politică a clasei muncitoare, în fruntea căreia, după 1921, se afla Partidul Comunist Român. În timpul dictaturii militaro-fasciste, contradicţiile sociale deja existente — dintre proletariat şi burghezie, ţărănime şi moşierime, poporul român şi monopolurile străine, poporul român şi dictatura fascistă — au cunoscut o serioasă agravare. Aceste contradicţii vor duce în mod necesar, în condiţii prielnice, la declanşarea revoluţiei în care rolul conducător trebuia să-l aibă clasa muncitoare. Urmare logică a acestor contradicţii este, după cum se ştie, Insurecţia naţională antifascistă, momentul de început al revoluţiei populare.

În cadrul transformărilor revoluţionare dintre anii 1944—1947, se subliniază, ca o trăsătură dominantă a epocii, rolul maselor populare şi antrenarea lor, într-o măsură nemaiîntîlnită pînă atunci, la viaţa politică a ţării. Prin investigaţii serioase în arhivele centrale şi judeţene, autorii au putut aduce contribuţii însemnate la cunoaşterea activităţii maselor şi aportul lor în momentele capitale ale perioadei.

Rolului P.C.R. în procesul revoluţionar de după cel de-al doilea război mondial i se acordă, în lucrare, un spaţiu larg şi o atenţie deosebită. Activitatea laborioasă a partidului este prezentată într-o formă unitară şi firească. Folosind bogatul material consacrat acestei perioade, autorii expun faptele legate de activitatea partidului într-o manieră originală care dă un plus de eleganţă şi seriozitate lucrării. Utilizarea unor fonduri documentare, mai puţin cunoscute, conferă lucrării, de asemenea, un serios suport ştiinţific. Cunoaşterea temeinică a epocii istorice în care P.C.R. şi-a dovedit forţa sa politică pe multiple planuri, duce la concluzia — subliniată de autori — că partidul a reuşit să aplice creator „adevărurile general-valabile ale teoriei marxist leniniste, legităţile obiective ale dezvoltării sociale, ale revoluţiei la condiţiile concret istorice, economice, sociale şi naţionale ale României“ (p. 173).

Nu mai puţin interesante ni se par datele referitoare la situaţia economică, financiară şi politică a României. Reţinem maniera de tratare ; situaţia politică este urmărită în strînsă interdependenţă cu cea economică şi socială. Această manieră îngăduie cititorului să-şi formeze o imagine cît mai exactă asupra cadrului general al perioadei.

Utilizînd o gamă variată de informaţii — lucrări străine, memorii, discursuri politice, documente inedite din Arhiva Ministerului de externe şi din alte arhive — autorii au reuşit, pentru prima dată şi în condiţii optime, să prezinte aspecte importante ale politicii externe a României legate de semnarea armistiţiului şi a păcii, de reluarea relaţiilor diplomatice şi economice cu alte state, de recunoaşterea, pe plan internaţional, a suveranităţii şi independenţei ţării.

În urma analizei minuţioase a relaţiilor internaţionale, a raportului dintre factorii interni şi externi, care au contribuit într-o măsură mai mare sau mai mică la desfăşurarea evenimentelor din România anilor 1944—1947, lucrarea face o precizare importantă, verificată de istorie. Este vorba de rolul hotărîtor al factorilor interni în izbucnirea şi dezvoltarea revoluţiei populare din România. Fireşte, contribuţia factorilor externi nu este neglijată. Aceştia însă, opinează autorii, „nu pot crea acel complex de condiţii economice, sociale şi politice care au determinat şi caracterizat dezvoltarea îndelungată a unei ţări pînă la stadiul în care revoluţia socială, de un anumit tip, este reclamată ca o necesitate istorică“ (p. 340).

Revoluţiei populare din România i-au fost consacrate pînă acuma numeroase studii, articole, note, publicate în diverse reviste de specialitate. Autorii au folosit întregul material, adăugînd informaţii din lucrările de peste hotare, memorii, discursuri şi articole politice, presa timpului, documente inedite din principalele arhive din Bucureşti ca şi din arhivele judeţene. N-ar fi fost lipsit de interes, credem, o prezentare a materialului informaţional în partea introductivă a lucrării, ca şi o discuţie privind aprecierile făcute asupra perioadei în istoriografia română şi străină.

Privită în general, lucrarea dedicată revoluţiei populare din România constituie un remarcabil succes al ştiinţei istorice româneşti. Prezentarea faptelor într-un cadru unitar, cercetarea aprofundată şi multilaterală, bogăţia de idei, interpretarea ştiinţifică, sobrietatea stilului sînt calităţi incontestabile ale lucrării iar utilitatea ei indiscutabilă.

Em. Bold

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL", tom. VIII, 1971, Iaşi, 554 pagini + XXV.

Volumul recent apărut al „Anuarului Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" din Iaşi, atrage atenţia, chiar de la primul contact, prin varietatea materialelor care tratează probleme importante ale istoriei patriei şi istoriei universale. Şi cînd afirmăm aceasta ne referim atît la studiile propriu-zise cît şi la recenziile şi notele bibliografice ce ocupă un spaţiu deosebit de întins în numărul de faţă al „Anuarului..." Revista şi-a făcut o preocupare constantă din prezentarea unor aspecte din activitatea, opera personalităţilor de seamă ale istoriografiei noastre : Vasile Pîrvan în numărul din 1969, A. D. Xenopol în 1970, şi articolele *N. Iorga (100 de ani de la naştere)* şi *N. Iorga şi problemele cercetării istorice* în tomul VIII, 1971, Studiile referitoare la istoria medie a României analizează aspecte dintre cele mai semnificative : *Diplomatica latină în Ţările române. Noi contribuţii, Abuzurile şi corupţia membrilor aparatului de stat feudal din Moldova (sec. XV—XVII), Camătă şi cămătari în Moldova în epoca fanariotă, Aspecte ale relaţiilor comerciale dintre Moldova şi Polonia în secolul al XVIII-lea.* Rubrica „Documentar" prezintă 25 de documente moldoveneşti din secolul al XVII-lea, documente referitoare la ceremonialul domnesc şi o listă a marilor dregători ai Moldovei (sec. XIV—XVII). Se remarcă atenţia deosebită acordată secolului al XVIII-lea şi începutul epocii moderne. La materialele amintite privind această perioadă adăugăm : *Începutul industriei alcoolului în Moldova feudală,* articol ce se referă, din motive bine întemeiate, în special la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Aspecte majore ale societăţii româneşti către şi la mijlocul secolului al XIX-lea sînt analizate în studiile : *Despre gospodăria moşierească din regiunea de munte a Moldovei, la mijlocul secolului al XIX-lea, Unificarea vamală dintre Moldova şi Ţara Românească (I), Sfatul administrativ al Moldovei între 1832 şi 1862.* Ca o completare a studiilor anterioare referitoare la lupta pentru Unire, *Despre ultima fază a luptei pentru unire în Moldova* comunică şi ştirile culese din documente găsite de autor în Arhivele de la Merseburg (Republica Democrată Germană). Avînd la bază tot izvoare străine, de altă natură, articolul *Raporturile româno-poloneze oglindite în memoriile lui Wladislaw Czatoryski,* scoate în evidenţă importanţa acestor memorii, de o factură specială, pentru cunoaşterea raporturilor româno-poloneze dintre anii 1859 şi 1864. Studiul *Frămîntări politice interne în vremea guvernării D. Ghica — M. Kogălniceanu* (1868—1870) continuă

şi încheie analiza evenimentelor respective, analiză începută în numărul precedent al revistei.

Articolele de istorie contemporană analizează probleme importante privind situaţia economică şi politica economică din perioada interbelică: *Inventarul agricol din România între cele două războaie mondiale, Contradicţii între partidele burgheze din România în domeniul politicii economice (1922—1928), Programul Partidului naţional-liberal din perioada 1918—1921 şi unele probleme referitoare la dezvoltarea economiei naţionale*; privind mişcarea muncitorească: *Tradiţiile revoluţionare ale muncitorimii ceferiste ieşene* (momente cuprinse între primul război mondial şi insurecţia naţională antifascistă — n.n.); privind relaţiile externe: *Relaţiile româno-germane în perioada 1928—1932.*

Peste 120 de pagini au fost rezervate recenziilor şi notelor bibliografice. Ele se referă la un material de specialitate bogat şi divers, apărut în ţară şi străinătate, în ultima vreme. Multe din intervenţiile cercetătorilor Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" din Iaşi, cuprinse în aceste două rubrici, constituie contribuţii nu numai la discutarea critică a rezultatelor din literatura istorică internă şi străină ci şi la completarea unor aspecte neglijate sau tratate superficial.

Numărul din 1971 al „Anuarului..." conţine şi două scurte prezentări referitoare la lucrările Conferinţei anglo-române cu tema „Matematica în arheologie şi ştiinţele istorice" (Mamaia, 16—24 septembrie 1970) şi la activitatea Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" din Iaşi în anul 1970, precum şi informaţii despre susţinerea publică şi acordarea titlului ştiinţific de doctor în istorie unor cercetători ai Institutului.

Prin problematica majoră abordată, prin varietatea tematică, prin ţinuta riguros ştiinţifică a materialelor pe care le conţine „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", tom. VIII, 1971 constituie, fără îndoială, o importantă realizare a cercetătorilor ieşeni, şi nu numai a acestora.

Ion Agrigoroaiei

LEI 10